

ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΚΑΙ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΒΙΟΗΘΙΚΗ»

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΒΙΟΗΘΙΚΗ:

Εθνικές Επιτροπές Βιοηθικής και Συμμετοχή της Κοινωνίας των Πολιτών

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΟΥ

ΝΙΚΟΥ ΚΟΣΜΑΔΑΚΗ

Πτυχιούχου Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης

Επιβλέπων: Κωνσταντίνος Κουκουζέλης, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης

Συν επιβλέποντες : Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Τάκης Βιδάλης, Δρ. Νομικής, Μέλος της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής

Στην οικογένειά μου,
Θερμή στέγη Ονείρων
Και Προσπαθειών Μου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ-ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Οριοθετώντας την αυτονομία στη Βιοηθική

1.1. Μιλ και Αυτονομία

1.2. Καντ και Αυτονομία

1.3. Η έννοια του Λόγου στο Μιλ και Καντ

1.4. Το Αγαθό

1.5. Αυτονομία, Βιοηθική και Ενήμερη Συγκατάθεση

1.6. Η καντιανή αυτονομία ως όρος- ύπαρξης της δημοκρατίας

2. ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

2.1. Δημοκρατία και Λήψη Ορθών Αποφάσεων

2.2. Η Δημοκρατία ως Ελευθερία

2.3. Εγγενής ή Εργαλειακή Αξία της Δημοκρατίας

2.4. Δημοκρατική Νομιμοποίηση και Αρχή της Πλειοψηφίας.

2.4.1. Πλειοψηφία και Ατομικά Δικαιώματα

3. Αναζητώντας τη δημοκρατική νομιμοποίηση στη Βιοηθική

3.1. Το αδιέξοδο της πλειοψηφίας στη Βιοηθική

3.2. .Ronald Dworkin: Περί νοήματος και αξίας της Ανθρώπινης ζωής

3.3. .Προς ένα νέο δημοκρατικό μοντέλο: Διαβουλευτική Δημοκρατία

3.3.1. Ρωσισιανή Διαβούλευση

4. Επιτροπές Βιοηθικής

4.1. Η Βιοηθική ως προνομιακό πεδίο της Διαβούλευσης

4.2. Εθνικές Επιτροπές Βιοηθικής (Σύνθεση, Κίνδυνοι, Ειδικοί και Εκπαίδευση στη Βιοηθική)

4.3. Συμμετοχικές Επιτροπές Βιοηθικής

4.4. Νομιμοποίηση των ΕΕΒ

4.4.1. Κριτική στην άποψη των Dzur και Levin

4.5. Τα στάδια της διαβούλευσης εντός της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής

4.6..Επιχειρήματα που Τάσσονται Κατά της Διαβουλευτικής Δημοκρατίας στη Βιοηθική

4.7. Επιχειρήματα που Τάσσονται Υπέρ της Διαβουλευτικής Δημοκρατίας στη Βιοηθική

5.Γενετικά Τροποποιημένοι Οργανισμοί και Συμμετοχή της Κοινωνίας των Πολιτών

5.1. Αρχή της προφύλαξης

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Το ζήτημα της δημοκρατικής νομιμοποίησης κέντρισε το ενδιαφέρον μου ήδη από τις προπτυχιακές μου σπουδές. Κατά τη διάρκεια των σπουδών μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα της Βιοηθικής, θεώρησα πως θα είναι ενδιαφέρον και πρωτοποριακό να εκπονήσω μία μεταπτυχιακή εργασία που θα συνδυάζει τη δημοκρατική νομιμοποίηση με τη Βιοηθική. Κατά την πορεία της συγγραφής, συνάντησα όλες τις δυσκολίες, με τις οποίες έρχεται σε επαφή ένας άνθρωπος που δεν έχει εντυφλήσει πάνω στο απαιτητικό εγχείρημα να ασχοληθεί με τη φιλοσοφία. Σαν μεταπτυχιακός φοιτητής, κατανόησα πως φιλοσοφία δεν είναι η καταγραφή και η αναπαραγωγή των υφιστάμενων θεωριών και ιδεών. Αλλά η φιλοσοφία είναι ο χώρος μέσα στον οποίο ο άνθρωπος προβαίνει στη διατύπωση επιχειρημάτων, μέσα στα οποία αποκρυσταλλώνονται τα βήματα που ακολούθησε ο στοχασμός του, για να καταλήξει να υποστηρίξει κάτι. Δεν έχει σημασία, αν το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε κάποιος ισχύει, αλλά αν η πορεία της διαδρομής είναι ομαλή χωρίς ελλείψεις και αντιφάσεις. Και αυτή η πορεία διαδρομής όσο απλή μοιάζει, τόσο δύσκολη είναι.

Όσο κι αν μου κέντρισε αρχικά το ενδιαφέρον η ενασχόληση με μία τέτοια πρωτότυπη εργασία, άλλο τόσο συνάντησα δυσκολίες ως προς την υιοθέτηση ενός τρόπου σκέψης αυστηρά φιλοσοφικού. Παρόλα αυτά, προσπάθησα να τις ξεπεράσω και σταδιακά να δημιουργήσω μία εργασία, που είμαι περήφανος για την πνευματική εκγύμναση που μου προσέφερε.

Η εργασία αυτή εκπονήθηκε υπό την επίβλεψη του επίκουρου κυρ. Κωνσταντίνου Κουκουζέλη, επίκουρου καθηγητή Πολιτικής Φιλοσοφίας και Φιλοσοφίας του Δικαίου. Θέλω να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες για τη βοήθεια του και τις χρήσιμες συμβουλές που μου παρείχε. Κατά τη διάρκεια της συνεργασίας μας, ο σκοπός μου ταυτίστηκε με το στόχο του. Σκοπός μου δεν ήταν να αποκτήσω ένα ακόμη ανώτερο τίτλο σπουδών σε ένα απαιτητικό μεταπτυχιακό πρόγραμμα μέσω μίας συγκριτικής μελέτης διαφόρων αναγνωσμάτων, αλλά να υιοθετήσω ένα καινούργιο τρόπο σκέψης, εμβαθύνοντας πάνω στη διασύνδεση της δημοκρατίας-βιοηθικής, πράγμα που οφείλω να πω πως δε θα είχα καταφέρει χωρίς εκείνον. Σκοπός του κύριου Κουκουζέλη δεν ήταν να επιβλέπει μία ακόμη διπλωματική εργασία, αλλά να δείξει το δρόμο του σκέπτεσθαι και του στοχάζειν σε ένα μεταπτυχιακό φοιτητή που πρωτίτερα δεν τον κατείχε. Πραγματικά, η πνευματική και ηθική βοήθεια του ήταν πολύτιμη και γι' αυτό τον ευχαριστώ ιδιαίτερα.

Τις θερμές ευχαριστίες μου απευθύνω προς τα άλλα δύο μέλη της επιτροπής παρακολούθησης της διπλωματικής μου εργασίας, στον κυρ. Παπαγεωργίου, Καθηγητή Φιλοσοφίας Δικαίου της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και στον κυρ. Βιδάλη, Ειδικού Επιστήμονα της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής.

Τέλος, αισθάνομαι την ηθική υποχρέωση να ευχαριστήσω τους οικείους και τους φίλους μου, οι οποίοι μου συμπαραστάθηκαν και με ενθάρρυναν σε όλο το διάστημα της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι Εθνικές Επιτροπές Βιοηθικής είναι υπεύθυνες για τη λήψη αποφάσεων πάνω σε ζητήματα που όλοι λίγο ή πολύ έχουμε διερωτηθεί, όπως την ευθανασία, την άμβλωση, την ενήμερη συναίνεση σε πάσχοντες από ψυχικές ασθένειες και την κλωνοποίηση.

Ωστόσο, δεν έχουμε αναρωτηθεί εάν οι Εθνικές Επιτροπές Βιοηθικής είναι δημοκρατικά νομιμοποιημένες και πιο συγκεκριμένα εάν οι 9 ειδικοί που συγκροτούν την Εθνική Επιτροπή Βιοηθική της χώρας μπορούν να λαμβάνουν συγκεκριμένες αποφάσεις σε ζητήματα που ενδημεί το προσωπικό στοιχείο. Πυρήνας της εργασίας μου είναι η έννοια της δημοκρατικής νομιμοποίησης στις Εθνικές Επιτροπές Βιοηθικής.

Αρχικά λοιπόν, δημιουργώ το θεωρητικό υπόβαθρο της δημοκρατίας και καταπιάνομαι με την έννοια της αυτονομίας, όπου είναι και ο δομικός λίθος. Περιγράφω την αυτονομία όπως την προσδιόρισε ο Μιλ, αλλά και την καντιανή αυτονομία.

Η καντιανή αυτονομία είναι η καταλληλότερη εκδοχή για να συγκροτήσουμε το κανονιστικό περίγραμμα της δημοκρατίας. Αμέσως μετά, προσπαθώ να διαπιστώσω τι καθιστά τη δημοκρατία τόσο ξεχωριστή. Το γεγονός ότι η δημοκρατία είναι μια εγγενής διαδικασία που αντιμετωπίζει τους ανθρώπους ως ελεύθερους και ίσους την κάνει τόσο μοναδική και αποτελεσματική μαζί.

Η δημοκρατία όμως εδράζεται στη διαδικαστική αρχή της πλειοψηφίας, Το ερώτημα που τίθεται είναι: η αρχή της πλειοψηφίας μπορεί να εφαρμοστεί σε βιοηθικά ζητήματα?

Η απάντηση είναι όχι. Απεναντίας, πρέπει να ενισχυθεί ένα μοντέλο διαβουλευτικής δημοκρατίας, όπου ο Λόγος θα έχει κεντρική σημασία και η όποια επιχειρηματολογία δεν πρέπει να στηριχθεί σε συμφέροντα, επιθυμίες και προσωπικούς στόχους αλλά σε γενικεύσιμες και καθολικεύσιμες αρχές. Το διαβουλευτικό μοντέλο αποτελεί και την πηγή της δημοκρατικής νομιμοποίησης των Εθνικών Επιτροπών Βιοηθικής.

Η δημοκρατική νομιμοποίηση μιας Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής εξαρτάται και από άλλους παράγοντες, όπως τη συμμετοχή ή μη των πολιτών και αν είναι αναγκαίο να συμμετέχουν στις Επιτροπές απλοί πολίτες και να εκφράζουν ελεύθερα την άποψή τους.

Παράλληλα, υπάρχει αναφορά και για την κριτική που έχουν δεχτεί οι Εθνικές Επιτροπές Βιοηθικής. Τέλος, ασχολούμαι με το ζήτημα της ελευθέρωσης των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών στο περιβάλλον και εάν η γνώμη των πολιτών μπορεί να υπερισχύει έναντι των ειδικών σε περίπτωση που η απελευθέρωση αυτή σημαίνει και την πιθανή ύπαρξη κινδύνων στη βιοποικιλότητα και στη δημόσια υγεία.

Μέσα λοιπόν από αυτήν την εργασία, θα προσπαθήσω να δείξω τους λόγους που η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής είναι δημοκρατικά νομιμοποιημένη. Ένα τέτοιο ζήτημα, επομένως, έχει και θεωρητικές παραμέτρους αλλά είναι και πρακτικό ζήτημα. Σε αυτήν την εργασία καταγράφεται μια βαθιά θεωρητική θεμελίωση της δημοκρατίας,

αλλά αναλύονται στη βάση της θεωρητικής αναφοράς και παραδείγματα Εθνικών Επιτροπών Βιοηθικής.

ABSTRACT

National bioethics committees are responsible for making decisions on issues that we all dispute, such as euthanasia, abortion, conscious consensus on mental illness and cloning.

However, he did not wonder whether the National Bioethics Committees are democratically legitimate and more specifically if the 9 experts making up the National Bioethics Committee of the country can make specific decisions on issues that support the personal element. The core of my work is the concept of democratic legitimacy in national bioethics committees.

Initially, I create the theoretical background of democracy and deal with the concept of autonomy, where it is the building block. I describe the autonomy defined by Mill, as well as the autonomy of Kant.

Kant's autonomy is the most appropriate way of shaping the regulatory framework of democracy. Soon, I'm trying to find out what makes democracy so special. The fact that democracy is an inherent process that treats people as free and equal makes it so unique and effective together.

Democracy, however, is based on the procedural principle of the majority. The question is: the principle of majority can be applied to bioethical issues.

The answer is no. Instead, a model of advisory democracy, where the Logos will be central, should be strengthened, and any argumentation should not be based on interests, desires, and personal goals but on generalized and universally applicable principles. The advisory model is also the source of the democratic legitimacy of the national bioethics committees.

The democratic legitimacy of a national bioethics committee also depends on other factors such as whether citizens are involved or not and whether it is necessary for ordinary citizens to participate in committees and to express their views freely.

At the same time, reference is made to the criticisms of the national bioethics committees. Finally, I deal with the issue of the release of genetically modified organisms into the environment and if the opinion of the citizens can prevail over the experts if this liberalization also means the potential risks to biodiversity and public health.

Through this work I will try to show the reasons why the National Bioethics Committee is democratically legitimate. Such an issue, therefore, has theoretical parameters but is also a practical issue. This work records a deep theoretical foundation of democracy. Through this work, I will try to show the words that the National Bioethics Committee is democratically legitimized. Such an issue, therefore, has theoretical parameters but is also a practical matter. This work records a deep theoretical foundation of democracy, but is analyzed on the basis of theoretical reference and examples of National Bioethics Committees.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να συσχετίσει την έννοια της Βιοηθικής και της δημοκρατίας. Στο επίκεντρο βρίσκονται τα όργανα λήψης αποφάσεων, οι Εθνικές Επιτροπές Βιοηθικής και σκοπός είναι να εξαχθεί συμπέρασμα σχετικά με το εάν οι συγκεκριμένες επιτροπές είναι δημοκρατικά νομιμοποιημένες κι αν υπάρχει δυνατότητα να γίνουν περισσότερο δημοκρατικές. Για να απαντηθούν τα ερωτήματα αυτά, πρέπει να ανατρέξουμε στις κανονιστικές ρίζες της δημοκρατίας.

Για να αναζητήσω τα θεμέλια της δημοκρατίας, αρχικά προσπαθώ να προσδιορίσω την έννοια της αυτονομίας. Στο πρώτο κεφάλαιο, γίνεται αναφορά στη συγκεκριμένη έννοια, η οποία συνιστά κανονιστική προϋπόθεση για τη δημοκρατία. Ασχολούμαι με τις απόψεις δύο κορυφαίων στοχαστών του Τζον Στιούαρντ Μιλ και του Ιμάνουελ Καντ. Ο Μιλ την προσλαμβάνει ως μια ιδιότητα ή ικανότητα, που χαρακτηρίζει κάθε άτομο χωριστά σε μεγάλο ή σε μικρό βαθμό. Ο Μιλ αξιολογώντας το harm principle προσπαθεί να αφήσει το πεδίο ελεύθερο στην ανάπτυξη του ανθρώπου ως ατόμου στο βαθμό που δεν «βλάπτει τρίτους». Η ιδέα του On Liberty είναι η προστασία του ιδιωτικού πεδίου από τις επεμβάσεις της εξουσίας, ατομικής, κοινωνικής και κριτικής και η ιδέα αυτή συνεπικουρείται από την πεποίθηση ότι τα άτομα εμπλουτίζουν την εμπειρία τους και αναλαμβάνουν ευθύνη για τους εαυτούς τους, όταν είναι ελεύθερα από τον πατερναλιστικό προστατευτισμό. Πρόκειται για μια μορφή ελευθερίας, όπως την ορίζει ο Βρετανός φιλόσοφος, που ο άνθρωπος δε θέτει το γνώμονα των πράξεων του υπό τη ρυθμιστική αιγίδα των νόμων. Ως εκ τούτου δεν είναι η κατάλληλη πάνω στην οποία μπορεί να χτιστεί το κανονιστικό οικοδόμημα της δημοκρατίας

Από την άλλη, ο Καντ προσλαμβάνει την έννοια της αυτονομίας ως μία μορφή θετικής ελευθερίας η οποία νοείται χωριστά για το κάθε άτομο και δημιουργεί δεσμευτικές αξιώσεις σεβασμού των άλλων. Η θετική ελευθερία προέρχεται από την κοινή ιδιότητα των ανθρωπίνων υποκειμένων, που είναι φορείς λόγου. Η καντιανή αυτονομία είναι μια ιδιότητα που διαθέτει το πρόσωπο για αυτενέργεια, που τη διαθέτει εξαιτίας της αντικειμενική του ιδιότητας ως μέλος του ανθρωπίνου γένους. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Καντ παρέχει ένα σαφές κανονιστικό περίγραμμα για το πώς ο αυτοπροσδιορισμός του προσώπου, νοούμενος ως ένα σύνολο ατομικών ελευθεριών και ο συνακόλουθος σεβασμός του αυτοπροσδιορισμού από τους άλλους ανθρώπους δημιουργεί μια κοινότητα προσώπων θεωρούμενων ως φορέων

ίσης ηθικής αξίας. Ο σεβασμός που οφείλουμε στους άλλους, όπως άλλωστε και στον εαυτό μας, υπαγορεύεται από το ότι οι άνθρωποι ως έλλογα όντα δεν μπορούν να νοηθούν αλλιώς παρά ως σκοποί. Ο προσδιορισμός των ανθρώπων ως σκοπών και ο σεβασμός που οφείλει το ένα πρόσωπο στο άλλο συνιστούν τα θεμέλια της καντιανής δημοκρατίας

Στο δεύτερο κεφάλαιο, γίνεται προσπάθεια να αποσαφηνιστεί η έννοια της δημοκρατίας. Το ότι η δημοκρατία θεωρείται το καλύτερο πολίτευμα στις μέρες μας στηρίζεται απλά στην παραδοχή ότι εγγυάται τα συμφέροντα της πλειοψηφίας των ανθρώπων; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα πρέπει να είναι ακριβής και στοχευμένη. Η δημοκρατία στην κοινή συνείδηση θεωρείται ως το ιδανικότερο πολίτευμα καθώς η πλειοψηφία αποφασίζει. Ένα συγκυριακό άθροισμα προτιμήσεων είναι μια εύκολη σύμβαση προκειμένου να εξυπηρετηθεί το συμφέρον των πολλών, χωρίς, όμως, να καταδυναστεύονται τα συμφέροντα των ολίγων. Δεν πρέπει ο κανόνας της πλειοψηφίας, ο οποίος παράγει μια νομιμοποιητική διαδικασία, να συγχέεται με την κανονιστική αποτελεσματικότητα της δημοκρατίας. Η δημοκρατία είναι η καλύτερη μορφή διακυβέρνησης, καθώς φέρει εγγενείς αξίες. Έτσι, η δημοκρατική διαδικασία είναι μια εγγενώς αξιολογητική διαδικασία, καθώς αντιμετωπίζει τους ανθρώπους ως ίσους και ελεύθερους. Το δημοκρατικό ιδεώδες ενσαρκώνεται από αυτές τις αξίες.

Στο τρίτο κεφάλαιο, γίνεται απόπειρα διασύνδεσης δημοκρατίας και βιοηθικής. Αφού αναφερθήκαμε στο κανονιστικό ιδεώδες της δημοκρατίας, οφείλουμε να δούμε εάν το πλειοψηφικό μοντέλο μπορεί να έχει εφαρμογή σε μια Επιτροπή Βιοηθικής. Δηλαδή, αποφάσεις σε ζητήματα που αφορούν τη ζωή, όπως: ευθανασία και άμβλωση, μπορούν να ληφθούν στη βάση μιας πλειοψηφίας από τα μέλη μιας επιτροπής εμπειρογνομόνων; Τέτοια θέματα είναι, σύμφωνα με το Dworkin, θρησκευτικού ή οιονεί θρησκευτικού περιεχομένου, και είναι ηθικά κατακριτέο μια πλειοψηφία να επιβάλλει την άποψή της σε ζητήματα που αφορούν την αξιοπρέπεια του προσώπου. Ουσιαστικά, προκρίνεται ένα νέο είδος μοντέλου δημοκρατίας, το διαβουλευτικό, το οποίο προϋποθέτει την ύπαρξη διαδικασιών ώστε τα άτομα να συζητούν επί ίσοις όροις. Είναι ένα μοντέλο που ο Λόγος τίθεται υπό τη σκοπιά όλων και αγγίζει τις βαθύτερες πεποιθήσεις των μελών της κοινωνίας. Γίνεται, αναφορά και στο Δημόσιο Λόγο του Τζον Ρωλς, ο οποίος τον αντιλαμβάνεται ως ένα λόγο ίσων πολιτών οι οποίοι ως συλλογικό σώμα ασκούν ο ένας επί του άλλου πολιτική. Οι πολίτες είναι ελεύθεροι, ίσοι χωρίς να παραιτούνται από τις ιδιωτικές τοποθετήσεις τους.

Στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζεται η διαβούλευση εντός του βιοηθικού πεδίου. Παράλληλα, γίνεται αναφορά στο τρόπο λειτουργίας των Εθνικών Επιτροπών

Βιοηθικής (συγκρότηση, ρόλος των μελών, εκπαίδευση κτλ.), αλλά και στα στάδια της διαβούλευσης, όπως λαμβάνουν χώρα. Στο τέταρτο κεφάλαιο προσπαθώ να απαντήσω και στο ερώτημα εάν οι Εθνικές Επιτροπές Βιοηθικές είναι δημοκρατικά νομιμοποιημένες. Αναφέρω τα κριτήρια των Εθνικών Επιτροπών Βιοηθικής και παράλληλα καταγράφω την κριτική που υπάρχει σε όποιον ή όποια υποστηρίζει πως οι Επιτροπές Βιοηθικής δεν έχουν δημοκρατική νομιμοποίηση εξαιτίας της μη συμμετοχής των πολιτών.

Έχοντας εστιάσει στις Εθνικές Επιτροπές Βιοηθικής, αναφέρω αργότερα τη δημιουργία Συμμετοχικών Επιτροπών Βιοηθικής, όπου η απόφαση θα είναι προϊόν διαβούλευσης μη ειδικών, οι οποίοι θα «καθοδηγούνται» από ειδικούς μέσω εγχειριδίων, ερωτήσεων κτλ. Σε μια τέτοια Επιτροπή Βιοηθικής ελλοχεύουν πολλοί κίνδυνοι, με βασικότερο τη μετατροπή της Επιτροπής Βιοηθικής σ' ένα «ανιαρό» διάλογο, που οι συμμετέχοντες δε θα έχουν συναίσθηση τη σπουδαιότητα της αποστολής τους. Τέλος, γίνεται αναφορά στην ελευθέρωση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών στο περιβάλλον. Σε αυτήν την περίπτωση, διεξάγεται, σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο, διαβούλευση του κοινού ώστε να αποφασίσει η ίδια η κοινωνία εάν τα πιθανά οφέλη υπερτερούν έναντι των πιθανών κινδύνων. Εύλογα, όμως, γεννάται το εξής ερώτημα: μπορεί η μη ειδική γνώμη του κοινού να υπερισχύσει, αν δε συμφωνεί με την επιστημονική αξιολόγηση των κινδύνων που συνοδεύει την συγκεκριμένη ελευθέρωση των τροποποιημένων οργανισμών¹; Και εν τέλει, ποιος μπορεί να είναι ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών σε περιπτώσεις γενετικά τροποποιημένων οργανισμών?

¹ Βιδάλης Τ., Βιοδίκαιο, Δεύτερος Τόμος: Από τη βιοποικιλότητα στις έξυπνες μηχανές, Αθήνα-Θεσσαλονίκη Εκδόσεις Σάκκουλα, 2017,σελ. 110

Κεφάλαιο 1:Οριοθετώντας την αυτονομία στη Βιοηθική

Η αυτονομία αποτελεί κομβική έννοια στη Βιοηθική. Είναι δύσκολο να υπάρξει σύμπνοια απόψεων ως προς το περιεχόμενο της συγκεκριμένης έννοιας. Έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς πολλές και διαφορετικές ερμηνείες της αυτονομίας, όπως :ελευθερία του Λόγου, αυτοπροσδιορισμός, ατομική ανεξαρτησία, ανεξαρτησία βάσει αρχών κτλ.

Ετυμολογικά, αυτονομία σημαίνει θεσπίζω νόμο στον εαυτό μου και τον υποχρεώνω να συμμορφωθεί. Άρα, η αυτονομία σημαίνει σε πρώτο βαθμό πως εγώ καθορίζω τα όρια στον ίδιο μου τον εαυτό. Με διαφορετική ερμηνεία, εγώ είμαι ο κύριος του εαυτού μου, της κρίσης μου και της συνακόλουθης πράξης μου.

Το πως εγώ καθορίζω τον εαυτό μου (ποια όρια τοποθετώ ή τι επιζητάει η βούλησή μου ανά πάσα στιγμή να πράξω) είναι ένα δύσκολο και αρκετά απαιτητικό ερώτημα όταν μιλάμε για τη σύγχρονη εποχή και τη συνακόλουθη εξέλιξη της Τεχνολογίας και της Ιατρικής, καθώς δημιούργησαν ένα νέο περιβάλλον κοινωνικών συνθηκών. Σε αυτό το περιβάλλον γεννήθηκαν προβληματισμοί όπου η αυτονομία του προσώπου απειλήθηκε και τέθηκε στο επίκεντρο των συζητήσεων που ακολούθησαν, παρ' όλη την αισιοδοξία που προκάλεσε η εμφάνιση της νέας τεχνολογίας.

Προτού αναλυθεί διεξοδικά η αυτονομία στο πεδίο της Βιοηθικής, πιστεύω πως πρέπει να γίνει μια αναφορά στους δύο φιλοσόφους, Τζον Στιούαρτ Μιλ και Ιμμάνουελ Καντ, οι οποίοι ερμήνευσαν διαφορετικά την αυτονομία. Ο πρώτος την προσδιόρισε ως μία ατομική επιλογή, ενώ ο δεύτερος τη συνέδεσε με μια πανανθρώπινη υποχρέωση

1.1.Η Μιλιανή Αυτονομία

Ο John Stuart Mill δε χρησιμοποίησε ποτέ τη λέξη αυτονομία στο έργο του. Αντί για τον όρο αυτονομία που ανάγεται σε θεμέλιο λίθο της ηθικότητας στο καντιανό έργο, ο Βρετανός φιλόσοφος την εκλαμβάνει περισσότερο ως μία μορφή αυτοκυριαρχίας, αυτοέκφρασης ατομικής κυριαρχίας ή ακόμη και ατομικής ελευθερίας. Όπως αναφέρει η Ο' Neil, ο ίδιος επιχείρησε να συλλάβει την έννοια της ατομικής αυτονομίας μέσα σε ένα φυσιοκρατικό πλαίσιο². Για το Μιλ, η ατομική ή προσωπική αυτονομία είναι μια ιδιότητα ή ικανότητα, η οποία χαρακτηρίζει κάθε άτομο χωριστά σε μεγάλο ή σε μικρό βαθμό. Γι' αυτό το λόγο, ο χαρακτήρας της μιλιανής αυτονομίας είναι αυστηρά υποκειμενικός και η σημασία της ελευθερίας του υποκειμένου γίνεται αντιληπτή από το γεγονός ότι μόνο ο πράττων είναι σε θέση να αντιληφθεί τα αληθινά και πραγματικά ενδιαφέροντά του.

Σύμφωνα με το Μιλ, ο κάθε άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να διαμορφώσει το δικό του χαρακτήρα. Πώς, όμως, μπορεί να διαμορφώσει ο άνθρωπος το χαρακτήρα του και να φθάσει με αυτόν τον τρόπο σε μια διαδικασία αυτοπραγμάτωσης?

² Onora O' Neill, Αυτονομία και εμπιστοσύνη στη βιοηθική, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, 2011, σελ.46

Ο λόγος καθίσταται ως το αναγκαίο μέσο ώστε ο άνθρωπος να στραφεί στις πραγματικές και αληθινές του επιθυμίες. Ο λόγος στο Μιλ διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο, καθώς το υποκείμενο μέσω αυτού μπορεί να διαχωρίσει τις επιθυμίες του και να βάλει σε προτεραιότητα τις ορθολογικά επιλεγμένες επιθυμίες του.

Η μιλιανή αυτονομία έγκειται στη δυνατότητά μας να αντιστεκόμαστε σε ορισμένες επιθυμίες. Στο Μιλ, τα άτομα θεωρούνται πως μπορούν να ελέγχουν τις επιθυμίες τους σε μια δεδομένη στιγμή³. Ο έλεγχος των επιθυμιών συνιστά σημαντικό στοιχείο στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του ατόμου. Το κάθε άτομο είναι ο αρμόδιος κριτής των συμφερόντων του. Άρα, εκ πρώτης όψεως εύκολα μπορεί να διατυπωθεί πως ατομική αυτονομία στη μιλιανή φιλοσοφία σημαίνει δρω σύμφωνα με τις επιθυμίες που εγώ ο ίδιος έχω ελέγξει ή μετριάσει ή επικυρώσει με βάση άλλες επιθυμίες ή επιδιώξεις⁴.

Ωστόσο, ο Μιλ θέτει ένα μοναδικό κριτήριο για την απόρριψη ή την υιοθέτηση μιας πράξης και σχετίζεται με το βαθμό που αυτή παρεμβαίνει στις ζωές των άλλων. Συγκεκριμένα, αναφέρει χαρακτηριστικά:

*Ο μόνος λόγος, για τον οποίο μπορεί νόμιμα να ασκείται εξουσία σ' οποιοδήποτε μέλος μιας πολιτισμένης κοινότητας, παρά τη θέλησή του, είναι η αποτροπή της ζημίας των άλλων*⁵

Η αρχή της μη βλάβης είναι αναγκαίος όρος για την κατανόηση της μιλιανής αυτονομίας, ωστόσο ο ορισμός της ατομικής αυτονομίας στο Μιλ σύμφωνα με την τελευταία πρόταση καθίσταται προβληματικός εάν δεν επισημανθεί η σημασία της ελεύθερης ανάπτυξης της ατομικότητας, η οποία είναι ένα από τα πιο ουσιώδη στοιχεία της ανθρώπινης ευημερίας.

Για τον Μιλ:

*Η ατομικότητα είναι ταυτόσημη με την ανάπτυξη και ότι μόνο η καλλιέργεια της ατομικότητας διαμορφώνει, ή μπορεί να διαμορφώσει ανεπτυγμένα ανθρώπινα όντα*⁶.

Ο Μιλ επικαλείται τη σημασία της ελεύθερης ανάπτυξης της ατομικότητας ως προϋπόθεσης για την εξέλιξη και τη βελτίωση του ανθρώπινου είδους. Η ατομική αυτονομία δε σημαίνει απλά ανεξαρτησία από εξωτερικούς καταναγκασμούς. Συνδέεται με την εξέλιξη, μιας διαρκούς δραστηριότητα του προσώπου για να φθάσει στην τελείωση. Για να φθάσει στην τελειώσή του, το άτομο οφείλει να είναι ελεύθερο να αναπτύσσει την προσωπικότητά του. Άρα, δε θα ήταν άστοχη η αντίληψη πως η ατομική αυτονομία στο Μιλ είναι μία απαραβίαστη ελευθερία που διαθέτει το κάθε έλλογο ον να πραγματώσει τους σκοπούς της ύπαρξής του με βάση τις ορθολογικά επιλεγμένες επιθυμίες του, οι οποίες συνιστούν προϊόν στοχασμού, καθώς είναι σε θέση να συνειδητοποιεί πως οι επιθυμίες αυτές τον ωφελούν.

Και μάλιστα:

³ Onora O' Neill, Αυτονομία και εμπιστοσύνη στη βιοηθική, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, 2011, σελ.48

⁴ Onora O' Neill, Αυτονομία και εμπιστοσύνη στη βιοηθική, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, 2011, σελ.51

⁵ J.S. Mill, Περί Ελευθερίας, μτφρ. Νίκος Μπαλής, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1983, σελ.36

⁶ J.S. Mill, Περί Ελευθερίας, μτφρ. Νίκος Μπαλής, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1983, σελ.115

Όσο πιο αναπτυγμένη είναι η ατομικότητά του, τόσο πιο πολύτιμο γίνεται το άτομο για τον εαυτό του και, συνεπώς, πιο πολύτιμο και για τους άλλους. Υπάρχει μεγαλύτερη πληρότητα ζωής σ' αυτή καθαυτή την ύπαρξή του και, όταν υπάρχει περισσότερη ζωή στα άτομα, υπάρχει περισσότερη ζωή και στη μάζα, που αποτελείται απ' αυτά τα άτομα⁷.

Ο Μιλ υποστηρίζει πως η αυτόνομη ανάπτυξη της ατομικότητας των μελών μιας κοινωνίας οδηγεί αναπόφευκτα πέραν της αυτό-βελτίωσης του κάθε προσώπου χωριστά και στην συλλογική ωφέλεια.

Γι' αυτό και ο φιλελεύθερος στοχαστής δε διστάζει να εκφράσει την ενόχλησή του:

«...Στην τάση της κοινωνίας να επιβάλλει τις ιδέες και τις πρακτικές της σαν κανόνες συμπεριφοράς σε όσους διαφωνούν με αυτές, με άλλες μεθόδους και όχι μέσω ποινών. Να εμποδίζει, και οπότε μπορεί να αποτρέπει τη δημιουργία ατομικοτήτων που δεν εναρμονίζονται με τις πρακτικές της..»

Επομένως, η συνήθεια της κοινωνίας να επιβάλλει τις απόψεις της λειτουργεί ως ανάχωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη των ατομικοτήτων.

Συμπερασματικά, η ατομική αυτονομία στο Μιλ είναι μια μορφή ελευθερίας που δε δεσμεύει τη βούληση των προσώπων να φερθούν με τρόπο που να προσιδιάζει σε ηθικό καθήκον ούτε δημιουργεί δεσμευτικές αξιώσεις για σεβασμό της προσωπικότητας των άλλων ατομικοτήτων. Η ατομική ανεξαρτησία ή μιλιανή ελευθερία είναι μια διαδικασία ελέγχου των επιθυμιών μας, που αναδεικνύει την ικανότητα για έλλογη σκέψη ως μια δραστηριότητα που διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο στη συμπεριφορά του ατόμου. Αυτή η μορφή ατομικής αυτονομίας δε μπορεί να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις ώστε να διαμορφώσουμε τις μεταξύ μας σχέσεις μέσα σ' ένα πλαίσιο όπου θα προάγεται ο αγαθός βίος του καθενός υπό συνθήκες ελευθερίας, ισότητας ίσου σεβασμού και μέριμνας. Η ιεράρχηση αυτή των επιθυμιών δεν κατατείνει αναγκαία στην υιοθέτηση μιας ηθικής συμπεριφοράς υπό τη σκοπιά όλων. Είναι μια μορφή ελευθερίας που αποφεύγει τη θετική προοπτική.

Μία πολύ διαφορετική προσέγγιση για την αυτονομία είχε συλλάβει κάποιες δεκαετίες νωρίτερα ο Γερμανός φιλόσοφος Ιμμάνουελ Καντ, ο οποίος δεν ομιλεί περί ενός αυτόνομου εαυτού, ή περί αυτόνομων προσώπων ή αυτόνομων ατόμων, αλλά αναφέρεται στην αυτονομία του λόγου, στην αυτονομία της ηθικής, στην αυτονομία των αρχών και στην αυτονομία του βούλεσθαι⁸.

⁷ J. S. Mill, *Περί Ελευθερίας*, μτφρ. Νίκος Μπαλής, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1983, σελ.114

⁸ Onora O' Neill, *Αυτονομία και εμπιστοσύνη στη βιοηθική*, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, 2011, σελ.109

1.2Καντ και Αυτονομία

Ο Καντ είναι ο πρώτος φιλόσοφος που συστηματοποίησε την έννοια της αυτονομίας, ανάγοντας την ως θεμελιώδη λίθο για την ηθικότητα. Το ηθικό υπόβαθρο της καντιανής διδασκαλίας είναι η ηθική αυτονομία του προσώπου. Ουσιαστικά, η αυτονομία στην Ηθική του Καντ είναι μια ικανότητα ή ένα γνώρισμα που διακρίνει τους έλλογους δρώντες⁹. Με μια πρώτη ερμηνεία, η αυτονομία ορίζεται ως η ικανότητα αυτοκαθορισμού της δράσης του προσώπου να προσανατολίζει τις πράξεις και τις αποφάσεις του βάσει ορθών λόγων προς το πράττειν¹⁰. Πολύ απλά, η καντιανή αυτονομία σημαίνει αυτονομοθεσία ή με άλλα λόγια σύνδεση ελευθερίας και νομοθεσίας.

Ο Καντ, στην απόπειρα προσδιορισμού της έννοιας της αυτονομίας, εφοδιάζει τα ανθρώπινα υποκείμενα με έναν ενιαίο και συνεκτικό λόγο¹¹, ο οποίος νομοθετεί καθολικούς νόμους με αδιαμφισβήτητη ισχύ. Εξαιτίας του λόγου, τα άτομα διαθέτουν την ικανότητα της έλλογης βούλησης¹². Ο Καντ δίδει νομολογικό περιεχόμενο στη βούληση, προσπαθώντας να προσδιορίσει το περιεχόμενό της. Η βούληση, αρχικά, έχει μια δεσμευτική αξίωση απέναντι στον εαυτό της, πράγμα που την καθιστά κυρίαρχη. Η κυριαρχία αυτή μεταφράζεται με όρους ελευθερίας, η οποία δεν είναι ούτε μέσο προς κάποιο σκοπό αλλά ούτε και κάποια διαισθητικά αντιληπτή μεταφυσικής ισχύος αρχή¹³. Στον Καντ, την ελευθερία μας τη γνωρίζουμε μόνο μέσω της κατηγορικής προσταγής, η οποία μας απευθύνει υποχρεώσεις, από τις οποίες στη συνέχεια παράγεται η ικανότητα να υποχρεώνουμε άλλους.

Για την καντιανή ηθική, ακρογωνιαίος λίθος είναι η έλλογη ιδέα της θετικής ελευθερίας, του αυτοπροσδιορισμού των υποκειμένων από τον ίδιο του τον ορθό λόγο¹⁴. Με αυτόν τον τρόπο, ο Λόγος συνδέει την πράξη του ηθικού υποκειμένου με τη βούλησή.

Διάσημο μέτρο της ηθικής μας αυτονομίας είναι η κατηγορική προστακτική, ο ηθικός νόμος;

*Οφείλω να ενεργώ με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορώ να θέλω να γίνει ο υποκειμενικός μου γνώμονας ένας καθολικός νόμος*¹⁵.

⁹ Η καντιανή ηθική στηρίζεται σε κοινές παραδοχές που είναι ο Λόγος και η Ελευθερία. Οι παραδοχές αυτές ανάγονται στον άνθρωπο ως πεπερασμένο έλλογο ον. Εάν ο άνθρωπος επεξεργάζεται την ηθική, αυτό οφείλεται στην έλλογη φύση του. Βλ. σχετικά, Κώστας Ανδρουλιδάκης, Καντιανή ηθική. Θεμελιώδη ζητήματα και προοπτικές, Αθήνα: Ιδεόγραμμα, 2010

¹⁰ Σούρλας Π., Δίκαιο, ηθική, βιοηθική Μέρος πρώτο, 2015, Θεωρητική Θεμελίωση, σελ.54

¹¹ Σύμφωνα με τον Καντ, η ικανότητα να κρίνω αυτόνομα ονομάζεται Λόγος

¹² Ο Καντ από την αρχή των Θεμελίων της Μεταφυσικής των Ηθών προβαίνει στο διαχωρισμό της βούλησης εκείνης που καθορίζεται από τα φυσικά μας ένστικτα και στη βούληση εκείνη που την καθορίζει ο Λόγος (έλλογη βούληση).

¹³ Παπαγεωργίου Κ., Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης, Αθήνα, 1994, εκδ. νήσος, σελ. 23

¹⁴ Παπαγεωργίου Κ., Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης, Αθήνα, 1994, εκδ. νήσος, σελ. 23

¹⁵ Immanuel Kant Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών, μεταφ. Γιάννη Τζαβάρα, Αθήνα 1984, εκδ. Δωδώνη, σελ 45

Ο Καντ με αυτόν τον τρόπο καταδεικνύει την ανάγκη συμμόρφωσης τη συμπεριφορά μας σύμφωνα με μια αρχή καθολικής αποδοχής. Ο ηθικός νόμος, έτσι, εξασφαλίζει ότι εμείς μπορούμε να συμπεριφερθούμε σύμφωνα με τις επιταγές του εάν θέλουμε να είμαστε ουσιαστικά αυτόνομοι.

Και τώρα τίθεται ένα ζήτημα: «Πώς πρέπει να πράξει η βούληση;». Η δοθείσα απάντηση δε περιορίζεται σε κάτι έξω από τη βούληση, αλλά είναι γέννημα της ίδιας της βούλησης και συνίσταται στη συμπεριφορά της ως νομοθέτης. Ο γνώμονας των πράξεων του προσώπου πρέπει να είναι συμβατός με την επιθυμία μας εάν θα επιτρέπαμε όλοι να εφαρμόσουν την πράξη μας ανά πάσα στιγμή, δηλαδή εάν θα επιτρέπαμε η πράξη μας να γίνει καθολικός νόμος¹⁶. Εάν ναι, τότε η πράξη είναι ορθή και ηθικά αποδεκτή. Εάν όχι, τότε η πράξη είναι απαγορευμένη. Η υιοθέτηση της βούλησης ως νομοθέτη της δικής της πράξης προσδίδει στην ίδια την πράξη μια βαρύτητα, τη βαρύτητα να πράττουμε από καθήκον. Αυτή είναι η ρίζα της καντιανής αυτονομίας.

Η αυτονομία ως ηθική αρχή χαρακτηρίζει την ικανότητα που διαθέτει η βούληση του προσώπου να πράττει ως «καθολικός νομοθέτης», εξαιτίας της ιδιότητας που έχει για έλλογο στοχασμό πάνω στις σκέψεις, στα επιθυμίες και στις πράξεις. Η αυτονομία δεν αποτελεί μόνο μία γνήσια μορφή αυτό-έκφρασης, αυτό-κυριαρχίας αλλά συνιστά το κριτήριο ώστε οι πράξεις μας να είναι καθολικά έγκυρες ανεξάρτητα από τις τυχόν ευτυχίες ή όχι συνέπειες. Η αυτόνομη λειτουργία της βούλησης οδηγεί σε μια ηθική κατηγορήση των περιεχομένων της, δηλαδή των επιθυμιών, των σκοπών. Επομένως, ηθικά αποδεκτή και επιδοκιμαστέα είναι η πράξη εκείνη που συμμορφώνεται με το περιεχόμενο της κατηγορικής προσταγής, δηλαδή την υποχρέωσή μας να δρούμε σύμφωνα με αρχές που μπορούν να ακολουθηθούν και από τους άλλους.

Η συμμόρφωση¹⁷ αυτή πράξης και κατηγορικής προσταγής αναδεικνύει την αυτονομία της βούλησης, η οποία αποτελεί μια ρυθμιστική αρχή που ενυπάρχει σε κάθε έλλογο όν. Η αυτονομία της βούλησης ασκείται αθέσπιστα εξαιτίας της ιδιότητας που έχει το κάθε πρόσωπο να συνιστά μέλος της ανθρωπότητας¹⁸. Άρα, η καντιανή αυτονομία προσδιορίζεται από την ικανότητα της βούλησης να καθορίζει το βουλευτικό ενέργημά της (πρόθεση της να επιτελέσει μια πράξη) μόνο μέσω μιας καθολικής νομοθετικής μορφής(που πραγματώνεται σε επίπεδο σκέψης).

Άρα, η αυτονομία στον Καντ σχετίζεται με μία μορφή θετικής ελευθερίας, αφού το κάθε μέλος της κοινωνίας, πέρα από την ιδιότητά του ως υποκειμένου ικανό για προσωπικό αυτοκαθορισμό και να συμμετέχει κατ' επέκταση στη διαμόρφωση ενός ηθικού σχεδίου της ζωής του τόσο στον ιδιωτικό όσο και στο δημόσιο βίο, οφείλει να σέβεται την ελευθερία των άλλων¹⁹ και να αποστασιοποιείται από ενέργειες που θα

¹⁶ Το ίδιο

¹⁷ Ο Καντ εύλογα επισημαίνει ότι η έλλογη σκέψη δε μπορεί να συμβαδίζει με τις πολιτειακές, εκκλησιαστικές ή λαϊκές απόψεις. Η έλλογη σκέψη προϋποθέτει τον έλλογο στοχασμό μας.

¹⁸ Immanuel Kant Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών, μεταφ. Γιάννη Τζαβάρα, Αθήνα 1984, εκδ. Δωδώνη, σελ 81

¹⁹ Ο σεβασμός του προσώπου από την πλευρά των άλλων δε σημαίνει σε καμία περίπτωση πως συνιστά χαρακτηριστικό του ενός ή του άλλου ανθρώπου, αλλά μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένας απόλυτος σκοπός στον οποίο κατατείνουν όλοι οι άνθρωποι με τις πράξεις τους.

περιορίζαν την ικανότητα αυτοπροσδιορισμού των άλλων. Αυτό προκύπτει αναπόφευκτα από την κοινή ιδιότητά τους, να είναι φορείς Λόγου.

1.3 Η έννοια του Λόγου στο Μιλ και στον Καντ

Ο Mill, σε μια απόπειρα προσδιορισμού της ατομικότητας, υποστηρίζει στο Περί Ελευθερίας:

«Ο μόνος λόγος, για τον οποίο μπορεί νόμιμα να ασκείται εξουσία σ' οποιοδήποτε μέλος μιας πολιτισμένης κοινότητας, παρά τη θέλησή του, είναι η αποτροπή της ζημίας των άλλων»²⁰

Ο Μιλ υποστηρίζει πως το άτομο πρέπει να διατηρεί την κυριαρχία του πάνω στον εαυτό του. Η κυριαρχία αυτή εκφράζεται με τη μορφή ελευθερίας, δηλαδή να μπορεί να εκφράζεται σύμφωνα με τις γνώμες του Αν οι πράξεις δε ζημιώνουν τους άλλους, τότε είναι επιβεβλημένο ο καθένας να ενεργεί σύμφωνα με την κρίση του χωρίς καμία παρέμβαση. Αυτή είναι η εκδήλωση της ατομικότητας, που συνιστά τον κανονιστικό πυρήνα της μιλιανής ελευθερίας²¹. Μία ενδεχόμενη επέμβαση της εξουσίας πάνω στην κυριαρχία του προσώπου νομιμοποιείται μόνο όταν θίγονται τα συμφέροντα των άλλων. Ουσιαστικά η επέμβαση από την πλευρά της κρατικής εξουσίας σε περίπτωση ζημίας των άλλων συνιστά αναγκαία και επαρκή προϋπόθεση νόμιμου εξαναγκασμού, ο οποίος μπορεί να πάρει τη μορφή ποινής έτσι όπως προβλέπεται από το Δίκαιο. Ο Μιλ, αρχικά, θεωρεί πως η προστασία της ατομικότητας είναι επιτακτικό αίτημα όσο και η προαγωγή της ανθρώπινης ευημερίας²². Η ατομική προστασία αυτή αντανακλάται σε μια αρνητική μορφή ελευθερίας (δηλαδή σε μια ελευθερία από εξωτερικά εμπόδια), αφού ο Μιλ επιθυμεί το άτομο να διατηρεί την ελευθερία του μέσα από την απουσία εμποδίων.

Μέσα από την ανάλυση της αρνητικής αυτής ελευθερίας, προκύπτει ένας λόγος που αφορά το άτομο στην ατομικότητά του. Ο λόγος είναι αυστηρά υποκειμενικός στο Μιλ. Ο φιλελεύθερος φιλόσοφος θεωρεί πως ο λόγος είναι εκείνος που κάνει το πρόσωπο να συνειδητοποιήσει ποιες είναι οι επιθυμίες του, να τις ιεραρχήσει σε σημαντικές και ασήμαντες και εν συνεχεία να ακολουθήσει εκείνες που θεωρεί ως τις πιο σημαντικές. Η ιεράρχηση των επιθυμιών αυτών μέσω του ορθολογικού στοχασμού κάνει το πρόσωπο πιο υπεύθυνο και τον κάνει να φέρεται με τρόπο ηθικά απέναντί στους άλλους. Είναι ένας λόγος εργαλειακός, καθώς το πρόσωπο τον αξιοποιεί για να αποφύγει τις λανθασμένες επιθυμίες που το ίδιο θεωρεί.

Παρ' όλα αυτά, είναι εμφανές πως ο Λόγος στο Μιλ δεν είναι δεσμευτικός απέναντί στους άλλους πέρα από τον ίδιο το δρώντα. Δηλαδή, ο λόγος του προσώπου σε καμία περίπτωση δε ταυτίζεται με δεσμευτικές αξιώσεις απέναντί στους άλλους. Πολύ απλά, οι προσωπικές επιθυμίες του ατόμου, όποιες επιλέξει, είναι δυνατό να αντιτεθούν στους καθολικούς κανόνες του σεβασμού απέναντι στους άλλους.

²⁰ J.S. Mill, Περί Ελευθερίας, μτφρ. Νίκος Μπαλής, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1983, σελ.36.

²¹ Onora O' Neill, Αυτονομία και εμπιστοσύνη στη βιοηθική, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, 2011, σελ.45-46

²² Ο Μιλ αναγνωρίζει πως ο μεγαλύτερος κίνδυνος για την ελεύθερη ανάπτυξη της ατομικότητας είναι η τάση της κοινωνίας να αντιμετωπίζει το διαφορετικό, αυτό δηλαδή που διαφέρει από το κοινωνικό πρότυπο που έχει καθιερώσει η πλειοψηφία, με επιφύλαξη αλλά και με ένα έντονο αίσθημα εχθρικότητας (βλ. περ. J.S.Mill, ΠΕΡΙ Ελευθερίας, μετφ. Νίκος Μπαλής, εκδ. Επίκουρος, Αθήνα, 1983, σελ.131- 158)

Μία διαφορετική μορφή ελευθερίας, προσδιορισμένη ως θετική, παραδίδει ο Ιμμάνουελ Καντ. Ο Γερμανός φιλόσοφος λαμβάνει ως αφετηρία πως ο άνθρωπος είναι εξοπλισμένος με τη δύναμη του λόγου. Ο λόγος είναι εκείνος που διαφοροποιεί τους ανθρώπους από τα υπόλοιπα ζώα και ως εκ τούτο τον κάθε άνθρωπο πρέπει να τον αντιλαμβανόμαστε ως αυτοσκοπό και ποτέ ως μέσο²³.

Ο φιλόσοφος αντιλαμβάνεται πως ο κάθε άνθρωπος έχει προσωπικές επιθυμίες ή ροπές και πως ο καθένας επιζητάει οι πράξεις του να εναρμονίζονται με τις επιθυμίες του. Ο Καντ αναζητάει την ύπαρξη της ηθικής αγαθότητας μέσα από πράξεις που αξιολογούνται ηθικά.

Γι' αυτό, ο Καντ υποστηρίζει πως ο κάθε άνθρωπος οφείλει να υποβάλλει σε ηθική αξιολόγηση το γνώμονα της πράξης, δηλαδή να επικυρώσει ή να αποδοκιμάσει την πράξη του, η οποία είναι προϊόν υποκειμενικών εκτιμήσεων, με βάση ένα αντικειμενικό κριτήριο.

Το κριτήριο αυτό είναι εάν η συγκεκριμένη πράξη μπορεί να καθολικευτεί με τη μορφή ενός καθήκοντος. Όταν αυτή η βούληση μπορεί να εφαρμοστεί από τη σκοπιά όλων των έλλογων όντων, είναι μία αγαθή βούληση.

Ο Καντ δεν αποκρύπτει το γεγονός πως το κάθε άτομο έχει προσωπικά κίνητρα και πως αυτά τον ωθούν στην εφαρμογή της πράξης. Συνδέει την ανθρώπινη πράξη με την αφηρημένη ιδέα ενός πανανθρώπινου νόμου, ο οποίος ρυθμίζει γενικές και όχι αυστηρά ατομικές περιπτώσεις. Ο λόγος αναγκάζει το πρόσωπο να στοχαστεί εάν η πράξη του μπορεί να καθολικευτεί. Έτσι, επιτυγχάνει η βούληση του προσώπου να προσδώσει στο υποκειμενικό αξίωμα της πράξης του αντικειμενικότητα και δεσμευτικότητα.

Ο λόγος είναι διυποκειμενικός, καθώς μας επιτρέπει να αποφανθούμε με καθολικά δεσμευτικό τρόπο πάνω στο τι οφείλουμε να πράξουμε. Ο λόγος είναι στοχαστικός και υπολογιστικός. καθώς γεννάει την αγαθή βούληση, δηλαδή αναγκάζει τα έλλογα όντα να αντιλαμβάνονται τι πρέπει να πράξουν και το φέρουν εις πέρας κινούμενοι από ένα αίσθημα καθήκοντος²⁴. Άρα, ο καντιανός λόγος είναι ένας λόγος που προτάσσει να αφήσουμε στην άκρη τη σκοπιά του εγώ και να τοποθετηθούμε από τη σκοπιά όλων.

1.4. Το Αγαθό

Η κατανόηση του Αγαθού επέρχεται μέσω της εμβάθυνσης και της τεκμηρίωσης της σχέσης μεταξύ πολιτικής και ηθικής. Πολιτική και ηθική είναι δύο θεμελιώδη πεδία της ανθρώπινης πράξης, που θεματοποιεί και επιχειρεί να κατανοήσει η ηθική και

²³ Immanuel Kant Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών, μεταφ. Γιάννη Τζαβάρα, Αθήνα 1984, εκδ. Δωδώνη, σελ 80

²⁴ Sturart Rachels, ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΗΘΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, Μπαμιατζόγλου Ξενοφών μετ., Οχτώ, 2012 σελ. 190 (Κεφ.Ο ΚΑΝΤ ΚΑΙ Ο ΣΕΒΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ)

πολιτική φιλοσοφία ήδη από τις καταστατικές στιγμές γένεσης της: στην αρχαία πόλις-κράτος.

Η Ηθική στην αρχαία Ελλάδα συνοδεύτηκε με το ερώτημα: πως βιωτέον, δηλαδή πώς οφείλουμε να ζούμε. Πατέρας της Ηθικής ήταν ο Σωκράτης, ο οποίος ασχολήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του με το ερώτημα: πως οφείλω να πράττω ώστε να έχω ένα αγαθό βίο. Ολόκληρη η αρχαία φιλοσοφία ακολούθησε τη Σωκρατική διδασκαλία και την παραδοχή πως ο άνθρωπος έχει ένα στόχο, ένα σκοπό, ο οποίος πανθομολογείται πως είναι η ευτυχία²⁵ (ευδαιμονία). Ο άνθρωπος κρίνεται μέσα στη βιοτική του διαδρομή. Εάν ένας άνθρωπος, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του, έχει αναπτύξει τις σωματικές και πνευματικές του ικανότητες στο μέγιστο δυνατό βαθμό, έχει αποκτήσει έναν αδαμάντινο χαρακτήρα και χαίρει αναγνώρισης από το σύνολο της πόλεως, τότε είναι ενάρετος. Ο κάθε άνθρωπος επιδιώκει να φθάσει στην τελειότητά του και η πραγμάτωση της ευδαιμονίας σημαίνει και την κατάκτηση του Αγαθού, δηλαδή του ευ ζην.

Η κατάκτηση του Αγαθού είναι ένας καθολικός στόχος και μια δραστηριότητα που επιλέγουμε ως αυτοσκοπό και όχι ως μέσο για να πετύχουμε κάτι άλλο. Η κατανόηση του Αγαθού έχει τεράστια σημασία για εμάς, όσον αφορά στο πώς διάγουμε το βίο μας²⁶. Επομένως, η ηθική θεωρία της αρχαιότητας ξεκινά από τη σφαιρική αξιολόγηση του προσώπου²⁷. Την ενδιαφέρει το έργον του ανθρώπου. Και το έργον του ανθρώπου συνδέεται με την άσκηση του Λόγου που τον διαφοροποιεί από τα υπόλοιπα έμβια όντα και τους αυτοματισμούς στους οποίους υπόκεινται δια των ενστίκτου τους.

Το ζήτημα της ηθικής υποκειμενικότητας άλλαξε την περίοδο της Νεωτερικότητας, μια κοινωνική και πολιτισμική περίοδο που ξεκινάει το 17^ο αιώνα και φθάνει μέχρι τις μέρες μας. Η νεωτερική περίοδος σηματοδότησε την εμφάνιση νέων αντιλήψεων και την απομάκρυνση από παλαιές αντιλήψεις²⁸. Απέρριψε την σφαιρική αξιολόγηση του βίου του προσώπου με το επιχείρημα πως υπάρχει κίνδυνος να προβούμε σε μια άνιση και άδικη αξιολόγηση των ανθρώπων με βάση τις υφιστάμενες δυνατότητές τους, καθώς δεν έχουν όλοι οι άνθρωποι τη δυνατότητα να προάγουν τη μόρφωση, το χαρακτήρα τους αλλά και την εκτίμηση που τρέφει ο ένας για τον άλλο. Αντιπρότεινε μία διαφορετική ηθική, η οποία στηρίζεται στο χαρακτηρισμό των ατόμων ως έλλογων υποκειμένων.

Η νεωτερική ηθική υπερασπίστηκε την αντίληψη πως το κάθε άτομο μεμονωμένα έχει την ικανότητα να γίνει ολοκληρωμένο ηθικό υποκείμενο²⁹. Ο κάθε άνθρωπος

²⁵ Janet Coleman, Ιστορία της Πολιτικής Σκέψης, τόμος 'α, Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική, 2005, σελ.298 (σε ελληνική μετάφραση: Γιώργος Χρηστίδης)

²⁶ Janet Coleman, Ιστορία της Πολιτικής Σκέψης, τόμος 'α, Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική, 2005, σελ.303(σε ελληνική μετάφραση: Γιώργος Χρηστίδης)

²⁷ Σούρλας Π., Δίκαιο, ηθική, βιοηθική Μέρος πρώτο, 2015, Θεωρητική Θεμελίωση, σελ.46

²⁸ Η μεταστροφή του ζητήματος της ηθικής υποκειμενικότητας οφείλεται στη φιλοσοφία του 18^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα στο Γερμανό φιλόσοφο Ιμμάνουελ Καντ, ο οποίος απορρίπτει την ιδιωτικοποίηση του συνόλου της Ηθικής και την πλήρη αποδέσμευση της πολιτικής και των θεσμών από κάθε είδους ηθικής αξιολόγησης. Το απορρίπτει και επανασυνδέει την ηθική και την πολιτική μέσω της αξίωσης της αυτονομίας

²⁹ Σούρλας Π., Δίκαιο, ηθική, βιοηθική Μέρος πρώτο, 2015, Θεωρητική Θεμελίωση, σελ.47

χαρακτηρίζεται από ίση ηθική αξία και αυτή η ηθική αξία αφορά το πρόσωπο στην ατομικότητα του. Επομένως, για τη νεωτερική ηθική, εύλογη πρέπει να θεωρείται η ηθική αξιολόγηση των ανθρώπινων πράξεων (το πως κρίνουμε τις πράξεις των προσώπων, αποδεχόμενοι πως ο κάθε άνθρωπος είναι ικανός να λάβει αποφάσεις και να διαμορφώσει τους στόχους του) και όχι η προσπάθεια να φθάσει κανείς στην αρχαιοελληνική σημασία του αγαθού βίου.

Με την αλλαγή πλεύσης της Νεωτερικότητας, η ηθική διασπάται σε δύο ξεχωριστές σφαίρες ηθικού χαρακτηρισμού: τη σφαίρα του Αγαθού και τη σφαίρα της Δικαιοσύνης ή του Ορθού, που είναι η δημόσια ηθική. Η σφαίρα του Ορθού είναι η σφαίρα των καθηκόντων που προσδιορίζονται με βάση ηθικούς κανόνες, οι οποίοι είναι καθολικοί και ισχύουν γενικά για όλους τους ανθρώπους³⁰. Τα καθήκοντα διαθέτουν επιτακτικότητα και στις ανθρώπινες σχέσεις προηγούνται έναντι των βιοτικών προγραμμάτων ή σκοπών που τοποθετεί ο κάθε άνθρωπος ως προτεραιότητα στη ζωή του. Π.χ. εάν γνωρίζω πως ένας άνθρωπος είναι αθώος με αποδεικτικά στοιχεία και κατηγορείται για εξαπάτηση και την ίδια χρονική στιγμή έχω να παρακολουθήσω την αγαπημένη μου ενημερωτική εκπομπή στην τηλεόραση, τότε προηγείται η εκπλήρωση του καθήκοντος να πω την αλήθεια ώστε να μην κατηγορηθεί άδικα. Η δεύτερη επιλογή, όσο προσωπική και επιθυμητή κι αν είναι, χάνει την προτεραιότητά της έναντι του καθήκοντος που οφείλω να εκπληρώσω.

Στη Νεωτερικότητα, η ηθική του Αγαθού απέκτησε έναν υποκειμενικό χαρακτήρα. Η Ηθική του Αγαθού είναι η προσωπική σφαίρα του ατομικού αυτοπροσδιορισμού και αφορά τις προσωπικές κλίσεις, τις δεξιότητες, τις έγκριτες πεποιθήσεις και τους βιοτικούς σκοπούς του κάθε προσώπου στην ιδιωτικότητά του. Το Αγαθό θεωρήθηκε πως είναι υπόθεση του κάθε ατόμου και πρέπει να γίνει απολύτως σεβαστή από τα υπόλοιπα άτομα. Κανένας δε μπορεί να παρέμβει στην εμπέδωση του Αγαθού, το οποίο νοείται ως το σύνολο των πεποιθήσεων που θεωρεί σημαντικές για τη ζωή του το κάθε πρόσωπο, αλλά και τους βιοτικούς στόχους που θέτει, οι οποίοι θα τον οδηγήσουν στον ευδαίμονα βίο.

Το Αγαθό έτσι περιορίζεται σε μια χωριστή ηθική σφαίρα στην προσωπική σφαίρα της Αρετής αν και αυτή ακόμη υποτάσσεται στη σφαίρα της ευθύνης που φέρουμε απέναντι στον εαυτό μας. Οι δύο σφαίρες της Ηθικής, δηλαδή της δικαιοσύνης και του Αγαθού δεν είναι εντελώς ασύνδετες. Το θεμέλιο συνολικά της Ηθικής είναι η αυτονομία στις δύο εκφάνσεις της: την ηθική και την πολιτική.

1.5 Αυτονομία, βιοηθική και ενήμερη συγκατάθεση

Η Ο' Neil στο βιβλίο της Αυτονομία και εμπιστοσύνη στη βιοηθική, αναφέρει:

³⁰ Σούρλας Π., Δίκαιο, ηθική, βιοηθική Μέρος πρώτο, 2015, Θεωρητική Θεμελίωση, σελ.49

Στη βιοηθική, η αυτονομία τις περισσότερες φορές γίνεται κατανοητή ως ιδιότητα των επιμέρους ατόμων. Θεωρείται γενικά ως ένα ζήτημα ανεξαρτησίας, ή τουλάχιστον ως η ικανότητα για ανεξάρτητες αποφάσεις και ενέργειες³¹.

Εκ πρώτης άποψης, συνάγεται πως η αυτονομία είναι ένα είδος αυτό-έκφρασης, απαλλαγμένης από πατερναλιστικές πρακτικές. Εύκολα μπορεί να ισχυριστεί κάποιος πως η αυτονομία στην Βιοηθική έχει αρνητικό περιεχόμενο³². Βέβαια, μια τέτοια αντίληψη θα ήταν εσφαλμένη, καθώς θα αγνοούσε το γεγονός πως η αυτονομία στη Βιοηθική ορίζεται ως μία προσπάθεια του ατόμου να μετέχει σε πράξεις που αφορούν το βίο του. Προτού, όμως, αποφασηθούμε για το πώς και πού εφαρμόζεται η αυτονομία εντός Βιοηθικής, κρίνω σκόπιμο να αναφερθώ στη Βιοηθική ως χώρο παραγωγής κανονιστικών προβληματισμών.

Η Βιοηθική δε μπορεί να καταταχθεί ούτε στις ανθρωπολογικές ούτε στις νομικές ούτε στις κοινωνικές αλλά ούτε και στις θετικές ή ιατρικές επιστήμες. Η Βιοηθική είναι ένα ιδιαίτερο γνωστικό πεδίο. Η ιδιαιτερότητά της είναι εμφανής όταν κάποιος τη συγκρίνει με άλλες παραδοσιακές επιστήμες. Εύκολα διαπιστώνει πως η Βιοηθική δεν ανάγεται σε μία επιστημονική περιγραφή ή ανάλυση, δηλαδή δεν ενδιαφέρεται για την προαγωγή της γνώσης ούτε αποτελεί εμπειρικό πεδίο μελέτης. Αλλά παράγει αξιολογικούς προβληματισμούς που κατευθύνονται γύρω από το δέον των πράξεων. Ουσιαστικά, η Βιοηθική ορίζεται ως ένας αξιολογητής της ανθρώπινης πράξης. Αυτός είναι ο στόχος της Βιοηθικής: να κρίνει την ανθρώπινη πράξη και να θέσει ερωτήματα, όπως; Οι επιστημονικές ανακαλύψεις των τελευταίων δεκαετιών ενέχουν το σεβασμό των όρων ελευθερίας των υποκειμένων; Η μη εξασφάλιση της ευθανασίας σε άτομο που το απαίτησε μήπως σημαίνει παραβίαση και εν τέλει ευτελισμό του αυτοκαθορισμού του συγκεκριμένου ατόμου;

Η έρευνα αποσκοπεί στην παραγωγή μεγάλης και ποικίλης γνώσης. Η επιστημονική αναζήτηση είναι ένα κοινωνικό αγαθό που προσπαθεί να εξυπηρετήσει την ευημερία του κοινωνικού συνόλου μέσω της παραγωγής γνώσης. Υπάρχουν, όμως, ηθικά όρια που πρέπει να λάβει υπ' όψιν η επιστημονική έρευνα. Τα όρια αυτά αφορούν το ηθικό στάτους των προσώπων.

Οι βιοτεχνολογικές και γενετικές παρεμβάσεις σε καμία περίπτωση δε πρέπει να διαταράξουν το πλαίσιο σχέσεων αμοιβαίας αναγνώρισης μεταξύ των προσώπων ως ίσων και ελεύθερων, αλλά και των αξιακών προταγμάτων που απορρέουν από αυτές. Η αναγνώριση των προσώπων ως ελεύθερων και ίσων δημιουργεί τις συνθήκες αυτονομίας για το κάθε άτομο χωριστά³³. Εάν, επομένως, η επιστημονική αναζήτηση δε σεβαστεί την ηθική αυτονομία του προσώπου, τότε από κινητήριο μοχλό

³¹ Onora O' Neill, Αυτονομία και εμπιστοσύνη στη βιοηθική, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, 2011, σελ.55

³² Όπως θα υποστηρίξει η O' Neil στο κεφάλαιο Αυτονομία, Ατομικότητα και Συγκατάθεση, Θρίαμβος της Ενήμερης Συγκατάθεσης του βιβλίου Αυτονομία και Εμπιστοσύνη στη Βιοηθική: Πολλοί θα έχουν επίσης κατά νου κάποια εκδοχή των επιχειρημάτων του Μιλ για τη σημασία της ατομικότητας και του χαρακτήρα ή κάποια νεομυλλιανά επιχειρήματα για την επικύρωση της δεύτερης τάξης ή για την αναστοχαστική επιλογή, βλ. Onora O' Neill, Αυτονομία και εμπιστοσύνη στη βιοηθική, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, 2011, σελ.55

³³ Τσινόρεμα Σταυούλα, Δευκαλίων (περιοδική έκδοση για τη φιλοσοφική έρευνα και κριτική), Η Βιοηθική και η Σύγχρονη Κριτική της Πράξης, Εκδόσεις; ΣΤΙΓΜΗ, 2006

προόδου μετατρέπεται αναπόφευκτα σε μια δύναμη καταστροφική, που εν τέλει ευτελίζει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

Η έννοια της αυτονομίας στη Βιοηθική γεννήθηκε όταν η κλασσική ιατρική ηθική δε μπορούσε να ανταποκριθεί, καθώς ο ιατρός θεωρήθηκε ως ένα πατερναλιστικό πρότυπο ή ως μία εξωτερική αυθεντία, ο οποίος οφείλει να πράξει σύμφωνα με την ωφέλεια του ασθενούς, η οποία ερχόταν σε άμεση σύγκρουση με τα πραγματικά συμφέροντα του ασθενή. Η Βιοηθική υπεραμύνθηκε του δικαιώματος του αυτοπροσδιορισμού, το οποίο προέρχεται από μία εσωτερική δύναμη του ατόμου για αυτενέργεια σε αποφάσεις που έχουν να κάνουν με τη ίδια του τη ζωή (όπως ο επικείμενος θάνατός του ύστερα από τη διάγνωση μιας επικίνδυνης ασθένειας). Έτσι, η αυτονομία στο χώρο της Βιοηθικής συνδέθηκε με την ιατρική ηθική και το ζήτημα που τίθεται :πώς εμφανίζεται η αυτονομία στην ιατρική ηθική;

Η Ο' Neil απαντάει:

Οι πρακτικές που έχουν προταθεί για την εξασφάλιση ή το σεβασμό της αυτονομίας εντός του ιατρικού πλαισίου είναι εν γένει μόνο η απαίτηση της ενήμερης συγκατάθεσης³⁴.

Η ιατρική πράξη πρέπει να συνάδει με το σεβασμό των ατομικών δικαιωμάτων και της αυτονομίας του ασθενούς³⁵, δηλαδή με το δικαίωμά του να αποδεχτεί ή να αρνηθεί μια προσφερόμενη θεραπείας. Η αποδοχή ή άρνηση μιας θεραπείας συνδέεται τόσο με τον ασθενή όσο και με τον ιατρό.

Ο ασθενής οφείλει να λάβει ενημέρωση σχετικά με την κατάσταση της υγείας του, το νέο φαρμακευτικό σκεύασμα που θα λάβει κτλ. Η ενημέρωση από τον ιατρό είναι κρίσιμη, καθώς οφείλει να αναγάγει τον αυτοπροσδιορισμό του σε ένα έντυπο ενήμερης συγκατάθεσης, δηλαδή συναινεί ή όχι στην προτεινόμενη ιατρική πράξη. Βέβαια, είναι σημαντικό να τονιστεί πως σε περιπτώσεις που το άτομο είναι απολύτως ανίκανο να λάβει πληροφόρηση (π.χ. ανεπανόρθωτης εγκεφαλικής βλάβης ή μιας εκφυλιστικής ασθένειας σε προχωρημένο στάδιο) και την ικανότητα αυτοπροσδιορισμού του την ασκούν οι οικείοι του (σύζυγος, συγγενής, γονείς), σε ποιο βαθμό νομιμοποιούνται να ασκήσουν το δικαίωμα της αυτονομίας τους και να πάρουν αποφάσεις δεσμευτικές για το ίδιο το πρόσωπο με ένα έντυπο ενήμερης συγκατάθεσης.

Από την άλλη, ο ιατρός φαίνεται πως απαλλάσσεται των ευθυνών σε περίπτωση που η συμπλήρωση του έντυπου ενήμερης συγκατάθεσης ανήκει στον ασθενή. Θα ήταν άστοχο να λεχθεί πως το έντυπο ενήμερης συγκατάθεσης ελευθερώνει τα χέρια του ιατρικού κόσμου.ο ιατρός έχει καθήκον να ενημερώσει για τις συνέπειες μιας φαρμακευτικής αγωγής. Αυτό το καθήκον το πράττει ο ιατρός από καθαρή συνείδηση ότι μόνο έτσι επιτελεί ορθά το σκοπό του επαγγέλματός τους. Έτσι, και ο ιατρός δεσμεύεται να ενημερώσει όσο γίνεται πιο έγκυρά τον ασθενή, ώστε ο τελευταίος να λάβει μία απόφαση που θα είναι σύστοιχη με τις πεποιθήσεις, τις αντιλήψεις του και γενικά το οργανωμένο αξιακό του σύστημα που είναι τόσο ξεχωριστό.

³⁴ Onora O' Neill, Αυτονομία και εμπιστοσύνη στη βιοηθική, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, 2011, σελ.55

³⁵ Onora O' Neill, Αυτονομία και εμπιστοσύνη στη βιοηθική, εκδ. Αρσενίδη, Αθήνα, 2011, σελ. 16

1.6. Η καντιανή αυτονομία ως όρος- ύπαρξης της δημοκρατίας

Ο Καντ υποστήριξε πως οι άνθρωποι διαθέτουν «εγγενή αξία³⁶». Η αιτία είναι ότι οι άνθρωποι είναι εξοπλισμένοι με Λόγο³⁷, ο οποίος τους καθιστά ελεύθερους δρώντες ικανούς να λαμβάνουν αποφάσεις και να διαμορφώνουν τους στόχους τους σύμφωνα με τις επιταγές που ο ίδιος (ο Λόγος) ορίζει. Ο λόγος είναι εκείνος που κινητοποιεί τις πράξεις. Οι άνθρωποι είναι εκείνοι που κινούνται από ένα αίσθημα καθήκοντος³⁸, το οποίο υπαγορεύεται από ένα ηθικό χρέος, μία εσωτερική φωνή που επιτάσσει το δέον. Η καντιανή αυτονομία είναι μια μορφή αυτονομοθεσίας.

Ο Καντ εισάγει στη θεωρία του την έννοια της ατομικής ελευθερίας, η οποία δε νοείται ως ανεξέλεγκτη. Το κάθε άτομο διαθέτει τη μέγιστη δυνατή ελευθερία να διαμορφώνει τις σχέσεις του προς τους άλλους, δηλαδή να καθορίζει το βίο του σύμφωνα με τις επιθυμίες του. Αλλά αυτή η ελευθερία προϋποθέτει έναν περιορισμό³⁹. Το κάθε άτομο οφείλει να μην προσβάλλει την ελευθερία, που διαθέτει στον ίδιο ακριβώς βαθμό, του άλλου προσώπου. Η ισότητα με αυτόν τον τρόπο δεν είναι παρά λογική απόρροια του δικαιώματος της ελευθερίας που έχουν όλοι⁴⁰.

Υπόβαθρο της καντιανής διδασκαλίας είναι η ηθική αυτονομία του προσώπου. Η αυτονομία είναι η αναγκαία συνθήκη για την κατασκευή του κανονιστικού περιγράμματος της δημοκρατίας. Η ηθική αυτονομία παρουσιάζεται ως απουσία ετεροκαθορισμού (ή εξωτερικής επιβολής), αλλά και ως ικανότητα του έλλογου δρώντα να προσανατολίζει τις πράξεις του σύμφωνα με τις επιταγές του ορθού λόγου. Η αυτονομία μπορεί να ερμηνευτεί απλούστερα και ως μία εσωτερική δύναμη που διαθέτει το πρόσωπο για αυτενέργεια, που τη διαθέτει το πρόσωπο εξαιτίας της αντικειμενικής του ιδιότητας ως μέλος του ανθρωπίνου γένους⁴¹. Και εξαιτίας αυτής της αντικειμενικής ιδιότητας οι άνθρωποι διαθέτουν την ίση ελευθερία να διαμορφώνουν το βίο και τις σχέσεις τους με τα άλλα πρόσωπα, όπως επιθυμούν.

Ο αυτοπροσδιορισμός του κάθε προσώπου συνδέεται με την προσωπική αξίωση του σεβασμού της δυνατότητας αυτής. Ουσιαστικά, η ηθική αυτονομία δε νοείται χωρίς

³⁶ Sturart Rachels, ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΗΘΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, Μπαμιατζόγλου Ξενοφών μετ., Οχτώ, 2012 σελ. 189-200 (Κεφ.Ο ΚΑΝΤ ΚΑΙ Ο ΣΕΒΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ)

³⁷ Σούρλας Π., Δίκαιο, ηθική, βιοηθική Μέρος πρώτο, 2015, Θεωρητική Θεμελίωση, σελ.58

³⁸ « Το καθήκον είναι δυνατό μόνο και μόνο γιατί η ιδέα της ελευθερίας με κάνει μέλος του νοητού κόσμου και εάν ήμουν μέλος μόνο αυτού του κόσμου όλες οι πράξεις μου θα ήσαν πάντα σύμφωνες με την αυτονομία της θέλησης αλλά μια και θεωρώ τον εαυτό μου ταυτόχρονα ως μέλος του αισθητού κόσμου οι πράξεις μου οφείλουν να είναι σύμφωνες με την αυτονομία». Το καθήκον εμφανίζεται με τη μορφή της προσταγής, διατάζοντάς την ανθρώπινη βούληση να μην επιλέξει να ακολουθήσει τις εκάστοτε ροπές αλλά να καθοριστεί από τον ηθικό νόμο. (Ιμ. Καντ, Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών, μεταφ. Τζαβάρας, εκδόσεις: Δωδώνη, 1984, σελ.117)

³⁹ Ο Καντ προϋποθέτει για την ανάγκη ύπαρξης καθολικών νόμων, χωρίς να το δηλώσει ξεκάθαρα. Οι νόμοι αυτοί θα στοχεύουν στην προστασία και στο σεβασμό των δικαιωμάτων που κατέχουν οι άνθρωποι. Οι γενικοί αυτοί νόμοι είναι απαραίτητοι για τη συγκρότηση της αρχής της μη βλάβης. Η σημασία της συγκεκριμένης αρχής εντοπίζεται στη μη τέλεση πράξεων που θα έβλαπταν την υπόσταση των προσώπων ως αυτοσκοπών

⁴⁰ Παπαγεωργίου Κ., Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης, Αθήνα, 1994, εκδ. νήσος, σελ. 24

⁴¹ Σταμάτης Κ.-Τάκης Α., Εισαγωγή στην Επιστήμη του Δικαίου, Αθήνα, Εκδ.:Σάκκουλα, 2015, σελ.33

τον απαιτούμενο σεβασμό της ελευθερίας του υποκειμένου να είναι το ίδιο διαμορφωτής του βίου του.

Η ελευθερία λαμβάνει έτσι τη μορφή των δικαιωμάτων⁴². Ένεκα της ατομικής ελευθερίας, ο κάθε άνθρωπος είναι φορέας των ατομικών δικαιωμάτων. Ο Καντ συνάγει πως δικαίωμα που δεν αναγνωρίζεται από τα μέλη μιας συλλογικότητας ως αμοιβαίο και κοινό για όλους παύει να είναι δικαίωμα. Το πρόσωπο, που είναι φορέας δικαιωμάτων, οφείλει να αναγνωρίσει και τα άλλα πρόσωπα, ως φορείς δικαιωμάτων, ως δρώντες που έχουν την ίδια ικανότητα να ρυθμίσουν την εξωτερική τους ελευθερία.

Η αμοιβαιότητα και ο αυτοπροσδιορισμός του έλλογου δρώντα βρίσκουν δικαιολογητική βάση στην ηθική ιδέα μιας πολιτικής κοινότητας που βασίζεται σε ένα αμοιβαίο σεβασμό προσώπων ισότιμων στην αυτονομία τους. Η ισότητα δεν είναι παρά λογική απόρροια του δικαιώματος της ελευθερίας που έχουν όλοι. Η ιδέα μιας τέτοιας ηθικό-πολιτικής κοινότητας είναι το θεμέλιο της πολιτικής νομιμοποίησης, αλλά και της δημοκρατικής νομιμοποίησης⁴³.

Επομένως, η καντιανή διδασκαλία παρέχει ένα πλαίσιο που η ατομική ελευθερία (και κατ' επέκταση τα δικαιώματα) και η δημοκρατία (τόσο ως διαδικασία λήψης αποφάσεων όσο και ως κανονιστικό ιδεώδες) συνδέονται άρρηκτα. Η ατομική ελευθερία δε νοείται χωρίς συλλογικές διαδικασίες, οι οποίες θα αξιώνουν το σεβασμό που οφείλει να υποδεικνύει το πρόσωπο στην ελευθερία του άλλου προσώπου, η οποία θα συνοδεύεται από μία αίσθηση αμοιβαίου σεβασμού. Δημοκρατία, όμως, δε νοείται ως διαδικασία χωρίς να προστατεύει την ελευθερία του κάθε προσώπου, αλλά και χωρίς να αναγνωρίζει το κάθε πολίτη ως φορέα ίσης ηθικής αυτονομίας.

Οι δημοκρατικές διαδικασίες⁴⁴, όμως, βασίζονται στην αναγνώριση πως οι πολίτες είναι αυτόνομοι και ίσοι μεταξύ τους. Είναι μια αναγκαία κανονιστική προϋπόθεση. Γι' αυτό κρίνεται αναγκαίο και απαραίτητο να δημιουργηθούν θεσμικές εγγυήσεις που θα ενισχύουν τις δημοκρατικές διαδικασίες⁴⁵. Οι εγγυήσεις αυτές παρέχονται μέσα από την έκδοση των θεσμικών αποφάσεων που η πολιτειακή εξουσία κατοχυρώνει, δηλαδή τους νόμους.

Οι νόμοι ρυθμίζουν γενικές και αφηρημένες περιπτώσεις και ισχύουν εξίσου έναντι όλων. Οι νόμοι, που παράγονται στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής ευνομούμενης κοινωνίας, προστατεύουν την ελευθερία των προσώπων στο όνομα της προαγωγής της ελευθερίας τους⁴⁶. Για παράδειγμα, οι νόμοι που απαγορεύουν τη διάπραξη κακουργιών είναι νόμοι που με αποτρέπουν να πράξω βίαια ενάντια σε άλλους, αλλά αποτρέπει και τους άλλους από το να επιδείξουν μια βίαιη συμπεριφορά σε μένα τον

⁴² Σούρλας Π., Δίκαιο, ηθική, βιοηθική Μέρος πρώτο, 2015, Θεωρητική Θεμελίωση, σελ.38

⁴³ Σούρλας Π., Δίκαιο, ηθική, βιοηθική Μέρος πρώτο, 2015, Θεωρητική Θεμελίωση, σελ.44

⁴⁴ Adam Swift, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, Λαμπράκος Γιώργος μετ., Οχτώ, 2015 σελ. 273-284 (Κεφ. Δημοκρατία)

⁴⁵ Σούρλας Π., Δίκαιο, ηθική, βιοηθική, Θεωρητική Θεμελίωση, 2015 σελ.41

⁴⁶ Adam Swift, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, Λαμπράκος Γιώργος μετ., Οχτώ, 2015 σελ. 101-103 (Κεφ. Ελευθερία)

ίδιο. Έτσι, οι άνθρωποι μπορούν να θυσιάσουν την ελευθερία τους να κάνουν ό,τι επιθυμούν για χάρη της ελευθερίας υπό το κράτος του νόμου, που όλοι σέβονται.

Η ελευθερία υπό το κράτος του νόμου είναι η σημαντικότερη μορφή ελευθερίας, αφού οι πολίτες μιας δημοκρατικής κοινωνίας είναι και οι συντάκτες των νόμων αυτών. Η ελευθερία υπό το κράτος του νόμου χαράσσει την άμεση προέκταση της ηθικής αυτονομίας, που είναι η πολιτική αυτονομία. Και η πολιτική αυτονομία, που είναι κανονιστικός πυρήνας της καντιανής δημοκρατίας, συνιστά μία προνομία για τους πολίτες (ακόμη και για εκείνους που είχαν διαφορετική άποψη για τη σύνταξη ενός νόμου συγκριτικά με την απόφαση που πάρθηκε από την πλειοψηφία), καθώς είναι ελεύθεροι, δηλαδή είναι ισότιμα μέλη μιας αυτοδιοικούμενης συλλογικότητας και όχι υποκείμενα νόμων που άλλοι ορίζουν, οι οποίοι λαμβάνουν τις αποφάσεις εκείνες που θα οδηγήσουν στη συναίνεση, η οποία θα επέλθει μέσω διαβούλευσης και κατ' επέκτασης καλύτερων επιχειρημάτων.

Κεφάλαιο 2: Δημοκρατία

2.1 Δημοκρατία και Λήψη Ορθών Αποφάσεων

Μία από τις κοινής αποδοχής πολιτικές εκτιμήσεις της εποχής μας είναι ότι η δημοκρατία αποτελεί το καλύτερο πολίτευμα. Οι πολίτες των δημοκρατικών κοινωνιών την αναγνωρίζουν ως το πολίτευμα εκείνο που εγγυάται την ελευθερία, την ισότητα, το γενικό συμφέρον. Αποδίδουν θετική αξία στο πολίτευμα αυτό επειδή ακριβώς εγγυάται αυτές τις αξίες. Πολλοί, όμως, ισχυρίζονται πως οι αδυναμίες που χαρακτηρίζουν τις άλλες μορφές πολιτειακής συγκρότησης είναι και ο λόγος που καθιστά τη δημοκρατία ως το καλύτερο πολίτευμα.

Μια δημοκρατία, επομένως, είναι καλή επειδή η δεσποτική μορφή εξουσίας δεν εγγυάται την ελευθερία του λόγου. Αλλά ακόμη κι αν αναρριχηθεί στην εξουσία ένας φιλελεύθερος δικτάτορας ή μια αριστοκρατία του πνεύματος και παραχωρήσουν ένα εκτεταμένο σύνολο ελευθεριών στους πολίτες, πάλι το συγκεκριμένο πολίτευμα θα παρουσιάζει εγγενείς αδυναμίες. Η βούληση του κάθε προσώπου θα θεωρείται άνιση με τη βούληση του άρχοντος.

Ωστόσο η αξία της δημοκρατίας πρέπει να αποδειχθεί, έχοντας απομακρυνθεί από από τις καθιερωμένες αντιλήψεις και προσπαθώντας να κατακτήσουμε τη μεγαλύτερη δυνατή βεβαιότητα. Είναι αναγκαίο να υιοθετηθεί ένας άλλος τρόπος σκέψης που δε θα βασίζεται στις εμπειρικές παρατηρήσεις ούτε σε μια δημοσκοπική περιγραφή απόψεων. Ο τρόπος ανάλυσης πρέπει να είναι αναστοχαστικός και όχι περιγραφικός.

Ο John Rawls, Αμερικανός πολιτικός φιλόσοφος, συστηματοποίησε το συγκεκριμένο τρόπο ανάλυσης. Κατά τον Rawls, αφετηρία της πορείας πρέπει να είναι η επιλογή εκείνων των πεποιθήσεων για τις οποίες οι άνθρωποι τρέφουν τη μεγαλύτερη βεβαιότητα (π.χ. η φυλάκιση άνευ δίκης είναι άδικη και καταδικαστέα πράξη). Οι πεποιθήσεις αυτές θεωρούνται από την κοινωνία των πολιτών ως απόλυτα δικαιολογημένες. Σε ένα δεύτερο βήμα πρέπει να αναζητηθούν οι αρχές (ηθικές και πολιτικές), οι οποίες μπορούν να τις δικαιολογήσουν (π.χ. όλοι οι άνθρωποι είναι φορείς δικαιωμάτων, όλοι οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι και ίσοι μεταξύ τους). Τις αρχές αυτές πρέπει να τις τοποθετήσουμε σε ένα κύκλο ερωτημάτων, όπου θα διαπιστώσουμε πως δεν είμαστε και τόσο βέβαιοι και σίγουροι ως προς την αποδοτικότητα των αρχών (π.χ. εάν σε ένα υπανάπτυκτο κράτος με μη αποτελεσματική επάρκεια δημοκρατικών και συνταγματικών θεσμών, επιχειρήσει ένας πολίτης να βιαιοπραγήσει, τότε η φυλάκιση άνευ δίκης θεωρείται ακόμη άδικη πράξη;), με αποτέλεσμα είτε να αναπροσαρμόσουμε τις κρίσεις είτε να προσφύγουμε σε άλλες. Ουσιαστικά, ο αναστοχασμός επιβάλλει μια διαρκής επανεξέταση κρίσεων ή πεποιθήσεων και αρχών με απώτερο στόχο την εναρμόνιση ή την επαναδιατύπωση των έγκριτων εκτιμήσεων. Είναι η λεγόμενη «αναστοχαστική ισορροπία»⁴⁷,

Το ζήτημα που εξετάζεται στην προκείμενη περίπτωση είναι εάν η δημοκρατία, ως διαδικασία λήψης αποφάσεων οδηγεί όντως σε ορθές αποφάσεις. Είναι μια σχεδόν καθολική εκτίμηση που συναντάται καθημερινά, χωρίς να έχει προηγηθεί μια

⁴⁷ John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass: Harvard University Press), 1971, 48 επ. (και σε ελληνική μετάφραση, σε επιμέλεια Κων. Παπαγεωργίου, Θεωρία της Δικαιοσύνης, Αθήνα: Πόλις, 2001, 78 επ.)

αναγκαία εμβάθυνση και διερεύνηση της δημοκρατίας. Βασίζεται σε μια κοινή αίσθηση των ανθρώπων, η οποία έχει πολλές και ποικίλες ερμηνείες.

Εφαρμόζοντας την «αναστοχαστική ισορροπία» στο δημοκρατικό πεδίο, η προσέγγιση οφείλει να βασιστεί σε παραδείγματα από την καθημερινότητα και να τεθεί ένα ερώτημα εύλογο: Γιατί υπάρχει καθολική αποδοχή της δημοκρατίας ως διαδικασίας; Η εμπειρία διδάσκει ότι η δημοκρατία είναι η καλύτερη μορφή διακυβέρνησης λόγω των θεσμών που αποδέχονται σιωπηρά οι πολίτες της. Υπάρχει γενική συμφωνία πως η δημοκρατία διακηρύσσει και σέβεται ορισμένα δικαιώματα, υπόσχεται την ελευθερία και την ισότητα, αναθέτει την προστασία των δικαιωμάτων σε ανεξάρτητα όργανα, συνδέεται με γραπτούς κανόνες που διέπουν την έννομη τάξη, η πολιτική εξουσία ανανεώνεται σε τακτά χρονικά διαστήματα μέσω εκλογών κ.ο.κ.

Πολλά ερωτήματα προβάλλουν όμως άμεσα: Γιατί να θεωρούμε πως η δημοκρατία είναι μια ιδεατή μορφή διακυβέρνησης, επειδή εγγυάται τις παραπάνω θεσμικές ρυθμίσεις; Αυτές οι θεσμικές ρυθμίσεις μπορούν να μας οδηγήσουν στο εύλογο συμπέρασμα πως η δημοκρατία οδηγεί αναπόφευκτα σε ορθές αποφάσεις; Και αναλόγως το βαθμό διεκπεραίωσης των παραπάνω ρυθμίσεων, νομιμοποιούμαστε να μιλήσουμε για «περισσότερη» ή «λιγότερη» δημοκρατία; Τα ερωτήματα αυτά απαιτούν να εξερευνηθεί η σχέση μεταξύ των πιο έγκριτων πολιτικών και ηθικών κρίσεων μας και των αρχών που τις δικαιολογούν καλύτερα.

Η δημοκρατία (δήμος+ κράτειν) σημαίνει κυριαρχία του λαού. Ο λαός εξουσιάζει είτε άμεσα είτε έμμεσα (αποτελεί πηγή κάθε εξουσίας). Η κυριαρχία του λαού μπορεί να οδηγήσει σε ορθές αποφάσεις; Και, εάν υπάρχει ένας φιλελεύθερος δικτάτορας, ο οποίος λαμβάνει υπόψιν το συλλογικό συμφέρον, και οδηγεί σε ορθότερες αποφάσεις το λαό απ' ότι μια δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση, γιατί πρέπει να υποστηρίξουμε πως η δημοκρατία είναι εγγενώς το πιο αποτελεσματικό πολίτευμα;

Η πρώτη και συστηματική κριτική που ασκήθηκε στη δημοκρατία πάνω στην οποία βασίζονται οι θεωρίες των σύγχρονων διανοητών αποτυπώνεται στο έργο του Πλάτωνα, την Πολιτεία. Ο Πλάτων υποστήριξε πως μόνο οι φιλόσοφοι-βασιλείς είναι εκείνοι που μπορούν να εγγυηθούν την πολιτική ευταξία, οδηγώντας την πόλιν σε ορθές αποφάσεις⁴⁸, αφού ξεχωρίζουν ως προς τις ικανότητες από το δήμο. Ο Πλάτων πίστευε πως το προτέρημα της δημοκρατίας, που θεωρούμε εμείς σήμερα, είναι η αιτία αυτοκατάργησης της δημοκρατίας στην Αρχαία Ελλάδα, δηλαδή: η επίδειξη ανεκτικότητας απέναντι στις ατομικές διαφορές και η επιμονή του ατόμου να καθορίζει τα θέτε ως προτεραιότητα τις προσωπικές του επιλογές. Το δημοκρατικό «κράτος» δε λαμβάνει καθόλου υπόψη το ηθικό καλό του συνόλου, αλλά αντίθετα επιτρέπει σε αυτό να γίνει κατακερματισμένο και ασταθές ως αποτέλεσμα των ατομικών επιλογών⁴⁹.

Ο Πλάτων απέδωσε αρνητική σημασία στη δημοκρατία ως διαδικασία λήψης αποφάσεων, επειδή έζησε την άμεση δημοκρατία, που οι εξουσίες καθορίζονταν από το λαό για το λαό και θεώρησε πως η αρπακτική φρενίτιδα των ακαλλιέργητων

⁴⁸ Πλάτων, Πολιτεία, μτφρ. Ν. Μ. Σκουτεροπούλου, Πόλις, Αθήνα 2002

⁴⁹ Janet Coleman, Ιστορία της Πολιτικής Σκέψης, τόμος 'α, Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική, 2005, σελ.234-237(σε ελληνική μετάφραση: Γιώργος Χρηστίδης)

μαζών ήταν αρκετή για να διασαλευτεί η αρμονία εντός της πόλεως⁵⁰. Παρά την κριτική την οποία άσκησε ο φιλόσοφος, σε αυτές τις μικρές πόλεις-κράτη ήταν εφικτή η αυθεντική «λαϊκή κυριαρχία», όπου οι πολίτες μπορούσαν να συνέρχονται και να διαβουλεύονται ως ίσοι για τα για τα κοινά τους προβλήματα.

Η κριτική που άσκησε ο Πλάτων, και μετέπειτα και ο Αριστοτέλης⁵¹, μπορούμε να την υιοθετήσουμε αξιωματικά; Και αν την υιοθετήσουμε, μήπως πρέπει να επαναπροσδιοριστεί η δημοκρατία ως χρηστή μορφή διακυβέρνησης;

Το βασικό στοιχείο της λαϊκής κυριαρχίας, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, είναι ότι αποτελεί μια διαδικασία για τη λήψη αποφάσεων. Ο λαός εξουσιάζει σε ένα δημοκρατικό περιβάλλον. Το ζήτημα που τίθεται: Είναι ωφέλιμο ο λαός να καθορίζει τους κανόνες με βάση τους οποίους θα ρυθμίζει την τύχη του? Αυτό το ερώτημα απαντάται με δύο τρόπους. Ο πρώτος τρόπος είναι να αποτιμηθεί εργαλειακά η δημοκρατία ως διαδικασία δηλαδή μέσω των αποτελεσμάτων στα οποία καταλήγει: π.χ. πολιτειακή σταθερότητα και σοφές πολιτικές αποφάσεις. Ο δεύτερος τρόπος είναι να την αποτιμήσουμε ως εγγενής διαδικασία (η διαδικασία αυτή καθαυτή και τις αξίες που συνοδεύεται).

Προτού, όμως, γίνει αυτή η αποτίμηση, είναι αναγκαίο να προσδιορίσουμε το περιεχόμενο της δημοκρατίας ως ελευθερίας ώστε να κατανοήσουμε το κανονιστικό βεληνεκές της.

⁵⁰ Adam Swift, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, εκδόσεις Οχτώ, 2014, σελ.246 (σε ελληνική μετάφραση: Γιώργος Λαμπράκος)

⁵¹ Ο Αριστοτέλης θεωρούσε πως η δημοκρατία αποτελεί διεφθαρμένη μορφή εξουσίας επειδή ο δήμος διακατέχεται από εγωιστικά συναισθήματα και πάσχει από έλλειψη διορατικότητας. Βραχυπρόθεσμα σκεπτόμενος, ο λαός μεριμνά μόνο για το δικό του συμφέρον, αφαιρώντας περιουσία, πλούτο και εξουσία από τους λίγους, χωρίς να τον ενδιαφέρει η ειρήνη και η σταθερότητα της πόλης στο σύνολό της. Μακροπρόθεσμα, θα επικρατήσει το χάος με κατάληξη την τυραννία, σε ολόκληρη την πόλη. Σύμφωνα με τις νεώτερες αντιλήψεις, ο Αριστοτέλης ήταν υπέρμαχος μιας μετριοπαθούς δημοκρατίας, όπως εκφράζεται με την υποστήριξή του στην Πολιτεία όπου ουσιαστικά εφαρμόζονται γνήσιες δημοκρατικές αρχές. Ο ίδιος δεν βλ. περ. Terence Ball and Richard Dagger, Πολιτικές Ιδεολογίες και το Δημοκρατικό Ιδεώδες, Αθήνα, Εκδόσεις ΤΟΥΡΙΚΗ, 2011, σελ. 64(σε ελληνική μετάφραση: Μαρίνα Χειλά)

2.2.Δημοκρατία ως Ελευθερία

Ο Ρουσσώ στο Κοινωνικό Συμβόλαιο, αναφέρει: Ελευθερία είναι η υπακοή σε έναν νόμο που θεσπίζουμε για μας τους ίδιους⁵². Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, οι άνθρωποι αυτοπροσδιορίζονται ως ελεύθεροι όταν μετέχουν οι ίδιοι στη δημιουργία γενικών αποφάσεων, οι οποίες είναι δεσμευτικές για το κάθε μέλος της πολιτικής κοινότητας⁵³. Είναι μια μορφή ελευθερίας που σημαίνει τη μη εξάρτηση από τη βούληση άλλων και πρακτικά αποτελεί τη πιο ριζοσπαστική διασύνδεση δημοκρατίας- ελευθερίας μέχρι και τις μέρες μας.

Γιατί η μορφή αυτή ελευθερίας αποκτάει αξιακό χαρακτήρα στα πλαίσια μιας δημοκρατικής πόλεως?

Εύλογα, κάποιος θα μπορούσε να ισχυριστεί πως έχουν υπάρξει αυταρχικές μορφές διακυβέρνησης οι οποίες χαρακτηρίζονται από τη διανομή εκτεταμένων ατομικών ελευθεριών στους κατοίκους μιας κοινωνίας. Αυτοί οι άνθρωποι θεωρούνται ελεύθεροι, ακόμη και εάν οι «μερικές» ελευθερίες παρέχονται από μία απολυταρχική εξουσία;

Η απάντηση στο ερώτημα είναι αρνητική. Η παροχή ελευθεριών, στη συγκεκριμένη περίπτωση, εξαρτάται από την αγαθή βούληση της δεσποτικής εξουσίας. Μια δεσποτική εξουσία, όμως, δε θέτει ως υπέρτατο σκοπό την ικανότητα των πολιτών να αυτοδιοικηθούν. Η δεσποτική εξουσία γνωρίζει πως εάν δημιουργήσει τις προϋποθέσεις ώστε ο κάθε υπήκοος να έχει την ελευθερία αυτοέκφρασης και αυτοπραγμάτωσης, τότε το τέλος της δεσποτικής εξουσίας μοιάζει διαφαινόμενο. Γι' αυτό το λόγο η κάθε εξουσία ,που δεν υπόκειται σε δημοκρατικές αρχές, προσπαθεί να κρατήσει τους πολίτες μακριά από τις δημόσιες υποθέσεις και οι «παραχωρηθείσες» ελευθερίες να μην είναι τόσο σημαντικές.

Μόνο σε μία δημοκρατία είτε άμεση είτε έμμεση, οι πολίτες είναι ελεύθεροι με την έννοια της συμμετοχής στη διαδικασία παραγωγής δεσμευτικών κανόνων. Σε μια δημοκρατία, όσοι μειοψήφησαν είναι αναγκασμένοι να συμμορφωθούν με τη βούληση εκείνων που πλειοψήφησαν, και εξακολουθούν να απολαμβάνουν κάτι που δεν απολαμβάνουν όσοι βρίσκονται υπό την εξουσία μίας δεσποτείας ή αριστοκρατίας, δηλαδή την ευκαιρία να συμμετέχουν ισότιμα στη διαμόρφωση των νόμων σύμφωνα με τους οποίους ζουν, αλλά και να κρίνουν μεταγενέστερα τις εισηγμένες αποφάσεις της πλειοψηφίας. Η διαπίστωση αυτή είναι πολύτιμη να την αντιλαμβανόμαστε ως μια παραλλαγή της ελευθερίας ως αυτονομίας, ακόμα και για τη μειοψηφία⁵⁴. Το κάθε μέλος της δημοκρατικής κοινωνίας απολαμβάνει μια μορφή αυτοδιοίκησης, την οποία δε θα είχε, εάν οι νόμοι θεσπίζονταν από μία δικτατορία,

⁵² Adam Swift, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, εκδόσεις Οχτώ, 2014, σελ.246 (σε ελληνική μετάφραση:Γιώργος Λαμπράκος)

⁵³ Η αντίληψη αυτή ορίζει και την ιδέα της λαϊκής κυριαρχίας. Πατέρας της ιδέας αυτής ήταν ο Γάλλος φιλόσοφος Ζαν Ζαν Ρουσσώ. Για το Γάλλο φιλόσοφο, οι άνθρωποι γεννώνται ελεύθεροι και ίσοι. Ο καθένας έχει ένα κομμάτι κυριαρχίας. Ουσιαστικά, η κρατική κυριαρχία επιμερίζεται στο κάθε μέλος του λαού ισότιμα. Έτσι, όλοι οι πολίτες οφείλουν να μετέχουν στην άσκηση της εξουσίας μέσω της λήψης αποφάσεων. Για περσις. Πληροφορίες, βλ. Ζαν- Ζακ Ρουσσώ, Το Κοινωνικό Συμβόλαιο, μτφρ. Δημήτρης Κωστελένος)

⁵⁴ Ζαν Ζακ Ρουσσώ, ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟ, σελ. 67-71 (σε ελληνική μετάφραση: Δημήτρης Κωστελένος)

αριστοκρατία ή μία βασιλεία. Με άλλα λόγια, ο άνθρωπος που ζει σ' ένα δημοκρατικό καθεστώς θεωρεί τον εαυτό του κατ' αρχήν ελεύθερο, ακόμα και αν δέχεται την ανάγκη ή την υποχρέωση υπακοής στην πολιτική εξουσία.

Η αυτονομία, στο δημοκρατικό περβάλλον, αφορά την ατομική ελευθερία. Το κάθε άτομο θεωρείται συνδιαμορφωτής των πολιτικών αποφάσεων και συμμετέχει στο συλλογικό αυτοκαθορισμό με προτάσεις, επιχειρηματολογία στο διάλογο, ψήφο και έλεγχο των εφαρμοστών της πολιτικής. Το άτομο, έτσι, λογίζεται ως υποκείμενο με την ικανότητα ελεύθερου αυτοκαθορισμού την οποία οφείλουν να σέβονται. Δημοκρατία, επομένως, χωρίς ατομική ελευθερία είναι αδιανόητη. Άρα, η ατομική ελευθερία, στο πολιτικό πεδίο, προϋποθέτει την ικανότητα του προσώπου να αυτοκαθορίζεται, να μην εξαρτάται από τη βούληση άλλου προσώπου ή μιας μορφής εξουσίας σε κάθε ζήτημα του δημόσιου και ιδιωτικού βίου του. Πολύ απλά, να παραμένει αχειραγώγητος από εξωτερική αυθεντία.

Η δημοκρατία θεμελιώνεται πρώτα και κύρια στην ατομική ελευθερία⁵⁵. Η ατομική αυτή ελευθερία, όμως, είναι θετική ή αρνητική⁵⁶ ;

Η αρνητική ελευθερία ορίζεται από την απουσία εξωτερικών εμποδίων ή υποχρεωτικών υποδείξεων δράσης ενώ η θετική ελευθερία είναι η ικανότητα του προσώπου να αναλαμβάνει δραστηριότητες σε διάφορους τομείς του ιδιωτικού ή του δημόσιου βίου⁵⁷. Η ατομική ελευθερία λαμβάνεται ως απουσία εμποδίων που καθιστούν τον αυτοπροσδιορισμό ανέφικτο ή ως ικανότητα του προσώπου να διαμορφώνει ένα αυθεντικό σχέδιο για τη ζωή του;

Η αρνητική ελευθερία είναι η αξίωση του προσώπου προς τους άλλους να απέχουν από ενέργειες που θα περιόριζαν την ικανότητα έλλογου αυτοπροσδιορισμού, δηλαδή την αυτονομία του, σε τομείς δράσης που είναι σημαντικοί για την υπόστασή του ως υποκειμένου υπεύθυνου για τη διαμόρφωση του βίου του. Συνδέεται με μια γενικότερη αξίωση αποχής λογιζόμενης ως μη δεσμευτικής από τρίτους, οι οποίοι δύνανται να επηρεάσουν την αυτοτέλεια εξατομικευμένα των προσώπων. Μια τέτοια μορφή ελευθερίας δε συνιστά επαρκή προϋπόθεση για να προσδιοριστεί η θεσμική λειτουργία της δημοκρατίας, καθώς δεν υπάρχει δέσμευση για συμμετοχή όλων των πολιτών ισότιμα.

Αλλά, δημοκρατία σημαίνει πρώτα και κύρια σύμπραξη όλων (υπό όρους ισότητας) στην άσκηση της λαϊκής κυριαρχίας. Άρα, η δημοκρατία θεάται από μία θετική οπτική, όπου υπάρχει σύνδεση ελευθερίας και ευθύνης. Το κάθε πρόσωπο συμμετέχει

⁵⁵ Η συλλογική ελευθερία είναι κρίσιμη κατά την πρώτη φάση σύστασης του δημοκρατικού πολιτεύματος, όταν ο λαός αυτοοργανώνεται (π.χ. με την αποτίναξη ενός ξένου ζυγού). Δημοκρατία χωρίς ατομική ελευθερία είναι αδιανόητη, βλ. Σούρλας Παύλος, Δημοκρατία και Αυτονομία,, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, 2016, σελ. 41-46

⁵⁶ Τη διάκριση αρνητικής και θετικής ελευθερίας έχει αναγάγει σε κεντρικό ζήτημα ο Isaiah Berlin στο διάσημο δοκίμιό του «Two Concepts of Liberty», αναδημοσιεύτηκε στο βιβλίο του Four Essays on Liberty (Oxford: Oxford University Press), 1969, και σε ελληνική μετάφραση από τον Γιάννη Παπαδημητρίου: Τέσσερα δοκίμια περί ελευθερίας (Αθήνα: εκδόσεις Scripta), 2001, 253 επ.

⁵⁷ Τη διάκριση αρνητικής και θετικής ελευθερίας έχει αναγάγει σε κεντρικό ζήτημα ο Isaiah Berlin στο διάσημο δοκίμιό του «Two Concepts of Liberty», αναδημοσιεύτηκε στο βιβλίο του Four Essays on Liberty (Oxford: Oxford University Press), 1969, και σε ελληνική μετάφραση από τον Γιάννη Παπαδημητρίου: Τέσσερα δοκίμια περί ελευθερίας (Αθήνα: εκδόσεις Scripta), 2001, 253 επ

μέσω ελεύθερης δράσης στην άσκηση της εξουσίας, σεβόμενο τη δυνατότητα που έχει και το άλλο πρόσωπο να συμμετάσχει με τρόπο ελεύθερο και ισότιμο στην άσκηση της εξουσίας. Η αναγνώριση της ικανότητας του κάθε προσώπου να συμμετέχει στην άσκηση της λαϊκής κυριαρχίας είναι άμεση προέκταση της ηθικής αυτονομίας του προσώπου, δηλαδή της ικανότητας να διαμορφώνει το βίο του όπως επιθυμεί υπό τον αυτονόητο όρο της ευθύνης απέναντι στους άλλους.

Σε μία δημοκρατία, κανένα πρόσωπο δεν πρέπει να αισθάνεται ότι ζει σε καθεστώς ανελευθερίας, αλλά και ούτε να νιώθει πως δε λαμβάνεται σοβαρά η γνώμη του από το σύνολο.

Ο σεβασμός είναι αναγκαίος για την τήρηση της ατομικής και κατ' επέκταση συλλογικής ελευθερίας. Και αυτός ο σεβασμός, ως αναγκαίο συστατικό της συμμετοχικής δημοκρατίας, συγκροτεί σε μεταγενέστερο στάδιο την ισοτιμία στη λήψη συλλογικών αποφάσεων.

Πυρήνας της δημοκρατίας, επομένως, είναι η ατομική και η θετική ελευθερία. Η δημοκρατία, δικαιολογείται, στη βάση της ηθικής ιδέας της πολιτικής κοινότητας που τα πρόσωπα συν-αισθάνονται ισότιμα στην αυτονομία τους.

Δημοκρατία, ως συλλογική διαδικασία, δε νοείται χωρίς αμοιβαιότητα ως προς το σεβασμό και την αναγνώριση που ο καθένας απαιτεί στο πρόσωπό του, αλλά προσδιορίζεται και από την ιδιότητά της να αναγνωρίζει και να προστατεύει τους πολίτες ως φορείς ίσης ηθικής αυτονομίας και αξίας. Έτσι, οι πολίτες αυτοοργανώνονται και συμμετέχουν σε ένα συλλογικό σχηματικό της πολιτικής βουλήσης, αφού έχουν αποδεχτεί πως το ευ ζήν του κάθε προσώπου συναρτάται με το ευ ζήν των άλλων προσώπων

Η δημοκρατία είναι η διαδικασία λήψης αποφάσεων που σέβεται με τον καλύτερο τρόπο τη συνολική αυτονομία των ανθρώπων, οι οποίοι φέρουν συν- ευθύνη στον τρόπο θέσπισης μιας αποδοτικής δημοκρατίας, η οποία θα προασπίσει με τον καλύτερο τρόπο τον προσωπικό βίο του ατόμου εξατομικευμένα.

2.3.Εγγενής ή Εργαλειακή Αξία της Δημοκρατίας

Σε μια δημοκρατία, μια απόφαση αποκτάει θεσμική μορφή μέσω της ψήφισής της από το νομοθετικό σώμα, όπου ο λαός εξουσιάζει. Τόσο η κλασική όσο και η αντιπροσωπευτική δημοκρατία έχουν σημαντικές διαφορές ως προς την πρακτική λειτουργία τους. Η λήψη αποφάσεων και στις δύο εκδοχές ολοκληρώνεται στο πλαίσιο τήρησης μιας διαδικασίας. Πυρήνας της διαδικασίας είναι η αρχή της πλειοψηφίας⁵⁸. Οι αποφάσεις λαμβάνονται μετά από ψηφοφορία και η κάθε ψήφος έχει την ίδια ενδοδιαδικαστική αξία, ίσο βάρος στην απόφαση που θα επικρατήσει.

Στην αρχαία δημοκρατία, το υποβαλλόμενο προς ψήφιση ερώτημα ήταν ένα κάθε φορά, ενώ στη σύγχρονη δημοκρατία υπάρχει διάκριση μεταξύ των αποφάσεων που λαμβάνονται για την ανάδειξη των λαϊκών αντιπροσώπων (ποιοι και με ποιο τρόπο θα ρυθμίσουν τους κοινωνικούς κανόνες) και των αποφάσεων που λαμβάνονται εντός των Κοινοβουλίων (οι νόμοι είναι το αποτέλεσμα των συζητήσεων και των αποφάσεων που εισηγήθηκε η πλειοψηφία των λαϊκών αντιπροσώπων). Και στις δύο μορφές της δημοκρατίας, ο διάλογος και η ανταλλαγή επιχειρημάτων αποτελούν μέρος της δημοκρατίας ως διαδικασίας.

Η δημοκρατία ως διαδικασία αποκτάει κύρος μέσα από την αρχή της πλειοψηφίας⁵⁹. Η αρχή της πλειοψηφίας είναι η μέθοδος λήψης αποφάσεων της δημοκρατίας, αφού προϋποθέτει πως οι ειλημμένες αποφάσεις είναι προϊόν σκέψης ελεύθερων και ίσων πολιτών. Κάθε άλλη πρακτική (π.χ. να λαμβάνονται οι αποφάσεις από πρόσωπα που διαθέτουν πλούτο ή καλύτερη εκπαίδευση) είναι βαθύτατα αντιδημοκρατική.

Η δημοκρατία συνοδεύεται με την ελευθερία και την ισότητα. Μπορούν όμως αυτές οι αξίες να δικαιολογήσουν την αντίληψη πως η δημοκρατία οδηγεί αναπόφευκτα σε ορθές αποφάσεις;

Μία καλή αφετηρία προς απάντηση του συγκεκριμένου ερωτήματος παρέχει ο έγκριτος συνταγματολόγος και σχετικιστής, Χανς Κέλσεν. Ο Γερμανός συνταγματολόγος του Μεσοπολέμου υποστήριξε πως δεν υπάρχουν αλήθειες σε ηθικά και πολιτικά ζητήματα. Ήταν, όμως, ένθερμος υποστηρικτής της δημοκρατίας και υποστήριξε πως η αρχή της πλειοψηφίας μπορεί να δικαιολογηθεί από τις αρχές της ελευθερίας και της ισότητας⁶⁰. Σύμφωνα με το επιχειρήματό του, οι σύγχρονες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από ηθική πολυφωνία και πολιτική ανεκτικότητα. Ο

⁵⁸ Οι κρατικές αποφάσεις που λαμβάνονται βάσει της αρχής αυτής είναι νομιμοποιημένες και δεν χρειάζονται τίποτε περισσότερο προκειμένου να συμμορφωθούμε. Η αρχή της πλειοψηφίας παρέχει την απαιτούμενη δημοκρατική νομιμοποίηση.

⁵⁹ Η αρχή της πλειοψηφίας έχει συγκριτικά πλεονεκτήματα συγκριτικά με άλλους τρόπους λήψης αποφάσεων, όπως η ομοφωνία και η αρχή της μειοψηφίας. Η αρχή της μειοψηφίας είναι βαθιά αντιδημοκρατική, ενώ η ομοφωνία είναι πρακτικά αδύνατη να εξασφαλιστεί, βλ. περι. Φ. Βασιλόγιαννης, Αρχή της Πλειοψηφίας, Ηθικός Σχετικισμός και Δημοκρατία, Αθήνα, Ισοπολιτεία, 93-103.

⁶⁰ Hans Kelsen, *Vom Wesen und Wert der Demokratie*, 1929, 93 επ. (σε ελληνική μετάφραση σε μετάφραση και σε εισαγωγή Μιχ. Κυπραίου, ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ-ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟΥ, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 1998, σελ.57- 69

Κέλσεν⁶¹ θεώρησε πως οι πολίτες είναι ελεύθεροι να επιλέξουν και η αντίληψη του καθένα είναι ίση με την αντίληψη όλων των άλλων. Άρα, επιλέγοντας πλειοψηφικά ουσιαστικά ικανοποιείται η επιθυμία των περισσότερων πολιτών που είναι ελεύθεροι και ίσοι μεταξύ τους⁶². Η δικαιολόγηση αυτή του Γερμανού συνταγματολόγου από την πλευρά της αρχής της πλειοψηφίας⁶³ είναι επαρκής προϋπόθεση ώστε να αντιμετωπίσει το ζήτημα της εκροής ορθών αποφάσεων; Επειδή βασίζεται σε αρχές η δημοκρατία σημαίνει πως η πλειοψηφία δεν μπορεί να ψηφίσει λανθασμένες επιλογές;

Η δημοκρατία⁶⁴ είναι το πλέον καλύτερο πολίτευμα καθώς είναι εκείνο που εγγυάται πώς πρέπει να διαμορφώνουμε τις σχέσεις μεταξύ μας ώστε να προάγεται ο αγαθός βίος του καθενός υπό συνθήκες ελευθερίας, ισότητας, ίσου σεβασμού και μέριμνας. Η δημοκρατία ως ιδεώδες είναι πολύτιμη επειδή έχει ηθικές προεκτάσεις που ενσαρκώνονται από την αξία της ακριβοδικίας, της ισότητας και της αυτονομίας⁶⁵. Για να οδηγή η δημοκρατία σε ορθές αποφάσεις, θα πρέπει να αποτιμηθεί με βάση τις συνέπειες τη. Να οδηγηθούμε σε μια συνεπικρατική θεώρηση της δημοκρατίας αλλά η ελευθερία και η ισότητα δε μπορούν να λογιστούν ως συνέπειες της δημοκρατίας. Είναι ηθικοπολιτικές αρχές βάσει των παράγεται η δικαιοπολιτική οργάνωση του βίου των προσώπων.

Όταν αποπειράται κάποιος να διατυπώσει την αντίληψη ότι η δημοκρατία οδηγεί σε σοφές αποφάσεις, επικαλούμενος τις αρχές αυτές, τότε η απόφασή του ενέχει σφάλματα κανονιστικής φύσεως.

Η δημοκρατία είναι μια νομιμοποιημένη διαδικασία. Όλοι οι άνθρωποι επιθυμούν να αισθάνονται ελεύθεροι και ίσοι και θεωρούν πως η ψηφοφορία είναι νόμιμη επειδή όλοι οι ψηφοφόροι έχουν εξίσου το δικαίωμα να λένε ποιον θέλουν ως αντιπρόσωπο και η μειοψηφία σέβεται τις αποφάσεις της πλειοψηφίας⁶⁶. Η άποψη αυτή δε σχετίζεται με τα αποτελέσματα (δίκαια ή άδικα) των ψηφισμάτων της Αρχαίας Ελλάδας ούτε με τους νόμους που κυρώνονται στα σύγχρονα Κοινοβούλια.

Το γεγονός ότι η δημοκρατία είναι μια νομιμοποιητική διαδικασία στην οποία ενδημούν αξίες, μας βοηθάει να επιχειρηματολογήσουμε γιατί μία δημοκρατία είναι ιδανικότερη μορφή διακυβέρνησης από μία δικτατορία (π.χ. το ότι οι πολίτες αυτοδιοικούνται ή η αναγνώριση πως όλοι έχουν το δικαίωμα να εκλέγουν και να εκλέγονται επί ίσοις όροις).

⁶¹ Hans Kelsen, *Vom Wesen und Wert der Demokratie*, 1929, 93 επ. (σε ελληνική μετάφραση σε μετάφραση και σε εισαγωγή Μιχ. Κυπραίου, ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ-ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟΥ, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 1998, σελ.117-132

⁶² Σούρλας Παύλος, *Δημοκρατία και Αυτονομία*, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, 2016, σελ.60

⁶³ Παρ' όλα αυτά, ο σχετικιστής Κέλσεν θεωρούσε πως η πλειοψηφία, η οποία προκύπτει κατά τη δημοκρατική διαδικασία δεν παρέχει καμιά εγγύηση ότι κατέχει την απόλυτη αλήθεια και αξία.

⁶⁴ Δημοκρατία σημαίνει κυβέρνηση όλων για όλους. Ιδρύθηκε καταστατικά στην Αρχαία Αθήνα ως αυτοθέσμιση του πλήθους που κυβερνά μέσω ενός θεσμού του δήμου.

⁶⁵ Σύμφωνα με τον Κέλσεν, η πολιτική με τη δημοκρατική έννοια της ελευθερίας αποτελεί τη μεγαλύτερη δυνατή προσέγγιση της αυτονομίας με τη συμμετοχή του ατόμου στη διαμόρφωση της κρατικής τάξης.

⁶⁶ Adam Swift, *ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ*, εκδόσεις Οχτώ, 2014, σελ.269 (σε ελληνική μετάφραση: Γιώργος Λαμπράκος)

Επομένως, μια δημοκρατία παράγει νόμιμα αποτελέσματα, γιατί η διαδικασία παραγωγής των αποτελεσμάτων θεωρείται κατ' εξοχήν νομιμοποιημένη. Είναι νόμιμο ένα εκλογικό αποτέλεσμα αφού ψηφίστηκε με βάση την αρχή της πλειοψηφίας στην οποία συμμετείχαν όλοι οι πολίτες υπό όρους ελευθερίας και ισότητας. Υπάρχει μία μειοψηφία, η οποία αποδέχεται το αποτέλεσμα λόγω της διαδικασίας που προηγήθηκε, η οποία αναγνωρίζει τη νίκη της πλειοψηφίας έστω και σιωπηρά⁶⁷. Τότε το αποτέλεσμα καθίσταται ως έγκυρο, αφού ψηφισθεί από την πλειοψηφία. Ποιος, όμως, μηχανισμός διασφαλίζει πως το αποτέλεσμα είναι και ορθό?

Το αποτέλεσμα κρίνεται εκ των συνεπειών. Τότε, αναφερόμαστε σε μια εργαλειακή προσέγγιση της δημοκρατίας προσδιοριζόμενη από κριτήρια ανεξάρτητα της διαδικασίας. Ο Αμερικανός φιλόσοφος Άρνεσεν αναφέρει⁶⁸: «Η δημοκρατία, όταν είναι δίκαιη, είναι δίκαιη ακριβώς λόγω της τάσης των δημοκρατικών θεσμών και πρακτικών να οδηγούν σε αποτελέσματα που είναι δίκαια σύμφωνα με κριτήρια που είναι εννοιολογικά ανεξάρτητα από τα κριτήρια που ορίζουν το δημοκρατικό ιδεώδες».

Το δημοκρατικό ιδεώδες συνίσταται από τις αξίες της ελευθερίας και της ισότητας. Εάν το αποτέλεσμα είναι καλό ή κακό, δίκαιο ή άδικο, γίνεται αντιληπτό εκ των υστέρων. Εργαλειακά, επομένως, οι δημοκρατικές διαδικασίες δεν ταυτίζονται με δίκαιες αποφάσεις. Οι αποφάσεις έχουν νόμιμη ισχύ, επειδή προήλθαν από μια νομιμοποιητική διαδικασία, αλλά δε σημαίνει πως η απόφαση είναι δίκαιη.. Τις περισσότερες φορές, με βάση την ιστορική εμπειρία, η δημοκρατία εξάγει ορθές αποφάσεις. Αλλά, σε καμία περίπτωση, δε σημαίνει πως μία δημοκρατική απόφαση είναι μία ορθή και αληθινή απόφαση παρ'όλα τα πλεονεκτήματα που προσφέρει, όπως αναφέρθηκαν παραπάνω.

⁶⁷ Ο Ρουσσώ, λύνει το πρόβλημα, θεωρώντας πως η η σιωπηρή αποδοχή της νίκης από τη μειοψηφία αποδίδεται σε μια εικαζόμενη πλάνη. Η μειοψηφία πλανήθηκε. Κατά βάθος, η μειοψηφία επιθυμεί ό,τι θέλει και η πλειοψηφία και έτσι σχηματίζεται ομοφωνία.

⁶⁸ Για περισσότερες πληροφορίες, δεξ : Thomas May, Bioethics in a liberal society, the political framework, the Johns Hopkins University Press,2002

2.4.ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΛΕΙΟΨΗΦΙΑΣ

Η δημοκρατική νομιμοποίηση των αποφάσεων είναι μία εξαιρετικά σημαντική διαδικασία, καθώς η απόφαση που θα ληφθεί έχει θεσμικό κύρος. Η δημοκρατική νομιμοποίηση είναι μία αυστηρά διαδικαστική αντίληψη, καθώς παραπέμπει σε μια διαδικασία νόμιμη που ακολουθείται στις σύγχρονες δημοκρατίες. Οι αποφάσεις που είναι ικανές να πείσουν το εκλογικό σώμα για την ορθότητα μιας πολιτικής πράξης μπορεί να είναι πολλές και ενδημούν βαθιές διαφωνίες. Η ποικιλία των αποφάσεων αυτών καταδεικνύει πως είναι δύσκολο να υπάρξει ομοφωνία στο περιεχόμενό τους. Έτσι, η δημοκρατική νομιμοποίηση, αξιοποιώντας την αρχή της πλειοψηφίας, προσδίδει δεσμευτικό κύρος στην εφαρμογή της απόφασης.

Πυρήνας της δημοκρατικής νομιμοποίησης είναι η αρχή της πλειοψηφίας. Η αρχή της πλειοψηφίας είναι θεμέλιο της δημοκρατίας και ακολουθείται τόσο για την ανάδειξη των αποφάσεων που θεωρεί η πλειοψηφούσα μερίδα του κοινωνικού συνόλου ότι είναι οι πιο ορθές όσο και για την ανάδειξη των αντιπροσώπων εκείνων που θα ψηφίσουν τους νόμους με εξαναγκαστικό περιεχόμενο. Η αρχή της πλειοψηφίας με αυτόν τον τρόπο συνιστά επαρκή δικαιολόγηση συμμόρφωσης της κοινωνίας των πολιτών (ακόμη και της μειοψηφίας που διαφώνησε) προς τη συγκεκριμένη απόφαση. Η απαίτηση συμμόρφωσης στην πλειοψηφούσα άποψη αποδεικνύει πως η πλειοψηφία έχει κατά τεκμήριο τη δύναμη να επιβάλλει την άποψή της.

Η ανάδειξη της πλειοψηφούσας άποψης διασφαλίζει τα κρίσιμα συμφέροντα των κοινωνιών. Υπάρχουν άλλοι τρόποι εξαγωγής κρίσιμων αποφάσεων. Εάν φανταστούμε μία κοινωνία που πρέπει να λάβει αποφάσεις για το βίο των πολιτών της και οι πολίτες έχουν εκ διαμέτρου αντίθετες αξιακές αντιλήψεις, πώς μπορεί να επέλθει η κοινωνική τάξη;

Ψηφίζοντας πλειοψηφικά. Οποιαδήποτε άλλη μέθοδος εξασφάλισης της κοινωνικής ειρήνης είναι επιζήμια. Μία άλλη αρχή θα ήταν η επιλογή προσώπων που διέθεταν εξαιρετικές ικανότητες και ήταν γνώστες των ζητημάτων. Ουσιαστικά, θα ήταν μία μορφομένη μειοψηφία, η οποία δε θα ήταν εκλεγμένη αλλά θα λειτουργούσε προς όφελος του δημοσίου συμφέροντος. Μια τέτοια αντίληψη, όμως, θα απομάκρυνε το δημοκρατικό χαρακτήρα από τη συγκεκριμένη κοινωνία. Οι πολίτες θα θεωρούνταν πως ζουν σε καθεστώς ανελευθερίας και πως είναι αδύναμοι να διαμορφώσουν το δικό τους σχέδιο ζωής, αφού δε θα συμμετείχαν στη διαδικασία διαμόρφωσης αποφάσεων που αφορούν το βίο τους. Θα απουσίαζαν οι αξίες της ελευθερίας και της ισότητας που συναποτελούν το κανονιστικό ιδεώδες της δημοκρατίας.

Μία άλλη μέθοδος, πέραν της πλειοψηφίας, θα ήταν η επιλογή προσώπων με κλήρωση. Λαμβάνοντας ως κριτήριο την ισότητα, μία δημοκρατική αρχή θα επιδοκίμαζε μια τέτοια επιλογή προσώπων. Τίθεται ένα ζήτημα: η επιλογή των προσώπων μέσω κλήρωσης θα είναι και η πιο ορθή; Εάν επιλεγούν άτομα που δεν είναι ικανά να δημιουργήσουν μία οργανωμένη κοινωνική συνύπαρξη μεταξύ των ατόμων που διαβιούν στα πλαίσια της πόλης;

Επομένως, η πλειοψηφία έχει συγκριτικά πλεονεκτήματα σε σχέση με άλλες αρχές. Και εδώ τίθεται ένα ερώτημα: Η πλειοψηφία είναι ικανή να οδηγήσει σε ηθικά

επιδοκιμαστές αποφάσεις; Μπορεί μία απόφαση που τη στηρίζει η πλειοψηφούσα ομάδα μίας κοινωνίας των πολιτών να οδηγήσει σε παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων; Πολύ απλά, ψηφίζοντας πλειοψηφικά σημαίνει ψηφίζει η κοινωνία ορθά;

Για να απαντηθούν τα παραπάνω ερωτήματα, πρέπει να ανατρέξουμε στην κοινωνία των πολιτών και στο γεγονός εάν μπορεί να πεισθεί η ίδια η κοινωνία πως υπάρχει μία (ή πολλές) αντικειμενική και αυταπόδεικτη αλήθεια στα ηθικά και πολιτικά ζητήματα. Ουσιαστικά, αυτό το ερώτημα προσπαθεί να ανιχνεύσει τους πολιτικούς και ηθικούς λόγους αποδοχής της αρχής της πλειοψηφίας.

Προτού αναλυθεί το παραπάνω ερώτημα, πρέπει να αναφερθεί πως είναι ανέφικτο να υπάρξει ομοφωνία σχετικά με το εάν υπάρχει αντικειμενική αλήθεια στα ηθικά ζητήματα. Τα ζητήματα αυτά φέρουν βαθιές ηθικές διαφωνίες εξαιτίας του όλου και εντονότερου πλουραλισμού των αντιλήψεων που έχουν οι άνθρωποι. Ο πλουραλισμός αυτός καθιστά μάταιο το εγχείρημα να παραχθεί μία απόφαση ικανή να πείσει όλους για την ορθότητα της.

Εάν υποστηριχθεί η άποψη από τους πολίτες πως υπάρχουν πολλές αλήθειες σε ζητήματα πολιτικής φύσεως, τότε κατευθυνόμαστε μονόδρομα στο ηθικό δόγμα του σχετικισμού⁶⁹. Σύμφωνα, με τον σχετικισμό, υπάρχουν περισσότερες της μία ορθές απαντήσεις στο ίδιο ζήτημα. Υπάρχουν πολλές ορθές και υποκειμενικές απαντήσεις σχετικά με τα συμφέροντα που έχει η κοινότητα ή κοινωνική ομάδα κτλ. Σε αυτήν την άποψη, η πλειοψηφία είναι ικανή να παράσχει μία απόφαση η οποία θα έχει το χαρακτήρα της αντικειμενικής αλήθειας. Η αρχή της πλειοψηφίας οδηγεί στην απόφαση εκείνη που στηρίζεται στις περισσότερες ισόκυρες απαντήσεις των πολιτών. Σε αυτήν την περίπτωση, η αρχή της πλειοψηφίας επικαλείται τις αξίες της ελευθερίας και της ισότητας των ατόμων. Άρα, η πλειοψηφία συγκροτείται από άτομα τα οποία είναι ελεύθερα και ίσα μεταξύ τους και στηρίζουν μία συγκεκριμένη απόφαση. Στο δόγμα του ηθικού σχετικισμού, υπάρχει η βασική σκέψη πως οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι και ίσοι μεταξύ τους και επομένως η απόφαση είναι προϊόν επεξεργασίας της σκέψης ελεύθερων και ίσων ανθρώπων⁷⁰. Το κάθε άτομο επιδιώκει να ζει σύμφωνα με κάποιες ηθικές επιταγές. Επομένως, η επικρατούσα άποψη είναι το αποτέλεσμα συμφωνίας και συναίνεσης των περισσότερων ανθρώπων, οι οποίοι έχουν εκφράσει πολλές και διαφορετικές απόψεις. Η επικρατούσα άποψη είναι και η πιο ορθή; Δηλαδή, το δόγμα του ηθικού σχετικισμού που επικαλείται αξίες δημοκρατικές, όπως της ανεκτικότητας, της ισότητας και καταλήγει σε μία

⁶⁹ Για τον ηθικό σχετικισμό βλ. Φίλιππο Βασιλόγιαννη, «Αρχή της πλειοψηφίας, Ηθικός Σχετικισμός και Δημοκρατία», Ισοπολιτεία 9-10 (2005-2006), σελ'93-103

⁷⁰ Ένας από τους διακεκριμένους σχετικιστές ήταν ο νομικός επιστήμονας του Μεσοπολέμου Hans Kelsen. Ο ίδιος ήταν βαθιά δημοκράτης και ένθερμος υποστηρικτής της αρχής της πλειοψηφίας. Στο βιβλίο του (ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ), Ο Kelsen υποστηρίζει πως οι πολιτικές απόψεις συγκρούονται αναπόφευκτα και οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι να συμμετέχουν στη διαβούλευση, στην ανταλλαγή επιχειρημάτων και εν τέλει στον καθορισμό των πολιτικών αποφάσεων. Η αρχή της πλειοψηφίας, για το συνταγματολόγο του Μεσοπολέμου, επιτρέπει να είναι ελεύθεροι και ίσοι μεταξύ τους οι περισσότεροι. Βλ. Hans Kelsen, Vom Wesen und Wert der Demokratie, 1929, 93 επ. (σε ελληνική μετάφραση σε μετάφραση και σε εισαγωγή Μιχ. Κυπραίου, ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΞΙΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ-ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟΥ, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη

υποστήριξη της πλειοψηφίας σημαίνει ,ταυτόχρονα, πως η πλειοψηφία έχει επιλέξει αποφάσεις που συνάδουν με ηθικούς κανόνες; Εάν η πλειοψηφία οδηγηθεί σε μία απόφαση που παραβιάζει τα ανθρώπινα δικαιώματα σημαίνει πως είναι ορθή; Ο ηθικός σχετικισμός ,όσο κι αν εγγυάται μία επαρκής και αρκετά δικαιολογημένη άποψη της πλειοψηφίας ,είναι αδύναμος στην παροχή μιας ηθικής τεκμηρίωσής⁷¹ της

Εάν υποστηριχθεί η άποψη πως δεν υπάρχουν αλήθειες σε ηθικά και πολιτικά ζητήματα, τότε οδηγούμαστε στο δόγμα του ηθικού σκεπτικισμού⁷² . Σύμφωνα με το συγκεκριμένο δόγμα, δεν υφίστανται ορθές ή εσφαλμένες ηθικές και πολιτικές πεποιθήσεις. Ο ηθικός σκεπτικισμός δεν αποδέχεται την ύπαρξη αντικειμενικών αληθειών σε ηθικά και πολιτικά ζητήματα. Είναι αγνωσιοκρατικό ρεύμα. Ένας ένθερμος υποστηρικτής του σκεπτικιστικού ρεύματος οδηγείται στην παραδοχή πως όλα επιτρέπονται μέσα σε μια κοινωνία. Όλες οι απόψεις και ιδέες πρέπει να ακουστούν χωρίς να είναι δυνατή η κατάκτηση μιας απόφασης που οδηγεί σε μία αντικειμενική αλήθεια. Όλα είναι επιτρεπτά. Αλλά, το τι τελικά θα επιτραπεί είναι ζήτημα της πλειοψηφίας. Υπό το πρίσμα του σκεπτικισμού, η δικαιολόγηση της αρχής της πλειοψηφίας συγκρούεται με το εξής πρόβλημα: Ποιοι είναι ηθικοί λόγοι αποδοχής της πλειοψηφίας όταν δεν υπάρχει αντικειμενική αλήθεια σε ηθικά και πολιτικά ζητήματα; Πώς μπορούμε να υποστηρίξουμε την αρχή της πλειοψηφίας, ως ελπίδα ανίχνευσης και προσέγγισης ηθικοπολιτικά ορθών αποφάσεων, όταν έχουμε εκ των προτέρων αποδεχτεί πως δεν υπάρχει μία αντικειμενική αλήθεια; Μοιραία κατευθυνόμαστε σε αντίφαση.

Τόσο η σχετικιστική όσο και η σκεπτικιστική δικαιολόγηση της αρχής της πλειοψηφίας δεν παρέχουν κρίσιμους ηθικούς λόγους ώστε να προσδιοριστεί η διαδικαστική αυτή αρχή ως αποδεκτή οδός προς την αλήθεια., ικανή να συμβιβάσει τη δημοκρατική διαδικασία με ορθές επιλογές. Η αρχή της πλειοψηφίας ουσιαστικά εξυπηρετεί την αδυναμία εύρεσης μίας μεθόδου απόκτησης της αλήθειας π.χ. με τον εκ των προτέρων καθορισμό των προσώπων που θα συμμετάσχουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων ή λήψη αποφάσεων με κλήρο. Η αποδοχή της αρχής της πλειοψηφίας καλύπτει, επίσης, και τις αξιακές παραμέτρους της δημοκρατίας, αφού οι πολίτες είναι ελεύθεροι και ισότιμοι μεταξύ τους.

Τίθενται, όμως, ζητήματα που αφορούν τον πυρήνα της αρχής και στον τρόπο πρόσληψης της τόσο από άτομα (άρα και κατ' επέκταση σε ατομικές ελευθερίες) όσο και από συλλογικά μορφώματα: Η ψήφος έχει ενδοδιαδικαστική αξία και εάν έχει, ποιο είναι το ηθικό της βάρος; Μία πλειοψηφία έχει ως αξιακές προϋποθέσεις (τουλάχιστον στην έναρξη της εκλογικής διαδικασίας): την ελευθερία και την ισότητα. Μετά το τέλος της εκλογικής διαδικασίας, η πλειοψηφία σέβεται τα δικαιώματα και τις επιμέρους ελευθερίες των ατόμων που διαφώνισαν; Δηλαδή, η πλειοψηφία, όσο ισχυρά κι αν είναι τα κανονιστικά θεμέλια της, σε ποιο βαθμό νομιμοποιείται η κυριαρχία της; Επίσης, στο όνομα μίας πλειοψηφίας, μπορούν να

⁷¹ Richard Wollheim, "A paradox in the theory of democracy", in Peter Laslett and W.G. Runciman (eds), *Philosophy, Politics and Society* (Oxford: Blackwell,1962), 71 επ.

⁷² Για τον ηθικό σκεπτικισμό βλ.Φίλιππο Βασιλόγιαννη, «Αρχή της πλειοψηφίας, Ηθικός Σχετικισμός και Δημοκρατία», *Ισοπολιτεία* 9-10 (2005-2006), σελ 93-107

παραβιαστούν ατομικά δικαιώματα, δηλαδή τα δικαιώματα εκείνα που αφορούν την υπόσταση του προσώπου;

ΠΛΕΙΟΨΗΦΙΑ ΚΑΙ ΑΤΟΜΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Τα ερωτήματα αυτά καλύπτουν ένα ευρύ ζήτημα που αφορά τη σχέση της πλειοψηφίας με τις ελευθερίες του προσώπου. Για να κατανοηθεί το ζήτημα, πρέπει να ενταχθεί σε ένα γενικότερο πλαίσιο ανάλυσης του ανθρώπινου γίνεσθαι.

Οι άνθρωποι προσδιορίζονται ως έλλογοι δρώντες, δηλαδή ως δρώντες ικανοί να διαμορφώνουν το ηθικό σχέδιο της ζωής τους, θέτοντας στόχους και καθοδηγώντας τη διαγωγή τους δια του Λόγου. Ο Λόγος παρέχει την ικανότητα στους ανθρώπους να νομοθετούν και να αυτουποτάσσονται στον εαυτό τους από καθήκον. Ο Λόγος δημιουργεί τις προϋποθέσεις ώστε τα άτομα να αντιλαμβάνονται τι πρέπει να πράξουν και το φέρουν εις πέρας αποδεχόμενοι και κινούμενοι από ένα αίσθημα καθήκοντος. Ουσιαστικά, ο Λόγος κινητοποιεί τα ανθρώπινα όντα, ως τους μόνους έλλογους δρώντες. Οι άνθρωποι αυτοί είναι εκείνοι που αξιολογούν τις πράξεις. Εάν οι πράξεις δεν υπαγορεύονται από την ηθική συνείδηση, τότε είναι επιζήμιες τόσο για τα μέλη της πολιτικής κοινότητας όσο και για την κοινωνία αυτή καθαυτή. Η ηθική διάσταση της πράξης του προσώπου εξαρτάται από την εφαρμογή της πράξης, αφού τα έλλογα όντα θεωρούνται υπεύθυνα για τη συμπεριφορά τους.

Και τίθεται ένα ζήτημα διαδικαστικό: ποιο είναι το καθήκον που έχει ένα έλλογο ον απέναντι σε ένα άλλο;

Ο Καντ, στο δύσκολο αυτό ερώτημα, συνάγει μία υπέρτατη αρχή που συμπεριλαμβάνει τα καθήκοντα. Την αρχή την ονόμασε κατηγορική.

*"Πράττε έτσι ώστε να χρησιμοποιείς την ανθρωπότητα, τόσο στο πρόσωπό σου όσο και στο πρόσωπο κάθε άλλου ανθρώπου, πάντα ταυτόχρονα ως σκοπό και ποτέ μόνο ως μέσο"*⁷³

Στην κατηγορική αυτή προσταγή, ο Γερμανός φιλόσοφος προσδίδει μεγάλη αξία στο χάρισμα που έχουν τα έλλογα όντα. Η καντιανή ηθική απαιτεί να αντιμετωπίζει ο άνθρωπος πάντα ως σκοπό τον άλλο άνθρωπο και ποτέ ως μέσο. Η καντιανή διδασκαλία υποστηρίζει πως ο άνθρωπος έχει καθήκον να προάγει την ευημερία των άλλων, να σέβεται τα δικαιώματά τους, να φροντίζει να μη τους βλάπτει και να προωθεί τους στόχους του στο μέτρο του εφικτού⁷⁴. Ο άνθρωπος δε μπορεί να εκμεταλλευτεί άλλα έλλογα υποκείμενα ώστε να πετύχει τους σκοπούς του.

Ο Καντ αναδεικνύει στη δεύτερη κατηγορική προσταγή τη φύση των έλλογων όντων. Η φύση των όντων αυτών αποτελεί αξία και συνιστά σκοπός καθαυτός. Η φύση τους έπλασε να σέβονται τους όμοιους τους και να δράττουν σύμφωνα με ηθικούς

⁷³ Kant I (1984). Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των ηθών [1785]. Αθήνα – Γιάννινα: Δωδώνη, σελ. 80: «Ισχυρίζομαι λοιπόν ότι: ο άνθρωπος και γενικά κάθε έλλογο ον υπάρχει ως αυτοσκοπός, όχι απλά ως μέσο για την αυθαίρετη χρήση της τάδε ή της δείνα θέλησης» και σελ. 81: «Το θεμέλιο αυτού του αξιώματος είναι: η έλλογη φύση υπάρχει ως αυτοσκοπός».

⁷⁴ Sturart Rachels, ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΗΘΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, Μπαμιατζόγλου Ξενοφών μετ., Οχτώ, 2012 σελ. 191 (Κεφ.Ο ΚΑΝΤ ΚΑΙ Ο ΣΕΒΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ)

κανόνες, οι οποίοι δεν προσβάλλουν την υπόσταση των άλλων ανθρώπινων υποκειμένων.

Επομένως, ο κάθε άνθρωπος δικαιούται ίσης αξίας σεβασμού στο πρόσωπό του, αφού λογαριάζεται ως σκοπός. Ο κάθε άνθρωπος κατ' επέκταση είναι ελεύθερος να διαμορφώνει το ηθικό σχέδιο ζωής του, όπως νομίζει ο ίδιος, αρκεί να μην παραβιάζει την ελευθερία του άλλου προσώπου. Αυτή η ελευθερία διαθέτει το χαρακτηριστικό της καθολικότητας. Η ελευθερία, σε θεσμικό επίπεδο, επιμερίζεται σε ένα σύνολο ατομικών δικαιωμάτων⁷⁵, των οποίων φορείς είναι όλα τα έλλογα υποκείμενα.

Η κατοχύρωση του συγκεκριμένου χώρου ελεύθερης ύπαρξης και δράσης των κυβερνωμένων θεμελιώνεται σε δικαιώματα και ονομάζονται ατομικά δικαιώματα. Τα δικαιώματα αυτά υποχρεώνουν την κρατική εξουσία να μην επεμβαίνει σε αυτό το χώρο ελεύθερης ύπαρξης και δράσης των κυβερνωμένων

Απέναντι σε αυτή τη διαπίστωση, μπορεί να θέσουμε ένα ερώτημα σε άμεση σχέση με τη δημοκρατική νομιμοποίηση. Αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, πως η αρχή της πλειοψηφίας, πέρα από την ανεπαρκή ηθική τεκμηρίωσή της, συνιστά αναγκαία και επαρκή προϋπόθεση εξασφάλισης της δημοκρατικής νομιμοποίησης. Η απόφαση των πολλών υπερισχύει της απόφασης των ολίγων. Έτσι, συνάγεται το ερώτημα: Νομιμοποιείται μία απόφαση που έχει ληφθεί με γνώμονα την πλειοψηφία (δηλαδή έχει εξασφαλίσει τη δημοκρατική νομιμοποίηση) να παρέμβει στην ελευθερία του προσώπου, δηλαδή να χρησιμοποιεί το πρόσωπο όχι ως σκοπό ως μέσο; Και κατ' επέκταση, νομιμοποιείται η πλειοψηφία να παραβιάσει τον πυρήνα των ατομικών δικαιωμάτων;

Το κάθε άτομο είναι ελεύθερο να διαμορφώνει το σχέδιο ζωής του, όπως επιθυμεί. Είναι μία ατομική ελευθερία που τη διαθέτει το κάθε πρόσωπο, το οποίο έχει προσωπική αξίωση του σεβασμού της. Η ελευθερία αυτή λαμβάνει τη μορφή δικαιωμάτων, τα οποία συνιστούν το όριο της πρόκλησης της μη βλάβης του προσώπου. Τα άτομα, ως φορείς δικαιωμάτων πλέον, οφείλουν να αποφεύγουν πράξεις που προσβάλλουν την ελευθερία των άλλων και κατ' επέκταση του σεβασμού των δικαιωμάτων των άλλων. Ουσιαστικά, τα δικαιώματα, σε κανονιστικό επίπεδο, δε θα είχαν λόγο οριοθέτησής τους εάν δεν υπήρχε ο αμοιβαίος σεβασμός της ελευθερίας των προσώπων. Τα ατομικά δικαιώματα δε θα είχαν υπόσταση εάν δεν υπήρχαν θεσμικές εγγυήσεις προστασίας της ελευθερίας των προσώπων. Αυτές οι θεσμικές εγγυήσεις είναι το δημοκρατικό περίβλημα που νομιμοποιεί την παραδοχή πως οι πολίτες είναι ίσης δυνατότητας αυτοκαθορισμού, ως φορείς των συγκεκριμένων δικαιωμάτων.

Αντίστροφα, μία διαδικασία δε μπορεί να προσδιοριστεί ως δημοκρατική εάν δεν εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις εκείνες ώστε όλοι οι πολίτες να είναι ισότιμοι τόσο ως φορείς δικαιωμάτων όσο και ως μέλη μιας πολιτικής κοινότητας. Μία δημοκρατία δε μπορεί να νοηθεί όταν οι πολίτες δεν αναγνωρίζονται ως «αυτοσκοποί» και εξαιτίας του συγκεκριμένου γνωρίσματος απολαμβάνουν τα δικαιώματα, από την ίδια την πολιτική εξουσία, η οποία συνιστά περισσότερο άθροισμα υποκειμενικών επιλογών.

⁷⁵ περ. Αρ. Μάνεσης, Συνταγματικά Δικαιώματα και Ατομικές Ελευθερίες.

Επομένως, η πολιτειακή εξουσία, με τη μορφή της αρχής της πλειονηφίας, οφείλει να σέβεται και να αναγνωρίζει την υπόσταση του κάθε προσώπου. Οφείλει να μη παραβιάζει τον χώρο ελεύθερης δράσης του προσώπου. Εάν η πολιτειακή εξουσία επέμβει στην ελευθερία αυτή, τότε καταρρίπτονται οι θεσμικές εγγυήσεις, δηλαδή η ιδέα της δημοκρατίας, που αναγνωρίζουν τους πολίτες ως ελεύθερους και ισότιμους.

Κεφάλαιο 3: Αναζητώντας τη δημοκρατική νομιμοποίηση στη Βιοηθική

3.1.ΤΟ ΑΔΙΕΞΟΔΟ ΤΗΣ ΠΛΕΙΟΨΗΦΙΑΣ ΣΤΗ ΒΙΟΗΘΙΚΗ

Αναφέραμε προηγουμένως πως η πλειοψηφία συνιστά την προσφορότερη δυνατή λύση. Η αρχή της πλειοψηφίας⁷⁶ συνιστά μια βολική πολιτική σύμβαση, αφού η ομοφωνία συνιστά ανέφικτος στόχος, ενώ η εκ προοιμίου παραχώρηση αρμοδιοτήτων σε συγκεκριμένα πρόσωπα θα είχε αντίκτυπο στη φύση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Το μείζον ζήτημα που τίθεται είναι σε ποιο βαθμό η διαδικαστική αρχή της πλειοψηφίας συνιστά τυπική προϋπόθεση δημοκρατικής νομιμοποίησης σε ζητήματα βιοηθικής. Το ερώτημα που τίθεται είναι απλό. Η αρχή της πλειοψηφίας μπορεί να εφαρμοστεί σε θέματα που αφορούν την αξία της ανθρώπινης ζωής (π.χ. όταν συζητάμε για τη μελλοντική κατάσταση ενός ασθενούς που πάσχει από μία χρόνια και ανίατη ασθένεια και επιθυμεί το θάνατο ως λύτρωση ή όταν μία γυναίκα επιθυμεί την έκτρωση, βάζοντας ένα πρώιμο τέλος στο έμβρυο που δεν έχει αρχίσει να σχηματίζει την προοπτική βίου ή όταν γίνεται λόγος για τη θεραπευτική και προπαντός αναπαραγωγική κλωνοποίηση του ανθρώπου), αλλά και τη ζωή των ζώων (π.χ. όταν θέτουμε κανόνες για τη μεταχείριση των ζώων που θα αξιοποιηθούν για ερευνητικούς σκοπούς) και των φυτών (όταν συζητάμε για τη δημιουργία μεταλλαγμένων φυτών);

Για να επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στο συγκεκριμένο ερώτημα, πρέπει να αναφέρουμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, το οποίο εγείρει μεν βιοηθικούς προβληματισμούς που αφορούν το περιβάλλον και τις επόμενες γενεές, αλλά εκεί η αρχή της πλειοψηφίας είναι κάτι παραπάνω από αναγκαία. Έστω πως μία πολυεθνική επιχείρηση επιθυμεί να απαλλοτριώσει δασικές εκτάσεις σε μία ορεινή περιοχή ώστε να δημιουργηθούν βιομηχανικές εγκαταστάσεις παραγωγής προϊόντων για τους κατοίκους των γύρω χωριών. Η δημιουργία της συγκεκριμένης εγκατάστασης θα επιφέρει κέρδη για την τοπική κοινωνία, αφού θα απασχοληθούν πολλοί νέοι άνθρωποι και θα υπάρξει ραγδαία οικονομική ανάπτυξη. Η απαλλοτρίωση δασικών εκτάσεων μπορεί να δημιουργήσει πρόβλημα στη βιοποικιλότητα, προκαλώντας το θάνατο σε όλες τις μορφές της ζωής που υπάρχουν στη συγκεκριμένη έκταση, από τα φυτά και τους μύκητες μέχρι τα ζώα και το οικοσύστημα εν γένει. Σε μια τέτοια περίπτωση, η αρχή της πλειοψηφίας μπορεί να εφαρμοστεί;

Ναι, είναι ένα παράδειγμα στο οποίο η αρχή της πλειοψηφίας είναι η ενδεδειγμένη διαδικασία για τη λήψη της ορθής απόφασης. Ο καθένας θα διαμορφώσει τις προτιμήσεις του ανάλογα με το εάν επιθυμεί να απαλλοτριωθούν οι δασικές εκτάσεις. Εκείνοι που θα υποστηρίξουν πως η απαλλοτρίωση θα λειτουργήσει ευεργετικά για την τοπική κοινωνία, θα ισχυριστούν λόγους, όπως: τη μείωση της ανεργίας, τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας κτλ. Εκείνοι που δε θα υποστηρίξουν την απαλλοτρίωση, θα κάνουν λόγο για προστασία της βιοποικιλότητας, την άρνησή τους να αστικοποιηθεί η συγκεκριμένη περιοχή κτλ.

⁷⁶ Η διαδικαστική αρχή της πλειοψηφίας είναι ωφελιμιστικό στοιχείο της δημοκρατίας, αφού επιδιώκει την ευημερία των περισσοτέρων.

Επομένως, η απόφαση έχει άμεση συσχέτιση με τις προτιμήσεις και τις ατομικές επιλογές των κατοίκων. Ο καθένας κάνει τις εκτιμήσεις του σχετικά με την ωφελιμότητα της απαλλοτρίωσης και διαμορφώνει την κρίση του. Έτσι, η κατά πλειοψηφία διαδικασία συνιστά επαρκής προϋπόθεση νομιμοποίησης της απόφασης. Η νομιμοποίηση της απόφασης επέρχεται μέσω της άθροισης των προτιμήσεων. Στόχος είναι η ικανοποίηση των περισσότερων πολιτών. Επομένως, σε ζητήματα που αφορούν τη ζωή των ζώων ή των φυτών, η αρχή της πλειοψηφίας είναι η πλέον κατάλληλη οδός⁷⁷.

Η αρχή της πλειοψηφίας μπορεί να αποτελέσει οδός και για ζητήματα εφαρμοσμένης ηθικής που αφορούν την εγγενή αξία της ανθρώπινης ζωής; Δηλαδή, η αρχή της πλειοψηφίας μπορεί να επικαλεσθεί σε περιπτώσεις που οι αξίες του βίου και της ανθρώπινης ζωής⁷⁸ (ως βιολογικού φαινομένου) βρίσκονται σε ένσταση, όπως είναι τα ζητήματα της ευθανασίας ή της άμβλωσης; Μπορεί η αρχή της πλειοψηφίας να επέμβει στην ηθική του Αγαθού;

Πρέπει να αποσαφηνιστεί πως και η ζωή των ζώων και των φυτών αφορά άμεσα το πεδίο της βιοηθικής⁷⁹ στο βαθμό που προάγει τους ανθρώπινους σκοπούς. Αλλά, η ανθρώπινη ζωή, ως βιολογικό φαινόμενο, συνδέεται αναπόφευκτα με ένα σύνολο θρησκευτικών και συλλογικών εκτιμήσεων, οι οποίες ορίζουν τον πυρήνα του βίου, ο οποίος πρέπει να προστατεύεται σε συλλογικό επίπεδο. Η αξία του βίου προσδίδει το νόημα στην ίδια την ανθρώπινη ζωή.

⁷⁷ Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, η αρχή της πλειοψηφίας εμφανίζεται ως η καταλληλότερη διαδικασία. Θα ήταν, όμως, λανθασμένο εάν θεωρούσαμε πως δεν υπάρχουν βιοηθικοί προβληματισμοί. Τέτοιοι προβληματισμοί συνδέονται άμεσα με το περιβάλλον και τα δικαιώματα των επόμενων γενεών που ενδεχομένως δε θα επιθυμούσαν ένα περιβάλλον αστικοποιημένο ή μη.

⁷⁸ Η ανθρώπινη ζωή υφίσταται ως ένα βιολογικό φαινόμενο που ξεκινάει από τη γέννηση του προσώπου και παύει με το θάνατό του. Η βιολογική διαδικασία υφίσταται καθολικά για τους ζώντες οργανισμούς. Όταν αναφερόμαστε στην ηθική φιλοσοφία για το βίο, αναζητούμε μία έννοια που κατά βάση έχει κανονιστικό περιεχόμενο. ο οποίος συνυφαίνεται άμεσα με την αξία της ζωής. »Ο βίος» εκφράζει πεποιθήσεις, δεσμεύσεις, όχι απλώς παρελθούσες επιλογές. Αντανακλά επίσης επενδύσεις, την ιδέα ότι η αξία της ζωής έγκειται εν μέρει στην ακεραιότητά της, ώστε το να αποτελεί ήδη ένα είδος βίου συνηγορεί, καίτοι βεβαίως μη αποκλειστικώς, υπέρ της πραγματώσεώς της σε αυτό το είδος βίου.» , βλ. περ. Ronald Dworkin, Επικράτεια της Ζωής (απόδοση στην Ελληνική Φιλ. Βασιλόγιαννης, Αθήνα: Αρσενίδης, 2013, 296.

⁷⁹ Η έλλειψη ηθικής διάστασης και οι περιορισμένες δυνατότητες έλλογης σκέψης είναι οι αιτίες που δεν παρουσιάζουν άμεσο ηθικό ενδιαφέρον αυτή καθαυτή η ζωή των ζώων και των φυτών . Η καντιανή παράδοση ανοίγει το δρόμο για το ερώτημα εάν ο άνθρωπος έχει άμεσα καθήκοντα απέναντι στα ζώα . Στις Διαλέξεις Περί Ηθικής, ο Γερμανός φιλόσοφος Καντ αναφέρει: «Σε σχέση με τα ζώα δεν έχουμε άμεσα καθήκοντα. Τα ζώα... αποτελούν μέσα για την εκπλήρωση σκοπών. Ο σκοπός είναι ο άνθρωπος». Ο Καντ υποστήριζε πως τα ζώα δεν έχουν ελεύθερη βούληση και είναι πρωτόγονα για να έχουν συνειδητές επιθυμίες. Δεν έχουν αυτοσυνειδησία και δεν καθοδηγούν τη «διαγωγή τους δια του Λόγου». Για τον Καντ, τα ζώα είναι ατελείς μορφές έμβιας ύλης, αφού υπηρετούν τα πρόσωπα. Αναγνωρίζει, όμως, ο Γερμανός φιλόσοφος πως έχουμε έμμεσα καθήκοντα απέναντι στα ζώα. Κατακρίνει την άσκηση βίας στα ζώα, καθώς φθείρει την ηθική ακεραιότητα του προσώπου. Επίσης, ο Καντ πιστεύει πως οι αρχές των καθηκόντων που έχουν οι άνθρωποι απέναντι στα ζώα είναι όμοιες με εκείνες των καθηκόντων που έχουν οι άνθρωποι μεταξύ τους. Έτσι, ένας άνθρωπος που συμπεριφέρεται άσχημα στα ζώα θα είναι και ανέντιμος στις συναλλαγές του με τους ανθρώπους. Σύγχρονα επιχειρήματα που συνηγορούν στην παραδοχή της παραπάνω θεώρησης, βλ. Κώστας Σταμάτης, «ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΗΘΙΚΗ», Αθήνα, εκδόσεις: νήσος (2013), σελ.219-241

Στις σύγχρονες κοινωνίες, υπάρχει διαφορά απόψεων ως προς την προστασία του βίου. Και η διαφορά αυτή απόψεων δεν είναι μία άτυπη σύγκρουση συμφερόντων, όπου ο καθένας διαμορφώνει την προτίμησή του και εκφράζεται ελεύθερα. Η διαφορά απόψεων εναπόκειται στον αξιακό πλουραλισμό της κοινωνίας των πολιτών, οι οποίες τροφοδοτούν τη διαφορετική άποψη που έχει ο καθένας για την προώθηση εγγενών αγαθών ή αξιών.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση ενός ασθενή, ο οποίος πάσχει από μία ανίατη ασθένεια, προκαλώντας στο ίδιο έναν ανυπόφορο και μη αντιμετωπίσιμο σωματικό και ψυχικό πόνο. Η κατάσταση της υγείας του είναι μη αναστρέψιμη, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να διάγει μια αξιοπρεπή ανθρώπινη ζωή. Ο ασθενής, όμως, ενδέχεται να αντιλαμβάνεται στην πορεία του βίου του διαφορετικά το Αγαθό μακριά από μία παρατεταμένη κατάσταση που του προκαλεί δυσάρεστα συναισθήματα. Η ευθανασία θα λειτουργούσε ευεργετικά για τον ίδιο, καθώς θα του απάλυνε τον πόνο και την έσχατη απελπισία που ενδεχομένως νιώθει. Ο θεράπων ιατρός, όμως, αρνείται να παραχωρήσει την ιατρική συνδρομή του στο θάνατο του ασθενούς, επικαλούμενος τόσο την ιερότητα της ανθρώπινης ζωής αλλά και την ελπίδα στην πρόοδο της ιατρικής. Στην περίπτωση αυτή, έρχονται σε άμεση σύγκρουση οι αξίες της ζωής και του βίου, όπως τις αντιλαμβάνεται χωριστά ο κάθε άνθρωπος. Το ερώτημα, που ειπώθηκε προηγουμένως, παραμένει: Νομιμοποιείται μία πλειοψηφία με τη μορφή της νομοθετικής παρέμβασης ή του πολιτειακού εξαναγκασμού να παρέμβει στη σφαίρα του βίου του κάθε πολίτη, εφαρμόζοντας αποφάσεις που ενδέχεται να μη συνάδουν με το αξιακό σύστημα που έχει υιοθετήσει το κάθε πρόσωπο;

Η καντιανή διδασκαλία δίνει την απάντηση στο συγκεκριμένο ερώτημα. Αρνείται τη δυνατότητα που έχει η πολιτειακή εξουσία να παρέμβει στο χώρο της ηθικής του Αγαθού, δηλαδή σε ζητήματα που αφορούν αποκλειστικά το πρόσωπο στην υπόστασή του ως φορέα αξιακών αντιλήψεων. Η ηθική του Αγαθού διαπνέεται από την αρχή της αυτονομίας, δηλαδή από τον αυτοπροσδιορισμό του πολίτη ως έλλογου όντος ικανού να διαμορφώνει το ηθικό σχέδιο της ζωής του, σύμφωνα με την κρίση του. Οι αξιακές αντιλήψεις, που συγκροτούν τη σφαίρα του Αγαθού, εξατομικεύονται και συναρτώνται προς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του προσώπου, πράγμα που έχει ως άμεσο αποτέλεσμα το Αγαθό να προσλαμβάνει υποκειμενικά χαρακτηριστικά και να θεωρείται πλέον υπόθεση του καθενός στην ατομικότητά του. Συνεπώς, τα θέματα του ευ ζην ανάγονται σε ένα- ένα πρόσωπο χωριστά στην ιδιωτικότητά του.

Το βασικότερο που οφείλει ένα πρόσωπο απέναντι στο άλλο πρόσωπο είναι ο σεβασμός και η αποδοχή του ως ανθρώπου ίσης ηθικής ακεραιότητας και ικανότητας να διαμορφώσει το βίο του, όπως επιθυμεί.. Η υπόσταση του δρώντος υποκειμένου έχει άμεση σχέση με την αποδοχή του ως έλλογου όντος ικανού να διαμορφώνει αυτοπροαίρετα το βίο του υπό τον όρο της ευθύνης απέναντι στους άλλους. Το υποκείμενο έτσι αποτελεί μέλος της νομικής και πολιτικής κοινότητας που διαβιεί. Η ηθική αυτή ικανότητα αυτοπροσδιορισμού του έλλογου όντος τον κάνει φορέα δικαιωμάτων. Τα δικαιώματα, ως άμεση λειτουργική ανάγκη της κοινωνικής συνεργασίας, συνιστούν δεοντοκρατικά στοιχεία της δημοκρατίας με την έννοια πως δε μπορούν να παρακαμφθούν με αποφάσεις που έχει στηρίξει μία ενδεχόμενη πλειοψηφία. Πολύ απλά, τα δικαιώματα αποτελούν την ουσιαστική και θεμελιακή

γραμμή άμυνας του ατόμου απέναντι στην πλειοψηφία. Η τυχόν καθοδήγηση στον ευαίσθητο ιδιωτικό αυτό χώρο μπορεί να προσβάλει την ανθρώπινη αξία ή την αξιοπρέπεια.

Επομένως, η κρατική εξουσία, νοούμενη ως σταθερή πλειοψηφία που κυριαρχεί και πρέπει να υπακούει η μειοψηφία στα κελεύσματά της μέσω του εξαναγκασμού που παρέχει, δε νομιμοποιείται να κηδεμονεύει τους πολίτες. Η άμεση παρέμβαση του κρατικού εξαναγκασμού στις ηθικές αντιλήψεις του κάθε πρόσωπο που κρίνει σημαντικές για τη ζωή του συνιστά γνώρισμα μίας αυταρχικής πολιτείας, αφού υποδεικνύει εκείνη , αντί οι ίδιοι οι πολίτες, το τι πρέπει να πράξουν. Μοιραία οδηγούμαστε σε ένα αναπόφευκτο τέλμα, αφού η εφαρμογή της αρχής της πλειοψηφίας σε ζητήματα του Αγαθού θα παραβίαζε την αυτονομία των πολιτών νοούμενη ως ελευθερία , που συνιστά κανονιστική προϋπόθεση της δημοκρατίας. Άρα, η πλειοψηφία, στη συγκεκριμένη περίπτωση, προσβάλλει τη σύσταση της ίδιας της δημοκρατίας.

Εφόσον η διαδικαστική αρχή της πλειοψηφίας οδηγεί σε αδιέξοδο, πώς πρέπει να ληφθούν οι αποφάσεις σε ζητήματα, όπως τα προηγούμενα, που έχουμε ηθικό χρέος να σεβαστούμε την ιδιωτικότητα του προσώπου;

3.2. Ronald Dworkin: ΠΕΡΙ ΝΟΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΑΞΙΑΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΖΩΗΣ

Την πιο πειστική απάντηση στο ερώτημα αυτό παραθέτει ο Ronald Dworkin, ο οποίος εκφράζει μια ξεκάθαρη φιλελεύθερη θεώρηση. Ο Dworkin αποδέχεται πως οι άνθρωποι έχουν σε μεγάλο βαθμό διαφορετικές πεποιθήσεις σε μια σειρά φιλοσοφικών και ηθικών αντιλήψεων (π.χ. τις εγκόσμιες αντιλήψεις της ηθικής, της ακριβοδικίας και της δικαιοσύνης). Με βάση το παράδειγμα της προηγούμενης ενότητας, ο κάθε άνθρωπος αντιλαμβάνεται διαφορετικά το βιολογικό του τέλος. Αυτές οι διαφορετικές αντιλήψεις που έχει ο κάθε άνθρωπος συγκροτούν το νόημα και την αξία της ανθρώπινης ζωής. Κανείς δε μπορεί να παραιτηθεί από τις ενδόμυχες πεποιθήσεις του που θεωρεί βασικές για τη ζωή του, ακόμη και αν αυτό γίνεται προς χάρη της ευμείνειας προς τους άλλους με τους οποίους καλείται να συμβίψει.

Με μια πρώτη ματιά, η ποικιλία απόψεων μπορεί να οδηγήσει σε μια αντιπαράθεση, η οποία ουσιαστικά δεν είναι τίποτε άλλο από μια σύγκρουση αξιών πάνω στο ζήτημα της ανθρώπινης ζωής και το τι την καθιστά ολοκληρωμένη. Στο πλαίσιο αυτό, ο φιλελεύθερος φιλόσοφος ενθαρρύνει ένα ανοιχτό δημόσιο διάλογο⁸⁰, ο οποίος θα έχει τη μορφή μίας δημόσιας διαβούλευσης, στην οποία οι πολίτες θα εκφράζουν τις διαφορετικές απόψεις τους. Η διατύπωση των διαφορετικών αυτών αντιλήψεων δε θα κάνει το διάλογο μάταιο.

Απεναντίας, σκοπός θα είναι να αναζητήσουν οι άνθρωποι, πίσω από τις βασικές πεποιθήσεις τους, κάποιες βαθιές συναινέσεις. Ο Dworkin θεωρεί πως η ύπαρξη διαφωνίας δεν είναι αποδοκιμαστέα. Τουναντίον, είναι επιτακτικό αίτημα, καθώς η ίδια η συζήτηση επιτάσσει την ανταλλαγή γνώσεων ηθικών επιχειρημάτων. Η αντιπαράθεση, όμως, είναι δυνατόν να αγνοηθεί σε σημαντικό βαθμό όταν οι δύο αντικρουόμενες πλευρές προσδιορίσουν το σημείο διαφωνίας, το οποίο είναι συνήθως ένα εγγενές αγαθό ή αξία τόσο υπαρκτό όσο και σημαντικό για την αναγκαιότητα διεξαγωγής του διαλόγου.

Όταν ανιχνευτεί το εγγενές αγαθό, τότε η διαφωνία ίσως αγνοηθεί και από τις δύο πλευρές αφού παραδεχθούν πως η διαφορετικότητα απόψεων προέκυψε από την αδυναμία τους να αναστοχαστούν πάνω στις βασικές τους ηθικές πεποιθήσεις⁸¹. Παρ' όλα αυτά, η διαφωνία μπορεί να εξακολουθήσει να υφίσταται, επειδή αγγίζει τις βαθύτερες πεποιθήσεις μας ως προς το νόημα της ζωής (όσο καλόπιστη κι αν ήταν η ανταλλαγή επιχειρημάτων). Τέτοιες πεποιθήσεις γίνονται αντιληπτές σε ένα χώρο βαθιά προσωπικό και έχουν χαρακτήρα θρησκευτικό ή οιονεί θρησκευτικό⁸². Σε ζητήματα, όπως: η άμβλωση και η ευθανασία, το νόημα και η αξία της ζωής⁸³ ενυπάρχει μέσα από τα ηθικά διλήμματα ως προς την αυτονομία του προσώπου, την

⁸⁰ Σούρλας Π., Δίκαιο, ηθική, βιοηθική, Θεωρητική Θεμελίωση, 2015σελ.96

⁸¹ Σούρλας Π., Δίκαιο, ηθική, βιοηθική, Θεωρητική Θεμελίωση, 2015σελ.97

⁸² Σούρλας Π., Δίκαιο, ηθική, βιοηθική, Θεωρητική Θεμελίωση, 2015σελ.97

⁸³ Ο Dworkin υποστηρίζει πως η ανθρώπινη ζωή έχει εγγενή βαρύνουσα σημασία και η διαφορά πεποιθήσεων μεταξύ των ανθρώπων σχετικά με την εγγενή σπουδαιότητα της αξίας αυτής σε ζητήματα όπως: η ευθανασία, η αυτοκτονία, η άμβλωση κτλπ. Είναι πιο θεμελιώδης για την εν γένει ηθική μας προσωπικότητα απ ό,τι οι αντιλήψεις μας για τον πολιτισμό ή για τα υπό εξαφάνιση είδη, βλ. περ Ronald Dworkin, Επικράτεια της Ζωής (απόδοση στην Ελληνική Φιλ. Βασιλόγιαννης, Αθήνα: Αρσενίδης, 2013, 218-260)

προστασία των συμφερόντων του εμβρύου ή του ασθενούς. Σε αυτόν τον ευαίσθητο χώρο της ηθικής του Αγαθού, η προσωπική αξία της ανθρώπινης ζωής πρέπει να γίνει σεβαστή από την πλειοψηφία.

Ο σεβασμός της πλειοψηφίας για το πώς αντιλαμβάνεται το άτομο τη ζωή του, όπως την έχει διαμορφώσει κατά τη διάρκεια της βιοτικής του διαδρομής, είναι το δημοκρατικό και φιλελεύθερο όριο που επικαλείται ο Dworkin. Ο δημόσιος εξαναγκασμός⁸⁴, ο οποίος αντλεί τη νομιμοποίησή του από την αρχή της πλειοψηφίας, σε θέματα θρησκευτικού χαρακτήρα είναι πολιτικά αθέμιτος και ηθικά κατακριτέος για τα άτομα της κοινωνίας των πολιτών αφού προσβάλλονται πρώτα και κύρια ως φορείς ατομικών δικαιωμάτων.

Μία νομοθετική διαδικασία στηριζόμενη σε μια ισχυρή πλειοψηφία⁸⁵ δε δύναται να επιβάλλει τις αντιλήψεις της για την αξία της ζωής στο άτομο. Σε μια ενδεχόμενη παρέμβαση μίας πλειοψηφίας, όσο ισχυρής κι αν είναι, στις επιλογές του προσώπου θα έπληττε άμεσα τον ίσο σεβασμό και μέριμνα που δικαιούται και έμμεσα καταρρίπτεται η αυτονομία του προσώπου.

Σε μια τέτοια περίπτωση, όπως αναφέρθηκε στην Ενότητα 1, ο δημόσιος εξαναγκασμός προσβάλλει και τη φύση του δημοκρατικού πολιτεύματος, αφού κανονιστική προϋπόθεση του δημοκρατικού ιδεώδους είναι η αυτονομία των προσώπων⁸⁶. Με αυτόν τον τρόπο, ο φιλόσοφος απονομιμοποιεί την ουσία του αντιπροσωπευτικού συστήματος, το οποίο βασίζεται σε μια αθροιστική σύλληψη της δημοκρατίας.

Τίθεται, όμως, το ζήτημα: εφόσον καταδείχθηκε από τον πολιτικό φιλόσοφο πως ο κανόνας της πλειοψηφίας δεν είναι και η πιο αποτελεσματική λύση σε ζητήματα ηθικής φύσεως μήπως πρέπει να μιλήσουμε για ένα άλλο σύστημα δημοκρατικής νομιμοποίησης, το οποίο διαφέρει τόσο από το συμμετοχικό όσο και από το αντιπροσωπευτικό;

⁸⁴ Ronald Dworkin, Επικράτεια της Ζωής (απόδοση στην Ελληνική Φιλ. Βασιλόγιαννης, Αθήνα: Αρσενίδης, 2013, 230).

⁸⁵ Ο Dworkin καταδικάζει άμεσα την παντοκρατορία της πλειοψηφίας και θεωρεί πως μπορεί να οδηγήσει σε μια σοβαρή καταστρατήγηση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Έμμεσα, υποστηρίζει την αλληλεξάρτηση δικαιωμάτων και των δημοκρατικών διαδικασιών.

⁸⁶ Adam Swift, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, εκδόσεις Οχτώ, 2014, σελ.274-278 (σε ελληνική μετάφραση: Γιώργος Λαμπράκος)

3.3.ΠΡΟΣ ΕΝΑ ΝΕΟ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ: ΔΙΑΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Ο Dworkin,, μέσα από το έργο του Επικράτεια της Ζωής, δημιουργεί τις προϋποθέσεις για μία νέα μορφή δημοκρατίας, τη διαβουλευτική δημοκρατία⁸⁷, η οποία είναι το ιδεώδες μιας δημοκρατικής διακυβέρνησης⁸⁸. Η διαβουλευτική δημοκρατία σαν κανονιστική θεωρία λαμβάνει σοβαρά υπ' όψιν τις γνώμες των πολιτών σαν πηγή δημόσιας πολιτικής.

Ασπάζεται την αντίληψη πως σε ζητήματα ηθικής φύσεως, πρέπει να διεξαχθεί ένας διάλογος δημόσιος, στον οποίο το κάθε πρόσωπο θα εκθέσει τις απόψεις του τόσο για ζητήματα δικαιοσύνης και δικαιωμάτων (ορθοπρακτικής ηθικής) όσο και για ζητήματα που αφορούν την σφαίρα του Αγαθού, δηλαδή κοσμοθεωρητικές αντιλήψεις και βιοτικές επιλογές του προσώπου χωριστά. Η κανονιστική αυτή θεωρία αποδέχεται την ιδέα πως οι άνθρωποι μπορούν να ανταλλάξουν λόγους και να δικαιολογήσουν τα επιχειρήματά τους, φθάνοντας σε ένα κοινό Αγαθό. Κομβικό ρόλο στη διαβουλευτική δημοκρατία έχει ο διεξαγόμενος διάλογος.

Αναπόφευκτα, μιλάμε για ένα μοντέλο δημοκρατίας στο οποίο ο Λόγος έχει κεντρική σημασία. Διαφέρει τόσο από την οικονομική όσο και από την ελιτιστική θεωρία της δημοκρατίας. Στην οικονομική θεωρία της δημοκρατίας, οι προτιμήσεις των πολιτών θεωρούνται προδιαγεγραμμένες και δεν αναζητείται τρόπος ώστε να φθάσουν μέσω του Λόγου σε μια κοινή αντίληψη, σε ένα κοινό Αγαθό⁸⁹. Σε αυτό το μοντέλο λήψης αποφάσεων, δεν είναι αναγκαίο να είναι ενημερωμένος ο πολίτης. Η συγκεκριμένη διαδικασία λήψης αποφάσεων δε διαμορφώνει αλληλέγγυους, υπεύθυνους και συνειδητοποιημένους πολίτες.

Η ελιτιστική θεωρία της δημοκρατίας, από την άλλη, εστιάζει στους ηγέτες, οι οποίοι καθοδηγούν τους πολίτες, οι οποίοι είναι μη ενήμεροι, απαθείς και εύκολα χειραγωγήσιμοι⁹⁰. Η συγκεκριμένη θεωρία υποστηρίζει πως η λήψη των αποφάσεων είναι ένα ζήτημα που αφορά αυστηρά την ηγεσία και τα ειδικά συμφέροντα που εκπροσωπεί, παραμερίζοντας το διάλογο, όπως συντελείται, στην κοινωνία. Ουσιαστικά, αποστερεί την κανονιστική ιδιότητα του πολίτη και τον μετατρέπει ως απλό ψηφοφόρο.

⁸⁷ Ο όρος διαβουλευτική δημοκρατία (deliberative democracy) χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από το Joseph M. Bessette το 1980 σε ένα άρθρο του με τίτλο «Deliberative democracy: the majoritarian principle in republican government». Ο Bessette αναφέρεται σε μία μορφή δημοκρατικής νομιμοποίησης (democratic legitimacy), η οποία προκύπτει από τη συμμετοχή των πολιτών σε θεσμούς και διαδικασίες και ορίζεται ως δημόσια διαβούλευση (public deliberation).

⁸⁸ Kim Y. H. Scott (2009), Wall F.Ian, Aimee Stanczyk, Raymond De Vries, Assessing the Public's Views in Research Ethics Controversies: Deliberative Democracy and Bioethics as Natural Allies, University of Michigan, σελ. 6

⁸⁹ Kim Y. H. Scott (2009), Wall F.Ian, Aimee Stanczyk, Raymond De Vries, Assessing the Public's Views in Research Ethics Controversies: Deliberative Democracy and Bioethics as Natural Allies, University of Michigan, σελ. 5

⁹⁰ Kim Y. H. Scott (2009), Wall F.Ian, Aimee Stanczyk, Raymond De Vries, Assessing the Public's Views in Research Ethics Controversies: Deliberative Democracy and Bioethics as Natural Allies, University of Michigan, σελ. 5

Το διαβουλευτικό μοντέλο προϋποθέτει την ύπαρξη διαδικασιών που θα παρέχουν σε όλους τη δυνατότητα να εκφραστούν ελεύθερα και επί ίσοις όροις⁹¹. Η θεωρία της διαβουλευτικής δημοκρατίας είναι μια ομιλιακή θεωρία, η οποία βασίζεται σε μια κανονιστική θεωρία της επιχειρηματολογίας και όχι σε μια θεωρία που ανάγεται στη ρητορική, τις διαπραγματεύσεις ή τις αποφάσεις, αφού η διάθεση των συμμετεχόντων στρέφεται προς τη συνεννόηση και όχι προς την επιβολή⁹².

Προτού αναφερθεί εάν η διαβουλευτική δημοκρατία νομιμοποιεί ζητήματα που άπτονται της βιοηθικής, θεωρώ πως είναι σκόπιμο να αναφερθούν οι στοχαστικές και διαδικασιακές ρίζες του διαβουλευτικού μοντέλου, οι οποίες εντοπίζονται στο έργο του Αμερικανού στοχαστή Τζον Ρωλς και κατόπιν να γίνει η καταμέτρηση των ποιοτικών στοιχείων της διαβουλευτικής δημοκρατίας..

3.3.1.Ρωλσιανή Διαβούλευση

Στη Θεωρία της Δικαιοσύνης (1971), ο Τζον Ρωλς δεν ασχολείται με την έννοια της διαβούλευσης στα πλαίσια της λειτουργίας των δημοκρατικών θεσμών. Καταπιάνεται κυρίως με το μέτρο στο οποίο αυτή γίνεται απαραίτητη προϋπόθεση για την εύρεση και θέσπιση αρχών, οι οποίες θα δημιουργήσουν μια δίκαιη κοινωνία. Η διαβούλευση εφαρμόζεται στα πλαίσια της αρχικής κατάστασης και έρχεται να επενεργήσει μετά τη θέσμιση της εύτακτης πολιτείας.

Αλλά και στο άλλο μεγάλο έργο του Τζον Ρωλς, στον Πολιτικό Φιλελευθερισμό, δε δίνεται άμεση έμφαση στη διαβούλευση καθαυτή. Εάν όμως αναζητήσουμε την ιδέα του Δημόσιου Λόγου μέσα στο συγκεκριμένο έργο, θα βρούμε πολλά στοιχεία τα οποία έχουν να κάνουν με το δημόσιο διάλογο και τη θεμελιωμένη επιχειρηματολογία, γεγονός που κάνουν τον Αμερικανό φιλόσοφο ως έναν από τους κατ' εξοχήν θεωρητικούς της διαβουλευτικής δημοκρατίας.

Ο Τζον Ρωλς παίρνει ως δεδομένο πως οι σύγχρονες κοινωνίες είναι πλουραλιστικές και φιλελεύθερες. Υπάρχει διαφορά αντιλήψεων σε ηθικούς κώδικες, θρησκευτικές δοξασίες ή οικογενειακές παραδόσεις. Και τα τρία στοιχεία υπαγορεύονται από την προσωπική διαμόρφωση του σχεδίου ζωής του καθενός. Είναι διαφορετικές αντιλήψεις ως προς τις αξίες του ευ ζην.

Ωστόσο, η διαφορετικότητα των αντιλήψεων δεν πρέπει να οδηγήσει σε μια σύγκρουση που θα είναι ζημιογόνα για όλους. Απεναντίας, ο καθένας οφείλει να εξηγήσει μέσω επιχειρημάτων το πρόγραμμα που ο ίδιος πρεσβεύει με σκοπό την

⁹¹ Η διαδικασία διαβούλευσης ελεύθερων και ισότιμων πολιτών αποτελεί αναβίωση της ιδέας της αρχαίας ελληνικής δημοκρατίας, όπου το ιδεώδες της ενσάρκωσης της «λαϊκής βούλησης» διαμορφώνεται μέσω της δημόσιας διαβούλευσης των πολιτών. Γι' αυτό το λόγο, ο Τζον Ρωλς στον Πολιτικό Φιλελευθερισμό, συνδέει τον πολίτη με το καθήκον πολιτικότητας. Τούτο έγκειται στο επιβαλλόμενο αμοιβαία καθήκον, να εξηγήει κανείς, με ποιο τρόπο τα ερμηνευτικά του επιχειρήματα, οι πολιτικές αρχές ή τα προγράμματα που πρεσβεύει δεν αναφέρονται σε κάποια ατομική ανάγκη ή ιδιοτέλεια (Παρούσης Μ., Διαβουλευτική Δημοκρατία και Επικοινωνιακή Ηθική, ΊΝΔΙΚΤΟΣ, Αθήνα, σελ.24) . Για περισσότερες πληροφορίες: John Rawls, Political Liberalism (Columbia University Press), 1993, (και σε ελληνική μετάφραση Σπύρος Μαρκέτος, Πολιτικός Φιλελευθερισμός, Αθήνα, ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, 2004)

⁹² Παρούσης Μ., Διαβουλευτική Δημοκρατία και Επικοινωνιακή Ηθική, ΊΝΔΙΚΤΟΣ, Αθήνα, σελ. 32

αναγωγή των αντιλήψεων σε ένα κυρίαρχο κατεστημένο σύστημα πολιτικών αξιών. Με αυτόν τον τρόπο, ο Ρωλς ενθαρρύνει τη δημιουργία ενός χώρου δημόσιας χρήσης του λόγου, στον οποίο θα συμμετέχουν οι πολίτες με τη μορφή συζήτησης.

Ο λόγος είναι δημόσιος και ορίζεται από τον Ρωλς ως ένας ανοικτός τρόπος του σκέπτεσθαι σχετικά με πολιτικές αξίες, τις οποίες ελεύθεροι και ίσοι πολίτες μπορούν εύλογα να συμερίζονται χωρίς να παραιτούνται από τις επί μέρους κοσμοθεωρίες τους κατά το μέτρο που αυτές οι τελευταίες συνάδουν προς τις αρχές της δημοκρατικής πολιτείας⁹³. Με αυτόν τον τρόπο. Αναδεικνύεται ένα ακριβοδίκαιο σύστημα συνεργασίας⁹⁴, μέσα από τη διατύπωση των αρχών εκείνων που εγκαθιδρύουν τους κυριότερους κανόνες της κοινωνίας.

Η συνεργασία πρέπει να λαμβάνει χώρα υπό όρους ακριβιδικίας, δηλαδή υπό όρους τους οποίους ο καθένας εύλογα αποδέχεται, προϋποτιθεμένου ότι και όλοι οι υπόλοιποι θα πράξουν ανάλογα. Η αμοιβαιότητα έτσι χτίζεται ως θεμέλιος λίθος του Δημόσιου Λόγου, εμπλουτίζεται όμως ως προς το στοιχείο της αναγνώρισης των Άλλων όχι μόνο ως ελεύθερων και ίσων πολιτών, αλλά κυρίως ως επικοινωνιακά ισάξιων προσώπων με εύλογη κρίση και λογική δεινότητα⁹⁵.

Ο Λόγος έτσι τίθεται υπό τη σκοπιά όλων και είναι το μέσο ώστε το κάθε άτομο να εκφραστεί. Σε αυτόν τον χώρο, ο πολιτικός φιλόσοφος υποστηρίζει πως πρέπει να χρησιμοποιηθούν μόνο ηθικά και φιλοσοφικά επιχειρήματα, ενσωματώνοντας ως συστατικό μέρος και τη θεωρία της δικαιοσύνης ως ακριβοδικίας, τα οποία, όμως, αυθυποβάλλονται σε περιορισμούς. Ο διάλογος όμως πραγματοποιείται μόνο στη βάση της αμοιβαίας αναγνώρισης της ηθικής προσωπικότητας αφ' ενός του δικαίωματος του άλλου να πρεσβεύει εύλογες αντιλήψεις αφ' ετέρου⁹⁶.

Γι' αυτό το λόγο, ο Ρωλς αποδέχεται τις εύλογες μόνο αντιλήψεις, που προέρχονται από τις βαθύτερες προσωπικές πεποιθήσεις του κάθε προσώπου και οι οποίες είναι ανεκτές και σεβαστές από τα άλλα άτομα. Οι εύλογες αντιλήψεις εκφράζονται με τη μορφή δημόσιων επιχειρημάτων, τα οποία δεν παρουσιάζονται σε μια κοινωνία πολιτών με σκοπό την κατανόησή τους ως επιχειρήματα που αναδεικνύουν τη φύση του πολιτεύματος ως δομής αλλά ως πολιτικής κουλτούρας.

Ο Αμερικανός φιλόσοφος καταφέρνει να υποστηρίξει πως ο κάθε άνθρωπος ανεξαρτήτων των προσωπικών του τοποθετήσεων, μπορεί να συμφωνήσει σε πολιτικές αρχές που ο κάθε λογικός άνθρωπος θα μπορούσε να ενστερνιστεί. Λειτουργούν ως ένας είδος «κοινής λογικής» που εφαρμόζεται σε ζητήματα διανομής

⁹³ Παρούσης Μ., Διαβουλευτική Δημοκρατία και Επικοινωνιακή Ηθική, Αθήνα, Εκδόσεις Ινδικτος, 2005,σελ. 48

⁹⁴ John Rawls, Political Liberalism (Columbia University Press), 1993, (και σε ελληνική μετάφραση Σπύρος Μαρκέτος, Πολιτικός Φιλελευθερισμός, Αθήνα, ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, 2004, σελ 41-48)

⁹⁵ Παρούσης Μ., Διαβουλευτική Δημοκρατία και Επικοινωνιακή Ηθική, Αθήνα, Εκδόσεις Ινδικτος, 2005,σελ. 49

⁹⁶ Παρούσης Μ., Διαβουλευτική Δημοκρατία και Επικοινωνιακή Ηθική, Αθήνα, Εκδόσεις Ινδικτος, 2005,σελ. 55

ελευθεριών μέσα στο πλαίσιο συμβίωσης των ανθρώπινων υποκειμένων. Ωστόσο, είναι δυνατό να υπάρξουν αντιθέσεις που δε μπορούν να γεφυρωθούν. Σε αυτό το πλαίσιο, η διαβούλευση, ως διαλογική διαδικασία, είναι εμφανής.

Σε αυτό το πραγματικό γεγονός του έλλογου πλουραλισμού, πραγματοποιείται η «επάλληλη συναίνεση⁹⁷» μέσω του έλλογου αναστοχασμού, όπου οι πολίτες, συζητώντας και ανταλλάσσοντας απόψεις, εγκαθιδρύουν μια δημοκρατική διαβουλευτική κοινωνία .

Ο δημόσιος λόγος⁹⁸ εμφανίζεται ως μία διαδικασία αναζήτησης και προσδιορισμού μίας στοιχειώδους συνταγματικής τάξης για μία κοινωνία των πολιτών που σέβεται την άποψη του κάθε μέλους της ως ελεύθερου και ίσου, αλλά και από την επιθυμία της να δημιουργήσει ένα σύστημα κοινωνικής και πολιτικής δικαιοσύνης μέσω του αναστοχασμού, όπως τον παράγει η συζήτηση.

Συμπερασματικά

Η διαβουλευτική δημοκρατία, όπως εμφανίζεται στις θεωρίες των δύο μεγάλων πολιτικών φιλοσόφων, αναδεικνύεται περισσότερο ως μια μορφή πολιτικής κουλτούρας ή μιας ομιλιακής κατάστασης παρά μια μορφή πολιτειακής εξουσίας. Μέσα από τις θεωρίες των δύο στοχαστών, θα ήταν ωφέλιμο να παρουσιάσουμε τα στοιχεία της διαβουλευτικής δημοκρατίας:

1 Διαβούλευση σημαίνει κυριαρχία Λόγου. Η διαβούλευση δε σημαίνει αποτύπωση επιθυμιών ή αντιλήψεων. Η διαβουλευτική διαδικασία παγιώνεται μέσα από την ανταλλαγή πληροφοριών και θεμελιωμένων επιχειρημάτων.

2. Οι κανονιστικές προϋποθέσεις είναι δύο: ελευθερία και ισότητα. Διαβούλευση σημαίνει ελευθερία διαμόρφωσης προσωπικού σχεδίου ζωής στον ίδιο βαθμό που τη διαθέτει ένας Άλλος, του οποίου οι θρησκευτικές δοξασίες, οι οικογενειακές του παραδόσεις ή αλλιώς ο πυρήνας των προσωπικών του πεποιθήσεων είναι πολύ διαφορετικός από την πλειοψηφία της κοινωνίας. Γι' αυτό και ο εξαναγκασμός εντός του διαβουλευτικού χώρου είναι καταδικαστέος, καθώς κλονίζει την αρχή της ισότητας

3. Η διαβούλευση προϋποθέτει δημόσιο χώρο και καθολική συμμετοχή. Κανένας δεν αποκλείεται από τις διαβουλευτικές διαδικασίες. Τουναντίον, οι όποιες διαφορές κάνουν την ανάγκη για διάλογο εντονότερη.

4. Δεν υπάρχουν όρια στη διαβούλευση. Τα ζητήματα διαβούλευσης είναι ευρύτατα. Ζητήματα που ανάγονται στην προσωπική σφαίρα του καθενός και τα οποία μπορούν να ρυθμισθούν στη βάση του κοινού συμφέροντος, έχουν κάθε λόγο να βρίσκονται στο πεδίο της διαβουλευτικής θεώρησης της δημοκρατίας.

⁹⁷ John Rawls, *Political Liberalism* (Columbia University Press), 1993, (και σε ελληνική μετάφραση Σπύρος Μαρκέτος, *Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, Αθήνα, ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, 2004, σελ.173- 214)

⁹⁸ John Rawls, *Political Liberalism* (Columbia University Press), 1993, (και σε ελληνική μετάφραση Σπύρος Μαρκέτος, *Πολιτικός Φιλελευθερισμός*, Αθήνα, ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, 2004, σελ.294-302)

5. Η διαβούλευση έχει ένα μεταπλαστικό και παιδαγωγικό χαρακτήρα. Βαθαίνει την ίδια τη δημοκρατία, καθώς η αντίληψη του κάθε προσώπου, όσο κι αν διαφέρει ριζικά από την αντίληψη του Άλλου, προσαρμόζεται. Η διεξαγόμενη συζήτηση είναι μετάπλαση προπολιτικών προτιμήσεων.

6. Η διαβούλευση είναι η εύρεση μιας ορθολογικής πρακτικής λύσης στην οποία να συμφωνούν όλοι. Η συμφωνία, όμως, μπορεί να θεωρηθεί ένα αρκετά χρονοβόρο εγχείρημα, καθώς η όποια απόφαση πρέπει να εξυπηρετεί και τις μικρές μειοψηφίες που διαφώνησαν⁹⁹. Εξαιτίας, όμως, της έλλειψης χρόνου, για λόγους καθαρά πρακτικούς ισχύει η αρχή της πλειοψηφίας. Ωστόσο, αυτό δεν καθιστά την πλειοψηφία ως άρχουσα για ένα απροσδιόριστο χρονικό διάστημα. Η μειοψηφία μπορεί να παρουσιάζει το ίδιο θέμα στη συζήτηση, προσφέροντας πιο πειστικά επιχειρήματα από την πρώτη φορά, προσπαθώντας κατ' επέκταση να αλλάξει τη γνώμη της πλειοψηφίας.

⁹⁹ Παρούσης Μ., Διαβουλευτική Δημοκρατία και Επικοινωνιακή Ηθική, Αθήνα, Εκδόσεις Ινδικτος, 2005,σελ. 77

4. Επιτροπές Βιοηθικής

4.1. Η Βιοηθική ως προνομιακό πεδίο της Διαβούλευσης

Η εννοιολόγηση της Βιοηθικής συνιστά ένα απαιτητικό εγχείρημα. Τη δυσκολία αυτή συνάντησαν όλοι σχεδόν οι εκπρόσωποι των κρατών και των θρησκειών της Γης το 2005 όταν συνομολογήθηκε «η Οικουμενική Διακήρυξη για τη Βιοηθική και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα», με τον ορισμό της Βιοηθικής να παραμένει ανέφικτος.

Εκ πρώτης όψεως, η βιοηθική προβληματίζεται με τα ερωτήματα «τι πρέπει να πράξουμε». Το ερώτημα αυτό συζητιέται από ειδικούς, οι οποίοι είναι κοινωνιολόγοι, θεολόγοι, βιολόγοι, ιατροί, φιλόσοφοι, πολιτικοί επιστήμονες κτλ. Οι ειδικοί αυτοί συγκροτούν επιτροπές, οι οποίες παίρνουν αποφάσεις για λογαριασμό άλλων.

Σε ένα βαθύτερο, όμως, επίπεδο, οι επιτροπές αυτές προσπαθούν να απαντήσουν στο ζήτημα τι μπορούμε, τι επιτρέπεται (αλλά και τι δεν επιτρέπεται) ηθικά και τι οφείλουμε (με την αίσθηση του καθήκοντος) να αποφασίσουμε εδώ και τώρα, στο πλαίσιο των νέων επιστημονικών και τεχνολογικών δυνατοτήτων που ανοίγονται στον άνθρωπο σήμερα, με δεδομένες τις ηθικοθρησκευτικές πεποιθήσεις τους, τις αντοχές τους και τη συνείδηση των επιπτώσεων που μπορεί να έχει κάθε απόφαση σχετικά με τον ίδιο και τους άλλους ανθρώπους του παρόντος και του μέλλοντος, και γενικώς για τον άνθρωπο¹⁰⁰. Ουσιαστικά, η βιοηθική πρέπει να κατοχυρωθεί πρώτα και κύρια ως φιλοσοφία της πράξης, όπου οι επιτροπές βιοηθικής λαμβάνουν υπ' όψιν ηθικές αρχές, οι οποίες σέβονται και υπηρετούν την αυτονομία του προσώπου και που δεν είναι ασυμβίβαστες με τις προσωπικές αξίες του.

Επομένως, η βιοηθική έχει έναν αδιαμφισβήτητο φιλοσοφικό πυρήνα, αφού συνδέεται άμεσα με τα όρια της ανθρώπινης παρέμβασης στην ελευθερία του προσώπου και κατ' επέκταση στην αξιοπρέπεια του προσώπου. Πάνω στην ιδέα του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου, η βιοηθική όχι τόσο ως αυτοτελές επιστημονικό πεδίο, αλλά ως ομιλιακός χώρος, αναδεικνύει έναν κανονιστικό ηθικοπρακτικό προβληματισμό¹⁰¹.

Ο προβληματισμός αυτός είναι αποτέλεσμα συνιστωσών, οι οποίες προέρχονται από τις επιστημονικές, τεχνικές, κοινωνικές, θρησκευτικές και πολιτικές διαστάσεις ζητημάτων, όπως: η ιατρικά υποβοηθούμενη αυτοκτονία, η ευθανασία, η άμβλωση κτλ. Η βιοηθική έτσι μετουσιώνεται σε ένα δημόσιο λόγο που αναζητάει την ηθική της πράξης¹⁰². Ο θεσμισμένος διάλογος αποτελεί τη νομιμοποιητική βάση των κανόνων δικαίου και των πολιτικών αποφάσεων¹⁰³.

¹⁰⁰ Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου, Θέματα Βιοηθικής, Βιοηθική και Φιλοσοφία, Απαρχές, έννοια, φιλοσοφική διάσταση και ενηλικίωση της βιοηθικής, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2013, σελ.36

¹⁰¹ Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου, Θέματα Βιοηθικής, Βιοηθική και Φιλοσοφία, Απαρχές, έννοια, φιλοσοφική διάσταση και ενηλικίωση της βιοηθικής, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2013, σελ.39

¹⁰² Τσινόρεμα Σταυρούλα, Δευκαλίων (περιοδική έκδοση για τη φιλοσοφική έρευνα και κριτική), Η Βιοηθική και η Σύγχρονη Κριτική της Πράξης, Αθήνα, Εκδόσεις ΣΤΙΓΜΗ, 2006

¹⁰³ Παρούσης Μ., Διαβουλευτική Δημοκρατία και Επικοινωνιακή Ηθική, Αθήνα, Εκδόσεις Ινδικτος, 2005, σελ. 31

Σε αυτόν το δημόσιο λόγο, οι ειδικοί παρέχουν τα επιχειρήματά τους με σκοπό την αποτελεσματικότερη προστασία της αξιοπρέπειας του προσώπου. Ο καθένας αρθρώνει επιχειρήματα, αλλά η όποια αιτιολογία δεν αναφέρεται σε προσωπικά κίνητρα, συμφέροντα, προσδοκίες, προτιμήσεις ή επιθυμίες αλλά ανάγεται σε γενικεύσιμες αρχές ή ανάγκες σε σχέση με τα μέρη τα οποία εισέρχονται στο διάλογο.

Λαμβάνοντας σοβαρά υπ' όψιν τα παραπάνω, οι ειδικοί συζητούν με σκοπό την ανάδειξη της ορθότερης απάντησης. Η απάντηση αυτή όμως δε σχετίζεται με την υπεροχή του καλύτερα τεκμηριωμένου επιχειρήματος σε περίπτωση συγκρουσιακών αντιλήψεων. Αλλά μια προσπάθεια να συμφιλιωθούν οι διαφορές των ειδικών με σκοπό τη θεμελίωση ενός λόγου που θα αγγίζει τις βαθύτερες πεποιθήσεις του προσώπου σ' ένα πλαίσιο ενίσχυσης της ίσης, αμοιβαίας, λογικής και απροκάλυπτης χρήσης του.

Επομένως, η βιοηθική πρέπει να προσδιοριστεί ως ένας διαβουλευτικός χώρος καθώς οι αποκλίνουσες απόψεις δεν τίθενται στη συζήτηση προκειμένου να τηρηθεί απλώς κάποια αρχή της δημοσιότητας ή για να πεισθούν οι ήδη οπαδοί ή οι αναποφάσιστοι, αλλά πολύ περισσότερο για να τεθεί υπό έλεγχο η επιχειρηματολογική ιδιότητα της γενικευσιμότητας των συνεπειών μιας πρότασης¹⁰⁴.

Στα ζητήματα βιοηθικής, η σύγκρουση αντιλήψεων ως προς το βίο και τη ζωή (με τη μορφή debates) μεταξύ των ειδικών είναι αναπόφευκτη¹⁰⁵. Όσο βαθιά και να είναι η σύγκρουση, οι ειδικοί θα προσπαθήσουν να αναζητήσουν την ομοφωνία, η οποία θα επέλθει μέσω της επάλληλης συναίνεσης (βλ. ρωσσιανή διαβούλευση) των συμμετεχόντων, η οποία καθίσταται απαραίτητη και αναγκαία για τη διαβουλευτική διαδικασία.

Η τελική λήψη της απόφασης πρακτικά σημαίνει την πραγμάτωση του ιδίου συμφέροντος από την πλευρά όλων των υποκειμένων. Οι αντιλήψεις και εκτιμήσεις των μελών της επιτροπής ενσωματώνονται σε μία ηθικοπρακτική προσέγγιση, η οποία λογίζεται ως η πλέον κατάλληλη για την προστασία της αυτονομίας του προσώπου. Η επίτευξη συναίνεσης και ο συνολικός συνυπολογισμός τόσο διαφορετικών και ποικίλων εκτιμήσεων συνιστά και τη νομιμοποιητική βάση της απόφασης.

Συμπερασματικά, μιλώντας, η Βιοηθική είναι ένας χώρος διαβουλευτικής δημοκρατίας, που δίνει περισσότερο έμφαση στη συζήτηση και στην ελευθερία έκφρασης της γνώμης παρά στην παθητική επιχειρηματολογία που έχει ο κοινωνικός ή θετικός ερευνητής να πείσει για την ορθότητα των ισχυρισμών του. Η διαβούλευση, με τη μορφή μιας ιδιαίτερης συζήτησης, ο συνυπολογισμός των διαφορετικών εκτιμήσεων, η ισοτιμία των μελών στις επιτροπές βιοηθικής και η επιτευχθείσα συναίνεση συνδιαμορφώνουν την κανονιστική σφαίρα της διαβουλευτικής δημοκρατίας¹⁰⁶ εντός του πεδίου της Βιοηθικής.

¹⁰⁴ Παρούσης Μ., Διαβουλευτική Δημοκρατία και Επικοινωνιακή Ηθική, Αθήνα, Εκδόσεις Ινδικτος, 2005,σελ. 77

¹⁰⁵ Gutmann (1999) Amy and Thompson Dennis, Deliberatinh about Bioethics,,σελ. 1

¹⁰⁶ Η οριοθέτηση της Βιοηθικής ως χώρου άσκησης διαβουλευτικής δημοκρατίας σημαίνει την πολιτικοποίησή της. Η πολιτικοποίηση συνίσταται ως ένα σύνολο κοινωνικών σχέσεων στις οποίες οι

Τίθεται μοιραία ένα διαδικαστικό ζήτημα: Το διαβουλευτικό μοντέλο, ως πηγή και αιτία δημοκρατικής νομιμοποίησης, στη Βιοηθική είναι το πλέον κατάλληλο για τη σφυρηλάτηση μιας άποψης ηθικά αποδεκτής από όλους;

4.2. ΕΘΝΙΚΕΣ ΕΠΙΤΡΟΠΕΣ ΒΙΟΗΘΙΚΗΣ¹⁰⁷

Η Βιοηθική, επομένως, πρέπει να εκληφθεί ως ένα φόρουμ συζήτησης. Κανένας δεν έχει το πάνω χέρι σε αυτή την ιδιαίτερη μορφή συζήτησης. Έτσι, ο χώρος διεξαγωγής της συζήτησης δε γίνεται σε νοσοκομειακά ιδρύματα από ιατρούς, οι οποίοι εφαρμόζουν υποτιθέμενες πατερναλιστικές πρακτικές.

Κάθε κράτος ή ακόμη και διακρατικές ενώσεις για ζητήματα, όπως: η τεχνητή γονιμοποίηση, επιλογή φύλου, υποκατάστατη μητρότητα, χρήση βλαστοκυττάρων, ευγονική, παθητική και ενεργητική ευθανασία, ιατρική υποβοήθηση σε αυτοκτονία, κριτήρια διανεμητικής δικαιοσύνης κατά τη μεταμόσχευση οργάνων, πρόσβαση και χρήση γενετικών δεδομένων, θεραπευτική και αναπαραγωγική κλωνοποίηση ανθρώπου¹⁰⁸ κτλ, συμβουλευεται μια διεπιστημονική Επιτροπή, καθώς οι ειλημμένες αποφάσεις αντανακλούν σε μια δημόσια πολιτική.

Οι Εθνικές Επιτροπές έχουν ένα σύνολο αρμοδιοτήτων. Σε αυτές τις Επιτροπές, πραγματοποιείται ένα δημόσιο debate, μια διαβούλευση μεταξύ των συμμετεχόντων. Οι συμμετέχοντες είναι ειδικοί (experts). Λειτουργούν ως φορείς μεταπλαστικής γνώσης. Επομένως, η κοινωνία των πολιτών δε συμμετέχει άμεσα στη λήψη αυτών των αποφάσεων. Αλλά εξουσιοδοτούνται από το Κράτος αντιπρόσωποι επιστημονικών κλάδων να συζητήσουν και να λάβουν αποφάσεις.

Οι Εθνικές Επιτροπές διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: τις συμβουλευτικές Εθνικές Επιτροπές Βιοηθικής και τις Επιτροπές λήψης αποφάσεων σε ζητήματα Βιοηθικής¹⁰⁹. Και στις δύο περιπτώσεις, οι Επιτροπές είναι διεπιστημονικές. Όταν κάνουμε αναφορά για τις συμβουλευτικές επιτροπές, τότε ουσιαστικά μιλάμε για ερωτήματα που απευθύνει ο πολίτης εξατομικευμένα και επιζητάει την παροχή συμβουλευτικής στήριξης. Τα μέλη των Επιτροπών διαθέτουν μεγάλη εμπειρία και απαντούν σε ερωτήσεις των πολιτών. Τα συμβουλευτικά αυτά σώματα δε διατυπώνουν προτάσεις για τη θέσπιση νομοθεσίας. Χαρακτηριστικά δείγματα των

άνθρωποι αναλαμβάνουν συλλογική δράση. Το κάθε πολιτικό κόμμα προσπαθεί να πείσει όλο και περισσότερους πολίτες για την ορθότητα των πολιτικών που προκρίνει. Έτσι, και τα Συμβούλια ή Επιτροπές Βιοηθικής αποτελούν έναν μικρόκοσμο της πολιτικής δραστηριότητας, καθώς υπάρχουν ποικίλες απόψεις σε διάφορα ζητήματα, ενώ η τελική απόφαση θα έχει καθοριστικό ρόλο (ταυτόσημο με την άσκηση εξουσίας σε πολιτικό επίπεδο). Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως η Βιοηθική είναι μια κοινωνικοποιημένη δραστηριότητα, όπως η πολιτική. Βλ. περ. Brown M. (2009), Three Ways to Politicize Bioethics, σελ. 43-54

¹⁰⁷ Η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής στη χώρα μας (ΕΕΒ) ιδρύθηκε με τον νόμο 2667/1998. Η Επιτροπή Βιοηθικής είναι γνωμοδοτικό όργανο και διαφέρει ονοματολογικά από τις Επιτροπές Βιοηθικής που υπάρχουν σε άλλα κράτη. Στην Ινδία, η αντίστοιχη επιτροπή λέγεται Ινδικό Συμβούλιο Ιατρικής Ηθικής, ενώ στη Γαλλία έχει την ονομασία Γαλλική Συμβουλευτική Επιτροπή Ηθικής. Κοινός παρανομαστής όλων των επιτροπών είναι η συμμετοχή εμπειρογνομόνων στις Επιτροπές, ενώ η συμμετοχή του πολίτη απουσιάζει. Για περισσότερες πληροφορίες, δεξ: <http://www.bioethics.gr/>

¹⁰⁸ Μονάχου Μυρτώ-Δραγώνα, Ηθική, Βιοηθική <http://antifono.gr>

¹⁰⁹ Bernadette Friele Minou, Do comittes ru(i)n the bio-political culture; On the democratic legitimacy of bioethics Committee (2003), σελ. 11-13

συμβουλευτικών επιτροπών είναι το Πορτογαλικό Εθνικό Συμβούλιο Ηθικής για τις επιστήμες της Ζωής και η Γαλλική Συμβουλευτική Επιτροπή Ηθικής.

Οι Επιτροπές Λήψης Αποφάσεων σε ζητήματα Βιοηθικής έχουν ένα σημαντικότερο ρόλο, την ανάπτυξη βιοηθικής πολιτικής. Γνωμοδοτούν σε ζητήματα βιοηθικής κατ' εντολή κρατικών φορέων. Ξεκινούν τις συζητήσεις όταν το κρίνει η δημόσια εξουσία απαραίτητο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Επιτροπή Κλινικής Ηθικής στην Αυστραλία, η οποία συγκροτήθηκε από τον Υπουργό Υγείας και το Εθνικό Συμβούλιο Υγείας και Ιατρικής Έρευνας. Συμβουλεύει τις κρατικές υπηρεσίες για το κανονιστικό πλαίσιο διεξαγωγής των ιατρικών ερευνών. Η γνωμοδότηση που προσφέρει στον κρατικό μηχανισμό είναι απαραίτητη για τη θέσπιση συγκεκριμένης νομοθεσίας πάνω στην Υγεία.

Σε αυτό το Κεφάλαιο, θα γίνει αναφορά στην Εθνική Επιτροπή της χώρας μας (σύνθεση, ρόλος των μελών της Επιτροπής), καθώς επίσης και το πως μπορεί να εξασφαλιστεί η δημοκρατική νομιμοποίηση σε μια Επιτροπή Βιοηθικής, προτείνοντας ένα συμμετοχικό μοντέλο ειδικών (experts) και μελών της κοινωνίας των πολιτών. Προς στήριξη του συμμετοχικού μοντέλου, αναφέρεται ένα παράδειγμα και οι κίνδυνοι που μπορεί να υπάρξουν.

Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής στην Ελλάδα¹¹⁰

Η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής στη χώρα μας έχει συμβουλευτικό χαρακτήρα και απευθύνεται είτε στην κοινωνία των πολιτών γενικευμένα είτε στην Πολιτεία. Όπως κάθε Επιτροπή, έτσι και στην περίπτωση της Ελλάδας, επιδιώκεται ο συμβιβασμός των εφαρμογών των επιστημών της ζωής με την προσωπική και πολιτική μας ηθική, η οποία σε ένα ευρύτερο επίπεδο ταυτίζεται με το αξιακό μας σύστημα, το σύνολο των πεποιθήσεων και των κοσμοθεωρητικών μας επιλογών. Οι αποφάσεις της Επιτροπής δεν είναι δεσμευτικές, αλλά συνεργάζεται με κρατικούς φορείς, οι οποίοι λαμβάνουν σοβαρά υπ' όψιν τις προτάσεις για τον επανασχεδιασμό δημοσίων πολιτικών που άπτονται της Βιοηθικής.

Παράλληλα, ενημερώνει έγκυρα την κοινωνία των πολιτών. Το αποτέλεσμα της συζήτησης είναι δημόσιο και ο κάθε πολίτης μπορεί να διαβάσει την ετήσια έκθεση και τις αποφάσεις που πάρθηκαν ανά έτος. Οι πολίτες δε συμμετέχουν στα debates αλλά μπορούν να επικοινωνήσουν και να εκπαιδευτούν από μέλη της Εθνικής Επιτροπής.

Η εξασφάλιση της οικονομικής και διοικητικής υποστήριξης της Εθνικής Επιτροπής γίνεται από την Γενική Γραμματεία της Κυβέρνησης.

\

¹¹⁰ Η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής είναι ένα πολύ καλό παράδειγμα για την εξέταση μιας Επιτροπής στα πλαίσια της επικράτειας ενός κράτους.

Η Σύνοψη της Εθνικής Επιτροπής¹¹¹

Στην ετήσια έκθεση της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής 2015, στη σελίδα 5, γίνεται αναφορά για τη συγκρότηση μιας 9μελούς επιστημονικής επιτροπής¹¹², η οποία αποτελείται από 2 νομικούς, 2 βιολόγους, 1 ιατρό, 1 θεολόγο, 1 κοινωνικό επιστήμονα και 1 φιλόσοφο. Η Επιτροπή στελεχώνεται από δύο επιστημονικούς συνεργάτες.

Ο ρόλος του κάθε επιστήμονα, κοινωνικού ή θετικού, είναι καθοριστικός για την ανάλυση της περίπτωσης που τίθεται στο τραπέζι. Ο κάθε επιστήμονας φέρει και ένα απόθεμα γνώσης, το οποίο ευθυγραμμίζεται με ένα αξιακό σύστημα, το οποίο πρέπει να γίνει σεβαστό κατά τη διαδικασία της δημόσιας διαβούλευσης.

Για να κατανοηθεί ο ρόλος του κάθε επιστήμονα, πρέπει να αναφερθούμε σε ένα παράδειγμα. Έστω πως υπάρχει ένας ασθενής, ο οποίος πάσχει από άνοια. Ο ασθενής βρίσκεται στα αρχικά στάδια της νόσου, δηλαδή έχει πλήρη συνείδηση της κατάστασής του και μπορεί να λαμβάνει αποφάσεις που αφορούν τη ζωή του. Ο πάσχων αυτός αποφασίζει να δώσει ένα πρώιμο τέλος στη ζωή του, καθώς είναι αδύνατον για τον ίδιο να φανταστεί τον εαυτό του πως μετά από ένα εύλογο χρονικό διάστημα θα είναι ανίκανος να λαμβάνει αποφάσεις και, παράλληλα, να μην μπορεί να δώσει τη συναίνεσή του σε ζητήματα που αφορούν τον ίδιο. Ο πάσχων ανακοινώνει στον επόπτη-ιατρό του τη βούλησή του να πεθάνει. Ο ιατρός απορρίπτει την πρότασή του λέγοντας πως δε το επιτρέπει η ιατρική νομοθεσία. Ο πάσχων επιμένει και το Υπουργείο Υγείας ζητάει από την Επιτροπή Βιοηθικής να γνωμοδοτήσει για τη συγκεκριμένη περίπτωση αλλά και να συντάξει ένα κείμενο για τη θέση του Ελληνικού κράτους πάνω στην ευθανασία, ενεργητική και παθητική, αλλά και την ιατρική υποβοήθηση σε αυτοκτονία. Αναπόφευκτα, δημιουργείται το εξής ερωτήματα σε σχέση με την Εθνική Επιτροπή: Ποιος είναι ο ρόλος του κάθε μέλους στην Επιτροπή αυτή;

Κίνδυνοι των Εθνικών Επιτροπών Βιοηθικής

Οι αποφάσεις, επομένως, σε θέματα Βιοηθικής λαμβάνονται μέσω των Επιτροπών Βιοηθικής. Κρίνεται σκόπιμο, όμως, προτού γίνει αναφορά στο ρόλο των experts, να αναφερθούν οι κίνδυνοι που μπορεί να υπάρξουν σε μια Επιτροπή Βιοηθικής προτού γίνει αναφορά στον τρόπο ανταλλαγής επιχειρημάτων μεταξύ των μελών. Έτσι, πιθανοί κίνδυνοι, είναι:

1. Οι Επιτροπές ενδέχεται να μην αντιπροσωπεύουν την κοινωνία των πολιτών. Η πολιτική εξουσία, εκλεγμένη από την κοινωνία των πολιτών, αναθέτει την αρμοδιότητα της συζήτησης σε ζητήματα, όπως: η ευθανασία, η άμβλωση κτλ. στις επιτροπές βιοηθικής. Δεν υπάρχει άμεση διαμεσολάβηση ανάμεσα στους ανθρώπους και στις αποφάσεις (μη συμμετοχικό μοντέλο), αλλά πολλά επίπεδα

¹¹¹ Η Εθνική Επιτροπή που λειτουργεί στα πλαίσια της χώρας μας είναι ένα πολύ καλό παράδειγμα για να διαπιστώσουμε το ρόλο που έχει ο κάθε ειδικός. Στην Ελλάδα, το κάθε μέλος εκπροσωπεί το ερευνητικό του αντικείμενο ή το ν επιστημονικό κλάδο από τον οποίο προέρχεται. Πολλές επιτροπές βιοηθικής έχουν μεγαλύτερο αριθμό ατόμων και απουσιάζουν οι εκπρόσωποι των κοινωνικών επιστημών, της θεολογίας ακόμη και της φιλοσοφίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής της Ολλανδίας που συμμετέχουν πάνω από 111 άτομα, αλλά είναι ιατροί.

¹¹² ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΒΙΟΗΘΙΚΗΣ 2015-2016, σελ. 5

διαμεσολάβησης¹¹³. Έτσι, υπάρχει ο κίνδυνος της ελλιπούς αντιπροσώπευσης, με αποτέλεσμα την ύπαρξη ασυμφωνίας απόψεων μεταξύ κοινωνίας των πολιτών και Εθνικής Επιτροπής.

2. Τα μέλη των Επιτροπών πολλές φορές αδυνατούν να προσεγγίσουν τις κοινωνικές και ηθικές προεκτάσεις των ζητημάτων. Οι ειδικοί τόσο των επιστημών ζωής όσο και των κοινωνικών επιστημών προτιμούν να αναλύουν τα φαινόμενα όπως έχουν¹¹⁴. Για παράδειγμα, ένας ιατρός είναι πιθανόν σε μια Επιτροπή να αναλύσει την κλινική κατάσταση του ασθενούς με τρόπο ντετερμινιστικό αντί να προβεί σε μια θεώρηση για το πώς ο βίος του ενδέχεται να αποκτήσει νόημα. Ο κίνδυνος επομένως εντοπίζεται στην πιστή τήρηση των συμφερόντων που εξυπηρετεί η κάθε επιστήμη. Ο κάθε ειδικός έτσι αντιμετωπίζεται ως εκπρόσωπος της επιστήμης από την οποία προέρχεται.

3. Ως προς το δεύτερο, θα μπορούσε να επισημανθεί και ο κίνδυνος που ενυπάρχει στη στάση των φιλοσόφων και των θεολόγων να εξιδανικεύουν το Λόγο και να καταπιάνονται με το αξιακό φορτίο των λέξεων. Οι φιλόσοφοι κυρίως έχουν κατηγορηθεί πως στις Επιτροπές Βιοηθικής ακολουθούν πιστά την ανόθευτη εφαρμογή του λόγου¹¹⁵, γεγονός που μπορεί να ματαιώσει τη διαβουλευτική διαδικασία στο σύνολό της. Η εξιδανίκευση του Λόγου από τους φιλοσόφους είναι ικανή προϋπόθεση ώστε να οδηγήσει σε ατέρμονες συζητήσεις, που δε θα λαμβάνουν υπ' όψιν επιστημονικά δεδομένα.

4. Τα μέλη των Επιτροπών διεξάγουν τη διαβούλευση με κλειστές πόρτες. Οι διαδικασίες της διαβούλευσης και τα τελικά αποτελέσματα ίσως να στερούνται διαφάνειας.

5. Τα μέλη των Επιτροπών προέρχονται από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους. Η συμμετοχή τόσων ειδικών με διαφορετικό επιστημονικό υπόβαθρο είναι εκ των προτέρων προβληματική. Θεωρείται απίθανο το σύνολο των συμμετεχόντων να διαθέτει την απαιτούμενη πείρα σε ηθικά ζητήματα. Ακόμη, ελλοχεύει ο κίνδυνος ο φιλόσοφος να επηρεάσει καταλυτικά τις ηθικές θέσεις των άλλων και να τεθεί το ηθικό ζήτημα υπό τη δική του αξιολόγηση.

6. Η αποδυνάμωση της δημοκρατική ευθύνης. Οι Επιτροπές Βιοηθικής στερούνται συμμετοχικότητας. Τα μέλη αποφασίζουν για ζητήματα που αφορούν την κοινωνία των πολιτών χωρίς να έχουν εκλεγεί από δημόσιες εκλογές. Άρα, οι Επιτροπές των Ειδικών ίσως να μη συμβαδίζουν με δημοκρατικές απαιτήσεις.

Ο Ρόλος των Experts

Όταν η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής επιθυμεί τη λήψη απόφασης, συνεδριάζει αυτή η 9μελής επιτροπή. Η κοινωνία των πολιτών δε συμμετέχει. Η επιλογή των ατόμων δεν είναι τυχαία. Είναι άνθρωποι εγκεκριμένοι στο χώρο τους και ουσιαστικά ο καθένας αντιπροσωπεύει τον επιστημονικό χώρο από τον οποίο προέρχεται. Η Επιτροπή είναι διεπιστημονική, καθώς τα ζητήματα βιοηθικής έχουν ιατρικές, βιολογικές,

¹¹³ Adam Swift, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, Λαμπράκος Γιώργος μετ., Οχτώ, 2015 σελ. 252

¹¹⁴ Vidalis T., Public Awareness for bioethical issues, σελ.2

¹¹⁵ Vidalis T., Public Awareness for bioethical issues, σελ.3

κοινωνικές, φιλοσοφικές, θεολογικές, νομικές προεκτάσεις. Παρ' όλα αυτά ο καθένας δεν αντιπροσωπεύει μόνο το χώρο του, αλλά και ένα σύνολο αξιών που πηγάζουν από την προσωπική και επαγγελματική του ηθική. Έτσι, εκ πρώτης άποψης, φαίνεται παράλογο εάν στο προαναφερθέν παράδειγμα ο θεολόγος υποστηρίξει την ευθανασία του πάσχοντος, καθώς μια τέτοια αντίληψη έρχεται σε αντίθεση με τις θρησκευτικές επιταγές.

Προτού γίνει αναφορά στο ρόλο των ειδικών, πρέπει να τεθεί το ερώτημα αν οι Επιτροπές διαθέτουν την απαιτούμενη δημοκρατική νομιμοποίηση. Εκ πρώτης όψεως, εύλογα θα μπορούσε να ισχυριστεί κάποιος πως οι Επιτροπές στερούνται δημοκρατικής νομιμοποίησης, αφού τα μέλη των Επιτροπών δεν εκλέγονται από ελεύθερες εκλογές και η κοινωνία των πολιτών απουσιάζει από τη λήψη αποφάσεων. Μια τέτοια άποψη ασφαλώς θα εστίαζε στον κανόνα της πλειοψηφίας, θεωρώντας τη δημοκρατία ως στάθμιση συμφερόντων που απλά οι προτιμήσεις αθροίζονται και βγαίνει το αποτέλεσμα. Αυτή θα ήταν η βάση του επιχειρήματος, η οποία θα αφαιρούσε τα κανονιστικά συστατικά στοιχεία της δημοκρατίας.

Μία δημοκρατία, όμως, είναι πάνω απ' όλα μια διαδικασία να βγουν πιο δίκαιες αποφάσεις, οι οποίες τίθενται υπό τη σκοπιά όλων. Η δημοκρατία έτσι δεν περιορίζεται στον κανόνα της πλειοψηφίας, αλλά κατευθύνεται σε μια προσπάθεια να πλησιάσουμε την αλήθεια μέσω της παραγωγής δίκαιων και ορθών αποφάσεων υπό τη σκοπιά όλων των ανθρώπων ως ίσων και ελεύθερων. Έτσι, η δημοκρατία βαθαίνει.

Στις Επιτροπές Βιοηθικής, συντελείται κατανομή εργασιών και πρόθεση των ειδικών να παραχθούν μέσω της διαβούλευσης αποφάσεις υπό τη σκοπιά όλων. Δεν ισχύει ο κανόνας της πλειοψηφίας, αλλά επιχειρείται ένα είδος συναίνεσης, αφού η απόφαση θα έχει αποδέκτη την κοινωνία και όχι ένα μέρος της. Η κατανομή των εργασιών είναι μια λειτουργία που συμβάλει υπό τις κατάλληλες προϋποθέσεις στην πολιτική αυτονομία των πολιτών¹¹⁶. Τηρώντας διαβουλευτικές διαδικασίες οι ίδιες οι επιτροπές, αλλά και διαχέοντας την συζήτηση, συμβάλουν στην καλλιέργεια της αυτονομίας μέσω της καλλιέργειας του πρακτικού συλλογισμού των πολιτών. Άρα, η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής έχει την απαιτούμενη δημοκρατική νομιμοποίηση.

Ποιος είναι ο ρόλος του κάθε ειδικού στην Εθνική Επιτροπή;

Ο ιατρός σε μια Επιτροπή Βιοηθικής εκπροσωπεί τον άνθρωπο που θα εφαρμόσει την ιατρική πράξη. Ο ιατρός οφείλει να επισημάνει ποιο είναι το βέλτιστο συμφέρον για τον ασθενή στην Επιτροπή. Ανεξάρτητα εάν υπέρμαχος της ευθανασίας ή όχι, ο ιατρός οφείλει να κάνει σαφές εάν ο ασθενής έχει συνείδηση της κατάστασης στην οποία βρίσκεται, τότε η ασθένεια θα αρχίζει να προκαλεί αφόρητους πόνους στον πάσχοντα (κάνοντας τον αδύναμο να συμμετέχει σε αποφάσεις που αφορούν την ίδια του τη ζωή) και εάν μπορεί η ιατρική γνώση να τον θεραπεύσει.

Ο βιολόγος θα είναι εκείνος που θα εξηγήσει στην Εθνική Επιτροπή τους μοριακούς μηχανισμούς της ζωής μας, η διασάλευση των οποίων οδηγεί στο τέλος της βιοτικής μας πορείας.

¹¹⁶ Bernadette Friele Minou, Do committees ru(i)n the bio-political culture; On the democratic legitimacy of bioethics Committee (2003), σελ. 16

Ο νομικός θα είναι εκείνος που θα ακούσει τις απόψεις των διαβουλευομένων και θα εγγυηθεί πως η ειλημμένη απόφαση δεν παραβιάζει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Ο ασθενής, στο παράδειγμά μας, έχει συνείδηση της κατάστασης. Μετά από κάποιο χρονικό διάστημα, υπάρχει η πιθανότητα να μείνει καθηλωμένος στο νοσοκομειακό κρεβάτι. Η καθήλωσή του στο κρεβάτι θα του δημιουργήσει την εντύπωση πως η ζωή του δεν έχει κανένα νόημα. Ο ίδιος θα νοσηλεύεται χωρίς τη θέλησή του και σταδιακά η σύγχρονη βιοτεχνολογία θα του παρατείνει τη ζωή, χωρίς ο ίδιος να έχει το δικαίωμα της συναίνεσης. Σε μια τέτοια περίπτωση, η αξιοπρέπεια του ανθρώπου εκμηδενίζεται, αφού έχει απωλέσει την αυτονομία του. Ο ασθενής, όμως, βρίσκεται σε αρχικό στάδιο. Ο νομικός οφείλει να υποστηρίξει επιχειρήματα που κατευθύνονται υπέρ της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Γιατί σε περίπτωση που δεν υποστηρίξει την αξιοπρέπεια του ανθρώπινου υποκειμένου αυτόματα ο ασθενής εργαλειοποιείται και μετατρέπεται σε απλό μέσο. Κατ' επέκταση δεν παρέχεται ο απαιτούμενος σεβασμός στην προσωπικότητά του.

Ζητήματα, όπως εκείνο της ευθανασίας, έχουν άμεση σχέση με την κοινωνία. Είναι ένα θέμα που αφορά την έξοδό μας από τη ζωή. Ο κάθε άνθρωπος θα έρθει σε επαφή με το ζήτημα της εξόδου του από τη ζωή. Ο άνθρωπος, όμως, δεν είναι εντελώς απογυμνωμένος, αλλά είναι κοινωνικό ον που διαμορφώνει κοινωνικές σχέσεις με άλλα άτομα. Και τα ζητήματα της βιοηθικής δεν αφορούν μόνο την προσωπική σφαίρα του ατόμου. Είναι κοινωνικά ζητήματα, τα οποία εμπλέκουν την παρέμβαση της βιοιατρικής γνώσης στην ανθρώπινη ζωή, αλλά και το ρόλο του Κράτους, το οποίο οφείλει να εγγυάται τα βέλτιστα συμφέροντα για τον καθένα. Γι' αυτό το λόγο, η ύπαρξη κοινωνικού επιστήμονα είναι απαραίτητη. Ο κοινωνικός επιστήμονας οφείλει σε μια Εθνική Επιτροπή να προσδιορίσει τις αρμοδιότητες του Κράτους και εάν η απόφαση που θα ληφθεί θα έχει αντίκτυπο ή συνέπειες στους πολίτες.

Ο θεολόγος διεισδύει σε μια ιδιωτική σφαίρα του ασθενούς. Ο θεολόγος θα προβάλλει τα επιχειρήματα κατά της ευθανασίας. Θα υποστηρίξει πως η ανθρώπινη ζωή είναι ένα δώρο από το Θεό στον άνθρωπο. Η απότομη και εσκεμμένη αφαίρεση της ζωής ισοδυναμεί με αμάρτημα, αφού απαγορεύεται η αυτοδιάθεση της. Ο θεολόγος σε μια Επιτροπή Βιοηθικής μεροληπτεί και υποστηρίζει επιχειρήματα που προβάλλουν τη θεϊκή ύπαρξη ως δωρητή της ζωής¹¹⁷ και το ανθρώπινο υποκείμενο ως απλό ενοικιαστή της. Η συμμετοχή του θεολόγου σε Επιτροπή Βιοηθικής κρίνεται απαραίτητη, αφού μεγάλο μέρος των αντιλήψεων εντός των κόλπων της κοινωνίας επηρεάζεται από τη θρησκευτική πίστη, η οποία τάσσεται υπέρ μιας τελεολογικής θεώρησης για τη ζωή.

Τέλος, ο φιλόσοφος επιτελεί ένα διττό ρόλο σε μια Επιτροπή Βιοηθικής¹¹⁸. Η πρώτη ιδιότητα του φιλοσόφου είναι εκείνη του αμερόληπτου διαιτητή ή αξιολογητή. Ο φιλόσοφος αξιολογεί κατά τη διάρκεια της διαβούλευσης τους αντιμαχόμενους ισχυρισμούς και την ηθική τεκμηρίωση των επιχειρημάτων διαβουλευομένων για να μην υπάρχουν ασάφειες ή αντιφάσεις. Παράλληλα, ο φιλόσοφος θα ταχθεί υπέρ του

¹¹⁷ Α. Ζακόπουλος, Η ευθανασία σήμερα και η θέση της εκκλησίας, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα, 1987, σελ. 15

¹¹⁸ Bernadette Friele Minou, Do committees ru(i)n the bio-political culture; On the democratic legitimacy of bioethics Committee (2003), σελ. 26. Στη διεθνή βιβλιογραφία, ο φιλόσοφος ως μέρος της Επιτροπής Βιοηθικής δεν αναφέρεται ως philosopher αλλά ως ethicist

σεβασμού της ικανότητας αυτοπροσδιορισμού του προσώπου. Θα υποστηρίξει τη δυνατότητα άσκησης ελευθερίας του προσώπου και της ανάληψης ευθύνης που συνεπάγεται. Ο ιατρός μπορεί να παρατείνει τη ζωή του ασθενούς του, νομίζοντας πως λειτουργεί προς όφελός του. Όταν όμως ο ασθενής αποφασίζει να πάρει αυτή τη γενναία απόφαση για το τέλος της ζωής του, τότε η συγκεκριμένη απόφαση απαιτεί σεβασμό. Το τέλος της πορείας της ζωής συνδέεται με την προσωπικότητά και το χαρακτήρα του. Επομένως, ο φιλόσοφος οφείλει, πέραν της αρμοδιότητάς του ως αμερόληπτου διαιτητή, να είναι υπερασπιστής του αυτοπροσδιορισμού του κάθε ατόμου, που συνεπάγεται με την άσκηση ελευθερίας και της ανάληψης της ευθύνης.

Εκπαίδευση¹¹⁹ στη Βιοηθική

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, οι Επιτροπές Βιοηθικής αποτελούνται από ειδικούς που έχουν αμιγώς μια μεροληπτική αντίληψη για ζητήματα Βιοηθικής. Από τη μία πλευρά, οι ειδικοί των επιστημών Ζωής και οι κοινωνικοί επιστήμονες περιορίζονται σε μια απλή περιγραφή των απαντήσεων της φύσης, αναλύοντας ζητήματα με ντετερμινιστικό τρόπο¹²⁰. Από την άλλη, φιλόσοφοι και θεολόγοι καταπιάνονται με το αξιακό φορτίο λέξεων ή εννοιών, με αποτέλεσμα να ακολουθούν μια χεγγελιανή προσέγγιση του Λόγου¹²¹ να τους οδηγεί σε συμπεράσματα που δεν ευθυγραμμίζονται με την κρινόμενη περίπτωση. Το αποτέλεσμα είναι ο κάθε ειδικός να αντιπροσωπεύει τον κλάδο από τον οποίο προέρχεται και να εστιάζει σε ένα συγκριμένο τμήμα του βιοηθικού προβλήματος.

Παράλληλα, είναι αναγκαίο να υπάρξουν οι απαιτούμενες διαδικασίες ώστε ο βιοηθικός προβληματισμός να μην αναπτύσσεται στα πλαίσια μιας κλειστής ομάδας που έχει πείρα σε τέτοια ζητήματα. Ο βιοηθικός προβληματισμός πρέπει να διεισδύσει και στην κοινωνία ώστε τα άτομα να είναι σε θέση να παίρνουν υπεύθυνα στάση και, παράλληλα, οι Επιτροπές να γίνουν περισσότερο δημοκρατικές. Η εξωτερίκευση του βιοηθικού προβληματισμού προς την κοινωνία είναι καθήκον των ειδικών και συντελείται μέσω της εκπαίδευσης. Ουσιαστικά, ενθαρρύνεται η ιδέα της εκπαίδευσης στη Βιοηθική, που αποσκοπεί στη βελτίωση της κατανόησης των ηθικών προεκτάσεων των νέων βιοτεχνολογικών παρεμβάσεων.

Η εκπαίδευση στη Βιοηθική δε μπορεί να θεωρηθεί μια απλή εκπαιδευτική διαδικασία. Αλλά προϋποθέτει την ικανότητα του ατόμου να κατανοεί ηθικές έννοιες, γεγονός που σχετίζεται άμεσα με το σχολείο. Άρα, για να μπορεί το άτομο να αντιμετωπίζει βιοηθικούς προβληματισμούς οφείλει να λάβει ένα είδος εκπαίδευσης πάνω στην Ηθική ή αλλιώς ένα διαφορετικό τρόπο σκέπτεσθαι.

¹¹⁹ Αξίζει να σημειωθεί πως η Εθνική Επιτροπή Βιοηθική στη χώρα μας έχει ένα εκτεταμένο σύνολο εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων με στόχο την ενίσχυση του βιοηθικού προβληματισμού των νέων που περιλαμβάνουν: α) Η βιοηθική στη μέση εκπαίδευση, β) το εκπαιδευτικό σεμινάριο της Επιτροπής, γ) πρακτική άσκηση φοιτητών και νέων επιστημόνων, δ) Το ηλεκτρονικό περιοδικό της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής και ε) το εγχειρίδιο βιοηθικής για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευσης. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής, ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ 2015-2016 και Vidalis T., Public awareness for bioethical issues

¹²⁰ Vidalis T., Public awareness for bioethical issues, σελ. 2

¹²¹ Vidalis T., Public awareness for bioethical issues, σελ. 3

Η εκπαίδευση στην Ηθική πρέπει να παρέχεται σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες. Ουσιαστικά, αυτή η εκπαίδευση αποσκοπεί στην απόκτηση ενός ηθικού σκέπτεσθαι μέσα από τα παρεχόμενα επίπεδα τυπικής εκπαίδευσης.

Η εκπαίδευση πάνω στην Ηθική πρέπει να ξεκινήσει από τα πρώιμα στάδια ζωής του παιδιού και να συνιστά στόχο του εκπαιδευτικού συστήματος η διάπλαση ηθικών χαρακτήρων, που θα είναι εξοπλισμένοι με ευαισθησία. Αυτό θα επιτευχθεί, σε πρώτη φάση, μέσω της αναβάθμισης μαθημάτων όπως: Ιστορία, Κοινωνικές Επιστήμες και Μέσα Ενημέρωσης, όπου οι καθηγητές θα καταπιάνονται με την κριτική ικανότητα των μαθητών θίγοντας ερωτήματα και αναδεικνύοντας προβληματισμούς. Ουσιαστικά, θα επιχειρείται η ενεργοποίηση της κριτικής ικανότητας των μαθητών¹²².

Στις τάξεις του Γυμνασίου και του Λυκείου, οι καθηγητές θα προσπαθήσουν να ενσωματώσουν ηθικά ζητήματα σε μαθήματα όπως: η Χημεία και η Βιολογία και θα ενθαρρύνουν τους μαθητές σε μια διαδικασία ανταλλαγής επιχειρημάτων. Οι καθηγητές της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης οφείλουν να ανοίγουν συζητήσεις και να παρέχουν εργαλεία στους μαθητές ώστε να εκφράζουν ξεκάθαρα τις ιδέες τους. Οι καθηγητές θα έχουν το ρόλο του διαιτητή των συζητήσεων και θα υπενθυμίζουν στους ανήλικους πως η συναίνεση είναι αναγκαία από τους μαθητές. Ο χώρος της σχολικής αίθουσας θα μετατραπεί σε μια αίθουσα διαβούλευσης ανηλίκων¹²³, όπου ο κάθε μαθητής διαμορφώνει το χαρακτήρα του υποσυνείδητα. Παράλληλα, οι καθηγητές θα μπορούν να αναφέρονται σε βιοηθικά ζητήματα, ζητώντας επίμονα τη γνώμη των εφήβων.

Μετά το Λύκειο, το περιβάλλον του μαθητή αλλάζει. Αλλά, ο φοιτητής πλέον, έχοντας αποκτήσει έναν ηθικό χαρακτήρα, μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος, είναι σε θέση να διακρίνει και να αντιμετωπίζει ηθικά διλήμματα.

Η εκπαίδευση στην Ηθική καλλιεργεί το βιοηθικό σκέπτεσθαι. Τα περισσότερα άτομα σε μια κοινωνία θα έρθουν σε επαφή με ζητήματα που αφορούν το τέλος του βίου γενικότερα είτε του δικού τους είτε των οικείων τους. Άρα, μοιραία θα οδηγηθούμε σε ερωτήματα: τι πρέπει να κάνουμε και ποια απόφαση είναι η πιο ενδεδειγμένη.

Η πολύχρονη εκπαίδευση στην Ηθική, μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα, θα εξοπλίσει τους νέους με τις απαραίτητες ικανότητες ώστε να κατανοούν με τον καλύτερο τρόπο τις ηθικές προεκτάσεις βιοηθικών ζητημάτων, αλλά και να είναι σε θέση να λάβουν τις καλύτερες δυνατές αποφάσεις.

¹²² Gutmann A. (2016), Bioethics for every generation. *Delliberation and Education in Health, Science and Technology* σελ.60

¹²³ Gutmann A. (2016), Bioethics for every generation. *Delliberation and Education in Health, Science and Technology* σελ.61-64

4.3 Συμμετοχικές Επιτροπές Βιοηθικής

Οι Εθνικές Επιτροπές Βιοηθικής είναι επομένως δημοκρατικά νομιμοποιημένες εφόσον λειτουργούν ως διαβουλευτικοί χώροι και κατ' επέκταση τηρούν τρία χαρακτηριστικά: τη συμμετοχή των πολιτών σε αυτές και αν ο πολίτης έχει τη δυνατότητα να έχει πρόσβαση στις αποφάσεις των επιτροπών, εάν η εκτελεστική εξουσία έχει το δικαίωμα να ελέγχει την Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής και εάν οι αποφάσεις της Επιτροπής αντανακλούν σε αυτό που επιθυμεί η γενική βούληση του κάθε λαού. Στο βαθμό που συμπληρώνονται τα κριτήρια αυτά, μπορούμε να μιλήσουμε για εξασφάλιση δημοκρατικής νομιμοποίησης.

Ωστόσο, επικρατεί μια διαφωνία σχετικά με το διορισμό των μελών που θα απαρτίζουν τις συγκεκριμένες επιτροπές. Πολλοί υποστηρίζουν πως μόνο η συμμετοχή των πολιτών και όχι ειδικών εξασφαλίζει τη δημοκρατική νομιμοποίηση. Η βάση του επιχειρήματός τους είναι πως οι γνωμοδοτήσεις, που παρέχει η Επιτροπή, δεν είναι προϊόν της αυθεντικής βούλησης του εκλογικού σώματος, καθότι υπάρχουν πολλά επίπεδα διαμεσολάβησης ανάμεσα στους ανθρώπους και στις αποφάσεις. Έτσι, μιλάμε για λιγότερο δημοκρατικές αποφάσεις¹²⁴.

Ας διαβάσουμε παρακάτω πως θα μπορούσε να λειτουργήσει μια τέτοια Επιτροπή, η οποία ορίζεται ως Συμμετοχική Επιτροπή Βιοηθική αλλά και τους λόγους- κινδύνους για τους οποίους δε μπορούμε να την υιοθετήσουμε ως πρότυπο Επιτροπής.

Παράδειγμα Συμμετοχικών Επιτροπών Βιοηθικής

Οι Συμμετοχικές Επιτροπές συνιστούν μία ιδιαίτερη μορφή συνεργασίας μεταξύ ειδικών (experts) και μελών της κοινωνίας των πολιτών. Για την κατανόηση τέτοιων επιτροπών, ας πάρουμε ένα παράδειγμα. Έστω πως θέλουμε να δημιουργήσουμε μια Συμμετοχική Επιτροπή για το πως μπορεί να εξασφαλιστεί η συναίνεση των ασθενών που πάσχουν από άνοια και εάν είναι σωστό οι συγγενείς των πασχόντων να συναινούν ή να απορρίπτουν αποφάσεις που αφορούν το πρόσωπο του ασθενούς. Έτσι, προτείνονται τα εξής στάδια:

1. *Επιλογή Δείγματος των Ανθρώπων*

Στην Επιτροπή αυτή θα συμμετάσχουν άνθρωποι που βρίσκονται σε ηλικία μεγαλύτερη των 51 έτη. Οι λόγοι είναι δύο. Οι άνθρωποι θα έχουν επιλεγεί ώστε η συζήτηση που θα διεξαχθεί να είναι ζωντανή και να τους αφορά άμεσα. Επιλέγουμε πρόσωπα, των οποίων οι συγγενείς ή οι φίλοι βιώνουν ή βίωσαν τη συγκεκριμένη πάθηση¹²⁵. Δεύτερον, η επιλογή των προσώπων είναι τυχαία και οι άνθρωποι αποφασίζουν να έρθουν σε επαφή με ειδικούς ερευνητές στη βάση μιας εκούσιας συνεργασίας. Οι άνθρωποι της συγκεκριμένης ηλικιακής κατηγορίας, συνήθως, έχουν

¹²⁴ Adam Swift, ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, εκδόσεις Οχτώ, 2014, σελ.252 (σε ελληνική μετάφραση: Γιώργος Λαμπράκος

¹²⁵ Kim Y. H. Scott, Wall F.Ian, Aimee Stanczyk, Raymond De Vries (2009), Assessing the Public's Views in Research Ethics Controversies: Deliberative Democracy and Bioethics as Natural Allies, σελ.7

περισσότερο ελεύθερο χρόνο απ 'ότι άλλες ηλικιακές ομάδες. Επίσης, είμαστε υποχρεωμένοι να επικοινωνήσουμε μαζί τους ώστε να ειδοποιηθούν έγκαιρα για τη μέρα διεξαγωγής της διαβουλευτικής διαδικασίας.

2. *A. Παράδοση και Χρήση Εκπαιδευτικού Υλικού*

A. Παρακολούθηση Βίντεο

Η επιμόρφωση του συγκεκριμένου δείγματος πολιτών κρίνεται αναγκαία. Η επιμόρφωση, σε πρώτη φάση, ξεκινάει με τη χρήση οπτικοακουστικών μέσων. Έτσι προτείνεται η παρακολούθηση του 30λεπτου ντοκιμαντέρ *The Forgetting: A Portrait of Alzheimer's*¹²⁶.

B. Παρουσιάσεις πάνω στην Κλινική Έρευνα των Πασχόντων

Το αντιπροσωπευτικό δείγμα των πολιτών θα λάβει γραπτές εισηγήσεις από ανθρώπους ειδικούς, οι οποίες θα είναι κατανοητές και αρκετά αναλυτικές για να ενημερωθούν καταλληλότερα οι πολίτες και να αποκτήσουν μια πιο τεκμηριωμένη επιχειρηματολογία πάνω στην άνοια. Οι εισηγήσεις αυτές ενδημούν τη βελτίωση, την τροποποίηση και την ανατροπή των υφιστάμενων τους αντιλήψεων. Οι εισηγήσεις αυτές θα γραφτούν από ένα πολιτικό επιστήμονα ειδικευόμενο στις μεθόδους της διαβουλευτικής δημοκρατίας, ένα ερευνητή της νόσου Alzheimer, έναν κοινωνιολόγο, ένα γεροντολόγο, έναν υπεύθυνο ενός προγράμματος που ασχολείται με την προστασία των ανθρωπίνων υποκειμένων σε ένα ακαδημαϊκό νοσοκομειακό κέντρο, έναν ειδικό στις ποιοτικές αναλύσεις, μία νοσοκόμα εξοικειωμένη με τη συγκεκριμένη νόσο και έναν άνθρωπο που παρέχει φροντίδα σε ένα ανοϊκό ασθενή. Οι γραπτές αυτές εισηγήσεις, προτού δοθούν στο αντιπροσωπευτικό δείγμα, θα δοθούν σε άτομα για να ελέγξουν πόσο κατανοητή είναι η γλώσσα. Αυτοί που θα το διαβάσουν, προερχόμενοι και αυτοί από την κοινωνία των πολιτών, μπορούν να προτείνουν τρόπους ώστε να γίνουν ακόμη πιο κατανοητές οι παρουσιάσεις. Οι εισηγήσεις αυτές παραδίδονται 2 εβδομάδες πριν τη σύγκληση της Επιτροπής, ώστε οι εθελοντές να έχουν το χρόνο να είναι προετοιμασμένοι αλλά και να ετοιμάσουν τις απορίες τους που θα απευθύνουν αρχικά στους ειδικούς. Σε κάθε περίπτωση, η κατανόηση έχει κομβικό ρόλο.

3. *Ημέρα Δημοκρατικής Διαβούλευσης*

Τη συγκεκριμένη μέρα οι συμμετέχοντες κατανέμονται σε τραπέζια. Τουλάχιστον, 6 άτομα πρέπει να βρίσκονται στο ίδιο τραπέζι... Κατά βάση, θα είναι δύο άτομα συνολικά, που θα έχουν το ρόλο του ερευνητή ή του καθοδηγητή της συζήτησης, οι οποίοι θα είναι: ένας κλινικός ερευνητής και ένας άνθρωπος που έχει εξοικιωθεί με συζητήσεις βιοηθικής, οι οποίοι θα πηγαίνουν από τραπέζι σε τραπέζι για να απαντούν τα πιθανά ερωτήματα. Αυτό γίνεται για δύο λόγους. ΤΟ άτομο εκείνο που θα διευκολύνει τη συζήτηση, επωμίζεται το βάρος να κάνει τη συζήτηση πιο αμερόληπτη, σε περίπτωση που κάποιος από τους 6 προσπαθήσει να χειραγωγήσει τη συζήτηση και είναι περισσότερο εκφραστικός από τους άλλους. Ο δεύτερος λόγος είναι η παροχή ευνοϊκών συνθηκών για διαβούλευση, δηλαδή να δίδει αμερόληπτα το

¹²⁶ Kim Y. H. Scott, Wall F.Ian, Aimee Stanczyk, Raymond De Vries (2009), *Assessing the Public's Views in Research Ethics Controversies: Deliberative Democracy and Bioethics as Natural Allies*, σελ.9

λόγο στον κάθε συμμετέχοντα. Τα στάδια της συζήτησης, που ακολουθεί το κάθε τραπέζι, είναι τα εξής¹²⁷ :

- Σε πρώτη χρονική φάση, το κάθε άτομο θα προσπαθήσει αρχικά να παρουσιάσει τον εαυτό του έτσι ώστε να νιώσουν πως θα συνομιλήσουν σε μια φιλική ατμόσφαιρα. Τα άτομα θα ξεκινήσουν να σχολιάζουν ένα 30λεπτο ντοκιμαντέρ. Παράλληλα, το ακροατήριο, εάν είναι πρόθυμο, μπορεί να υποβάλλει ερωτήσεις σχετικά με τις εισηγήσεις της κλινικής έρευνας στη νόσο Αλτσχάιμερ αλλά και την παρουσίαση πάνω στα ηθικά ζητήματα της Συμπληρωματικής έρευνας.
- Σε δεύτερη χρονική φάση, οι άνθρωποι συζητούν τα ηθικά διλήμματα που προκύπτουν από την έρευνα της άνοιας. Οι συμμετέχοντες εκφράζουν τις απόψεις τους, οι οποίες τεκμηριώνονται από ηθικά αποδεκτούς λόγους. Εκφράζουν προσωπικές αντιλήψεις που ενδεχομένως εγείρουν διαφωνίες. Οι συμμετέχοντες δε μπορούν ακόμη να προτείνουν συστάσεις πολιτικής. Σε αυτό το στάδιο, οι άνθρωποι μπορούν να υποβάλλουν ερωτήσεις στο ακροατήριο, οι οποίοι είναι άνθρωποι εγνωσμένης αξίας στον επιστημονική χώρο (από ιατρούς μέχρι και ηθικούς φιλοσόφους)
- Στην τρίτη χρονική φάση, οι συμμετέχοντες νιώθουν βολικά ο ένας με τον άλλο, έχουν συζητήσει όλες τις πτυχές του ζητήματος, έχουν εκφράσει τις απόψεις τους. Κατά τη διάρκεια της φάσης αυτής, οι συμμετέχοντες οφείλουν να λάβουν σε κάθε γκρουπ μία απόφαση με συναίνεση ή με πλειοψηφία. «Εάν οι πάσχοντες από άνοια δε μπορούν να λάβουν αποφάσεις για τη ζωή τους, πρέπει η κοινωνία ή οικογένειά τους να είναι εκείνη που θα επιλέγει τις αποφάσεις για τη ζωή τους;»

Αξιολογώντας τη Διαβουλευτική Διαδικασία

Αφού η κάθε ομάδα λάβει την απόφασή της, ο κλινικός ερευνητής και ο ειδικός σε θέματα βιοηθικής οφείλουν να αξιολογήσουν τη διαβουλευτική διαδικασία. Θα αξιολογήσουν εάν υπήρξε ο απαιτούμενος σεβασμός μεταξύ των συμμετεχόντων και εάν η ανταλλαγή επιχειρημάτων έγινε επί ίσοις όροις, ώστε να επικυρωθεί η νομιμοποίηση του αποτελέσματος. Η αξιολόγηση θα γίνει με τη μορφή ερωτημάτων, όπως: Νιώθετε πως οι απόψεις σας έγιναν σεβαστές από το σύνολο; Πόσο πρόθυμοι είστε να ακολουθήσετε την τελική απόφαση της ομάδας σε περίπτωση ασθένειας ενός συγγενικού σας προσώπου; Σας βοήθησε η συγκεκριμένη διαδικασία; Αλλάξατε τρόπο σκέψης;

Ένα άλλο κριτήριο για να αξιολογήσουμε τη διαβουλευτική διαδικασία είναι να υπολογίσουμε τον αριθμό των στιγμών που μίλησε ο κάθε συμμετέχων. Στη διαβουλευτική διαδικασία, είναι σημαντικό να μιλήσουν όλοι.

Και ένα τρίτο κριτήριο είναι η εκ νέου διατύπωση ερωτημάτων, που σχετίζονται άμεσα με την ποιότητα της διαβούλευσης: Οι διαφωνίες σας επιλύθηκαν; Υπήρξε κάποιος συνομιλητής που σας άλλαξε την αντίληψη σας σχετικά με το εάν η συναίνεση στην άνοια πρέπει να ανατίθεται στην οικογένεια ή στην κοινωνία;

¹²⁷ Kim Y. H. Scott, Wall F.Ian, Aimee Stanczyk, Raymond De Vries (2009), Assessing the Public's Views in Research Ethics Controversies: Deliberative Democracy and Bioethics as Natural Allies, σελ.10-11

Η στελέχωση της Συμμετοχική Επιτροπή Βιοηθικής

Το παραπάνω υπόδειγμα ήταν ένα παράδειγμα Συμμετοχικής Επιτροπής Βιοηθικής. Το αποτέλεσμα λαμβάνει δημοκρατική νομιμοποίηση, καθώς είναι αποτέλεσμα διαβούλευσης των προσώπων που ανήκουν στην κοινωνία των πολιτών, οι οποίοι έχουν επιλέγει τυχαία .

Διακριτός είναι και ο ρόλος των ειδικών που συμμετέχουν. Αρχικά, μία διεπιστημονική ομάδα ανθρώπων δεσμεύεται να συγγράψει ένα κείμενο που αναφέρεται στη διεξαγωγή της κλινικής έρευνας πάνω σε πάσχοντες από άνοια και το νομοθετικό πλαίσιο που απευθύνεται στους οικείους (γονείς ή συγγενείς) του πάσχοντα, οι οποίοι δίνουν τη συγκατάθεσή τους. Το κείμενο πρέπει να είναι ευανάγνωστο και κατανοητό ώστε να ενημερωθούν οι άνθρωποι κατάλληλα χωρίς να υπάρχουν διχογνωμίες. Το κείμενο μοιράζεται σε αντίγραφα δύο εβδομάδες πριν τη μέρα που θα διεξαχθεί η διαβούλευση. Τη συγκεκριμένη μέρα, θα υπάρχουν , πέραν των προσώπων από την κοινωνία των πολιτών, και δύο ειδικοί. Οι άνθρωποι αυτοί δε θα διατυπώσουν ιδέες και προτάσεις, αλλά θα απευθύνουν ερωτήματα και θα παροτρύνουν τη συζήτηση μεταξύ των συμμετεχόντων. Παράλληλα, επωμίζονται την ευθύνη όταν η συζήτηση αναλώνεται σε αντιφάσεις, να προτρέπουν τους ομιλητές να ξανασκεφτούν το συγκεκριμένο ζήτημα.

Όταν εκφράσουν τις ιδέες και τις αντιλήψεις τους οι συμμετέχοντες, τότε οι ειδικοί ρωτούν: Τι πρέπει να κάνουμε , επομένως; Ουσιαστικά, τους ζητούν να καταθέσουν μία πρόταση δημόσιας πολιτικής. Η απάντηση θα ληφθεί είτε μέσω μίας πλειοψηφίας είτε μέσω ομοφωνίας. Παράλληλα, υπάρχει ένα ακροατήριο από ειδικούς που παρακολουθεί παθητικά τη διαβουλευτική διαδικασία και μόνο σε περιπτώσεις που εγείρονται ερωτηματικά είναι σε θέση να βοηθήσουν.

Τέλος , αφού οι συμμετέχοντες, πλην των ειδικών, καταθέσουν την πρότασή τους, οι ειδικοί οφείλουν να ρωτήσουν εάν είναι ευχαριστημένοι από τη διαδικασία της συζήτησης, εάν μετέβαλαν την αντίληψη που είχαν πριν τη συζήτηση και εάν έγινε σεβαστή η γνώμη τους από το σύνολο.

Κίνδυνοι στις Συμμετοχικές Επιτροπές Βιοηθικής

Σε μία Συμμετοχική Επιτροπή Βιοηθικής, όπου η κοινωνία των πολιτών συμμετέχει, είναι πιθανό να δημιουργηθούν παγίδες, που ίσως μεταλλάξουν τη διαδικασία της διαβούλευσης. Έτσι, πιθανές παγίδες, που μπορεί να υπάρξουν, είναι¹²⁸:

- 1) Υπάρχει ο κίνδυνος ύπαρξης μία τυραννία της πλειοψηφίας. Οι πειραματικές διαδικασίες έχουν δείξει πως στο τελευταίο στάδιο που οι συμμετέχοντες πρέπει να αποφασίσουν οι απόψεις της μειοψηφίας αλλάζουν και ταυτίζονται με εκείνες της πλειοψηφίας¹²⁹.
- 2) Επίσης, υπάρχει ο κίνδυνος οι διαβουλευόμενοι να οδηγηθούν σε ακραίες αντιλήψεις. Είναι πιθανό, οι συμμετέχοντες ,πριν την ημέρα ανταλλαγής

¹²⁸ Kim Y. H. Scott, Wall F.Ian, Aimee Stanczyk, Raymond De Vries (2009), Assessing the Public's Views in Research Ethics Controversies: Deliberative Democracy and Bioethics as Natural Allies, σελ.12

¹²⁹ Kim Y. H. Scott, Wall F.Ian, Aimee Stanczyk, Raymond De Vries (2009), Assessing the Public's Views in Research Ethics Controversies: Deliberative Democracy and Bioethics as Natural Allies, σελ.13

επιχειρημάτων για ένα συγκεκριμένο ζήτημα, να ενημερωθούν από πηγές πληροφόρησης, οι οποίες μπορεί να είναι μεροληπτικές και στοχευμένες. Επίσης, οι ίδιοι είναι δυνατόν να επηρεαστούν και από συγγενείς τους. Σε αυτήν την περίπτωση, οι διαβουλευόμενοι θα στηριχθούν περισσότερο σε ένα συναισθηματικό λόγο.

3) Οι γραπτές εισηγήσεις που θα πάρουν στα χέρια τους οι διαβουλευόμενοι μπορεί να είναι ανεπαρκείς. Το γραπτό αυτό κείμενο ίσως να μην παρέχει πλήρης παρουσίαση του βιοηθικού ζητήματος, με αποτέλεσμα να μην έχει ο κάθε συμμετέχων τη συνολική εικόνα.

4) Οι δύο ειδικοί έχουν το ρόλο του αμερόληπτου διαιτητή. Δε διατυπώνουν επιχειρήματα αλλά ωθούν τους συμμετέχοντες να παρέχουν επιχειρήματα και να δίνουν απαντήσεις σε ερωτήματα. Υπάρχει, όμως, ο κίνδυνος οι δύο ειδικοί που θα βρίσκονται στον ίδιο χώρο με τους συμμετέχοντες να εκθέσουν προσωπικές αντιλήψεις και να καθοδηγήσουν τη συζήτηση σε μία απόφαση.

5) Να μετατραπεί σ' ένα παιχνίδι των συμμετεχόντων, οι οποίοι θα αγνοήσουν την αποστολή τους. Πολύ πρακτικά, η συμμετοχική επιτροπή βιοηθικής μπορεί να μετατραπεί σε μια συζήτηση ή ένα διάλογο που δε θα έχουν λάβει σοβαρά υπ' όψιν τα μέλη της.

Η Συμετοχική Επιτροπή Βιοηθικής αναμφισβήτητα έχει δημοκρατικό κύρος και η όποια νομιμοποίηση της δεν τίθεται εν αμφιβόλω. Ωστόσο, οι κίνδυνοι που τη συνοδεύουν είναι πολλοί και ρεαλιστικοί και ως εκ τούτου κρίνεται ανέφικτη. Οι κυοφορούμενοι κίνδυνοι είναι ρεαλιστικοί και απολύτως πιθανοί, με αποτέλεσμα η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής να κρίνεται ως το πλέον εφικτό και προσιτό μοντέλο δημοκρατικής νομιμοποίησης. Γιατί όμως?

4.4. Η νομιμοποίηση των Εθνικών Επιτροπών Βιοηθικής

Οι Εθνικές Επιτροπές Βιοηθικής έχουν χρόνο ζωής λίγο παραπάνω από μισό αιώνα. Ζητήματα όπως το γήρας στην κοινωνία, η καλλιέργεια κυττάρων σε ανθρώπινους οργανισμούς και η κλωνοποίηση αφορούν συγκεκριμένες ειδικότητες ιατρών. Μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, ο ιατρικός κόσμος αντιμετώπιζε ζητήματα βιοηθικής φύσεως μέσα από Συμβούλια ή Επιτροπές Ιατρικής Ηθικής που απαρτιζόνταν αποκλειστικά από μέλη του ιατρικού κόσμου.

Τέλη δεκαετίας του 1960 και αρχές της επόμενης δεκαετίας, οι Επιτροπές Ιατρικής Ηθικής που λειτουργούσαν στο πλαίσιο μιας τοπικής κοινωνίας ή περιφερειακής κοινότητας, αντικαθίστανται από τις Εθνικές Επιτροπές Βιοηθικής. Οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται σε αυτές τις νέες επιτροπές είναι δύο: αφ' ενός η συγκρότησή τους από επιστήμονες-ειδικούς που δεν ανήκουν στην ιατρική κοινότητα και αφ' ετέρου η παρουσία φιλοσόφων, οι οποίοι κατά βάση ασχολούνται με τα όρια της ανθρώπινης πράξης.

Η συγκρότηση των Εθνικών Επιτροπών με νομικούς, θεολόγους, βιολόγους, κοινωνιολόγους γρήγορα την έκανε κοινωνικό κίνημα. Ο λόγος ήταν απλός. Ο ιατρός δεν έχει πλέον το μονοπώλιο της απόφασης ως προς την υγεία του ασθενούς, ενώ η ποικιλία πολλών και διαφορετικών απόψεων δημιουργεί αντιπαραθέσεις¹³⁰, οι οποίες επεκτείνονται και στην κοινωνία. Η ύπαρξη αντιπαραθέσεων ως προς τις αξίες του βίου ενός ασθενούς γρήγορα εξελίσσει τη βιοηθική σε μια ρυθμιστική ηθική.

Με το πέρασμά των χρόνων και τον χαρακτηρισμό των Επιτροπών ως διεπιστημονικών αναδύθηκε ένα ζήτημα που αφορά τη νομιμοποίηση των Επιτροπών. Δηλαδή σε ποιο βαθμό οι Επιτροπές Βιοηθικής νομιμοποιούνται να λάβουν αποφάσεις σε ζητήματα που ανήκουν στην προσωπική σφαίρα του καθενός. Το ερώτημα έχει ως εξής: Η παρθεΐσα απόφαση αντανάκλα στη βούληση των πολιτών?

Το ερώτημα θίγει άμεσα το ζήτημα της νομιμοποιητικής λειτουργίας των Επιτροπών και προσκρούει αναπόφευκτα στις ατομικές επιλογές του δράντα υποκειμένου. Για παράδειγμα, μια Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής λαμβάνει μια απόφαση για τους ογκολογικούς ασθενείς καταληκτικού σταδίου και υποστηρίζει ότι οι ίδιοι δεν έχουν το δικαίωμα να προβούν σε ευθανασία. Ακόμη κι αν το επιθυμούν. Νομιμοποιείται μια Επιτροπή Βιοηθικής να ζητήσει μια τέτοια απόφαση?

Η απάντηση στο ερώτημα είναι ναι εφόσον λειτουργούν οι επιτροπές ως χώροι διαβούλευσης ή διαβουλευτικής δημοκρατίας. Επομένως νομιμοποιούνται οι επιτροπές να λάβουν αποφάσεις με μία αυστηρή προϋπόθεση. Οι επιτροπές να μη λειτουργούν ως μια αντιπαραθέση μεταξύ τεχνοκρατών και επιστημόνων αλλά οι διαδικασίες για τη λήψη της τελικής απόφασης να πιστοποιούν πως¹³¹:

- οι αποφάσεις των επιτροπών είναι δέσμιες δημόσιας κριτικής. Πολύ απλά, σημαίνει πως η απόφαση στηρίχθηκε σε απόψεις των μελών. Οι απόψεις αυτές πρέπει

¹³⁰ Albert W. Dzur, Daniel Lessard Levin (2004), The "Nation's Conscience:" Assessing Bioethics Commissions as Public Forum, Kennedy Institute of Ethics Journal, σελ. 5

¹³¹ Albert W. Dzur, Daniel Lessard Levin (2004), The "Nation's Conscience:" Assessing Bioethics Commissions as Public Forum, Kennedy Institute of Ethics Journal. σελ. 9-23

να είναι δημόσιες ώστε ο κάθε πολίτης να μπορεί να ασκήσει κριτική ή να εκφράζει τις αμφιβολίες του μετά το πέρας της συνάντησης με τα υπόλοιπα μέλη. Τα πρακτικά πρέπει να είναι προσβάσιμα σε όλους.

- Την ύπαρξη μηχανισμών πως ο κάθε συμμετέχων συμμετείχε ισότιμα στην τελική λήψη απόφασης και πως η άποψή του δεν κρύβει σκοπιμότητες ή οφέλη. Μια τέτοια κατάσταση απομονώνει εκείνους που είχαν πολιτικές διασυνδέσεις και ίσως οφέλη. Ομαδοποιήσεις εντός των Επιτροπών δε θα υπάρχουν.
- εκείνοι που πλειοψήφησαν θα μπορούν ανά πάσα στιγμή να αναθεωρήσουν την άποψή τους. Πολλές φορές, παρατηρείται σε μια Επιτροπή πως όταν μειωθούν τα άτομα έχουν την τάση να αλλάζουν τις απόψεις τους. Βέβαια, σε καμία περίπτωση η διαπίστωση αυτή δεν είναι απόλυτη. Το αποτέλεσμα είναι πως συγκροτείται μια ισχυρή πλειοψηφία που είναι πρόθυμη να συγκρουστεί με κάθε φωνή που θα διαφωνήσει. Λίγο πριν τη λήψη της τελικής απόφασης, άτομα που συναποτελούν μια πλειοψηφία ίσως διαπιστώσουν πως δε συζητήθηκε εκτενώς μια ή πολλές πτυχές του φαινομένου. Το αποτέλεσμα είναι να παρακάμπτον ή να μην αναφέρουν τα συμπεράσματα και τις παρατηρήσεις τους. Άρα, θα πρέπει να υπάρξει ένας μηχανισμός που να επιτρέπει στην πλειοψηφία να αναθεωρεί τις απόψεις της και να γίνονται εξίσου σεβαστές.\
- Υπάρχουν μηχανισμοί οι οποίοι αμφισβήτησαν απαντήσεις. Πολλές φορές, μια απόφαση της Εθνικής Επιτροπής μπορεί να ανακληθεί ή να απορριφθεί εάν στο φως έρχονται νέα στοιχεία ή αποδείξεις. Εάν μια Επιτροπή Βιοηθικής δρα ερήμην των νέων στοιχείων, είναι μια μη νομιμοποιημένη Επιτροπή.
- είναι ανοιχτές στο ευρύ κοινό. Οι Εθνικές Επιτροπές Βιοηθικής λαμβάνουν αποφάσεις με κλειστές τις πόρτες και ουσιαστικά εξωτερικεύεται μόνο το αποτέλεσμα της συζήτησης. Οι διαδικασίες που προηγούνται της απόφασης πρέπει να είναι ανοιχτές και δημόσιες. Προς την κατεύθυνση αυτή, θα ήταν σωστό εάν συμμετείχαν στις Επιτροπές αυτές απλοί πολίτες, οι οποίοι θα κατέθεταν την άποψή τους ή ήταν μέλη του ακροατηρίου, οι οποίοι θα βρίσκονται εντός της αίθουσας και θα ακούν τις απόψεις των ειδικών και θα τις κρίνουν.

Επομένως, ο βαθμός νομιμοποίησής των Επιτροπών Βιοηθικής εξαρτάται από τη συμμετοχή του πολίτη στις διαδικασίες για τη λήψη της τελικής απόφασης, την πρόσβαση της κοινωνίας των πολιτών στις αποφάσεις, στην επαρκή αντιπροσώπευση και εάν οι διαδικασίες διασφαλίζουν πως το κάθε μέλος της Επιτροπής μπορεί να συμμετάσχει ελεύθερα και ίσα με τ'άλλα μέλη στην τελική απόφαση. Εάν μία Επιτροπή καταφέρει και διασφαλίσει τα παραπάνω, τότε εύλογα συμπεραίνουμε πως λειτουργεί ως διαβουλευτικός χώρος και άρα έχει νομιμοποιητικό ρόλο.

Από την άλλη, εάν σε μία επιτροπή υπάρχει ελάχιστη δημόσια πρόσβαση, μικρή αντιπροσώπευση, απουσία ή μικρή συμμετοχή των πολιτών, τότε η δημόσια νομιμότητα είναι ελάχιστη¹³².

¹³² Albert W. Dzur, Daniel Lessard Levin (2004), The "Nation's Conscience:" Assessing Bioethics Commissions as Public Forum, Kennedy Institute of Ethics Journal.σελ 16

4.4.1. Κριτική στην άποψη των Dzur και Levin

Η προσπάθεια των Dzur και Levin είναι μια σημαντική συνεισφορά για να κατανοηθεί πως οι Εθνικές Επιτροπές Βιοηθικής είναι δημοκρατικά νομιμοποιημένες εφόσον λειτουργούν ως διαβουλευτικά forum, τα οποία οφείλουν να παράξουν ένα δημόσιο ηθικό λόγο και να μη λειτουργήσουν σαν σώματα ειδικών τα οποία εξυπηρετούν πολιτικά ή κομματικά οφέλη¹³³. Ας δούμε, όμως, προσεκτικά την κριτική, όπως ασκείται σε επιμέρους σημεία:

Η πρώτη μορφή κριτικής εστιάζει στο γεγονός πως οι δύο συγγραφείς υποστήριξαν πως οι Εθνικές Επιτροπές Βιοηθικής από μόνες τους δεν έχουν ούτε την ηθική ούτε την πολιτική νομιμότητα, αλλά την εξασφαλίζουν μέσω κάποιων διαδικασιών οι οποίες πρέπει να εγγυώνται πως τηρήθηκαν δημοκρατικές προϋποθέσεις. Ουσιαστικά η ανάλυσή τους εστιάζει σε μια επιχειρηματολογία που προκύπτει από την ηθική και πολιτική φιλοσοφία, αγνοώντας, όμως, την ύπαρξη της πολιτικής επιστήμης και κάποιων εμπειρικών διαπιστώσεων. Το ερώτημα που τίθεται είναι: Η δημοκρατική νομιμοποίηση της Επιτροπής εξασφαλίζεται απλά και μόνο με τη διαπίστωση πως λειτουργούν ως διαβουλευτικά fora?

Η κριτική εστιάζει στο γεγονός πως όλες οι Επιτροπές Βιοηθικής εξαρτώνται από την εκτελεστική Για παράδειγμα, στις Η.Π.Α. λειτουργούν πάνω από 40 Επιτροπές Βιοηθικής, οι οποίες είναι προεδρικοί πολιτικοί θεσμοί. Τα μέλη τους διορίζονται και παύονται κατόπιν συστάσεως του προέδρου. Μια Επιτροπή Βιοηθικής, που συγκροτείται από το Κράτος, έχει μια πληθώρα αρμοδιοτήτων, όπως: διερεύνηση γεγονότων βιοηθικής φύσεως και κατ' επέκταση τη σύσταση νομοθεσίας, παροχή συμβουλών στην εκτελεστική εξουσία, άσκηση πολιτικής πίεσης κτλ. Μια Επιτροπή Βιοηθικής, επομένως, έχει μια έντονη δημόσια δράση, αλλά τα μέλη της διορίζονται από έναν υπεύθυνο, ο οποίος ασκεί καθήκοντα εκτελεστικής εξουσίας.

Οι Επιτροπές Βιοηθικής, όσο κι αν επιθυμούμε να τις αναδείξουμε ως fora που λειτουργούν στη βάση αρχών της διαβουλευτικής δημοκρατίας, συγκροτούνται από μια συγκεκριμένη εντολή της προεδρικής ή εκτελεστικής εξουσίας¹³⁴. Ο υπεύθυνος ή ο διευθυντής που αποφασίζει να συγκροτήσει την επιτροπή έχει όχι μόνο την ελευθερία αλλά και την πολιτική εξουσία να διορίζει συμβούλους και τα μέλη των επιτροπών. Επομένως, ο ρόλος μιας επιτροπής μπορεί να ερμηνευτεί ως υποχρέωση που φέρει απέναντι στην εκτελεστική εξουσία.

Οι Επιτροπές Βιοηθικής, επομένως, εκ φύσεως είναι πολιτικά κατευθυνόμενες, αφού τα μέλη τους ορίζονται ως ειδικοί που είναι φιλικά προκείμενοι στις πολιτικές πεποιθήσεις του προέδρου. Όσο κι αν μια Επιτροπή Βιοηθικής στοχεύσει στην

¹³³ Summer Johnson (2006), Multiple Roles and Successes in Public Bioethics: A Response to the Public Forum Critique of Bioethics Commissions, Kennedy Institute of Ethics Journal, Volume 16, Number 2, June 2006, pp., σελ. 4

¹³⁴ Summer Johnson (2006), Multiple Roles and Successes in Public Bioethics: A Response to the Public Forum Critique of Bioethics Commissions, Kennedy Institute of Ethics Journal, Volume 16, Number 2, June 2006, pp., σελ. 5-12. Ο Dzur και ο Levin υποστήριξαν μέσω μιας εργασίας με τίτλο: The Primacy of the Public: In Support of Bioethics Commissions as Deliberative Forums (2007) πως το μοντέλο της διαβουλευτικής δημοκρατίας στις Εθνικές Επιτροπές Βιοηθικής δε μπορούν να το απορρίψουν. Υποστηρίζουν ότι μια επιτροπή απαρτιζόμενη μόνο από πολίτες δεν είναι εφικτή.

παραγωγή δημόσιας δράσης στη βάση διαβούλευσης, η παρθείσα απόφαση θα αντανακλά τις απόψεις ενός συγκεκριμένου κοινωνικού ή πολιτικού χώρου .

Εάν μια Επιτροπή Βιοηθικής επιθυμεί να λάβει μια απόφαση χωρίς να αποβλέπει σε πολιτικούς σκοπούς, είναι ζήτημα που αφορά τον πρόεδρο. Πολύ απλά, δε μπορεί μια Επιτροπή Βιοηθικής να λειτουργήσει χωρίς την εκτελεστική εξουσία. Οι Επιτροπές Βιοηθικής δεν είναι τίποτε παραπάνω από θεσμικά όργανα τα οποία έχουν δημιουργηθεί για να εξυπηρετήσουν μια νομιμοποιημένη μορφή πολιτικής εξουσίας.

Μια δεύτερη μορφή κριτικής εστιάζει στο πως θεωρούν οι Levin και Dzur ότι πρέπει να λειτουργεί μια Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής. Μια τέτοια Επιτροπή πρέπει να έχει δημοκρατική νομιμότητα, πράγμα που εξασφαλίζεται με το βαθμό που οι αποφάσεις της αντανακλούν στις ανησυχίες των πολιτών, την επαρκή εκπροσώπηση και με τη δυνατότητα που έχει ο πολίτης να μετέχει στη λήψη αποφάσεων.

Ουσιαστικά, οι δύο αυτοί συγγραφείς πρέπει να αξιολογήσουν τον τρόπο με τον οποίο η Επιτροπή λειτουργούσε παρά με το πως οφείλει να λειτουργήσει. Δεν αναφέρουν τι ισχύει σε μια Επιτροπή Βιοηθικής. Μια τέτοια Επιτροπή μπορεί να αλλάξει τους στόχους της είτε με την πάροδο του χρόνου είτε κατόπιν αιτήματος του προέδρου. Το πώς θα γνωμοδοτήσει μια Επιτροπή Βιοηθικής εξαρτάται πρώτα και κύρια από τον πολιτικό παράγοντα. Οι πολιτικές αλλαγές μπορούν να οδηγήσουν σε σημαντικές αλλαγές, οι οποίες θα κρίνουν την επιτυχία ή την αποτυχία της συγκεκριμένης επιτροπής.

Η τρίτη μορφή κριτικής εστιάζει στην άποψη των Dzur και Levin που θεωρούν πως μια Επιτροπή Βιοηθικής είναι σημαντικότερη από κάθε είδους Επιτροπή που ενέχει τη διαβούλευση. Αυτό εν μέρει εξηγείται από το γεγονός πως οι Επιτροπές Βιοηθικής ασχολούνται με τα ηθικά ζητήματα της προόδου της τεχνολογίας. Ωστόσο, σύμφωνα με τον κριτικό, είναι λανθασμένο να υποστηριχθεί πως οι επιτροπές αυτές εφόσον λειτουργούν ως δημόσιο φόρουμ, είναι και σημαντικότερες. Όλες οι Επιτροπές πρέπει να εγνώνται πως υπάρχει ένας ελάχιστος βαθμός λογοδοσίας και νομιμότητας. Η δημοκρατική νομιμοποίηση πρέπει να ισχύει για όλες τις Επιτροπές.

4.5. ΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΒΟΥΛΕΥΣΗΣ ΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΒΙΟΗΘΙΚΗΣ

Η δημοκρατική διαβούλευση συνιστά μορφή λήψης αποφάσεων όπου οι συμμετέχοντες συζητούν και προβάλλουν τις απόψεις τους. Σε μια διαβουλευτική διαδικασία, ο κάθε συμμετέχων δικαιολογεί τα επιχειρήματά του, στηριζόμενος σε λόγους που είναι αποδεκτοί από το σύνολο. Δεν είναι μια απλή συζήτηση που περιλαμβάνει την μονομερή κατανόηση ενός ζητήματος. Αλλά, μια προσπάθεια να εξαχθεί μία απόφαση, όπου οι συμμετέχοντες ενθαρρύνονται να παρουσιάσουν τις απόψεις τους και επιδιώκουν κοινό έδαφος των αντιλήψεών τους, όπου είναι αυτό πιθανό¹³⁵.

Πυρήνας της διαβούλευσης είναι η παροχή επιχειρημάτων, που διεξάγεται στα πλαίσια ενός αμοιβαίου σεβασμού. Οι συμμετέχοντες παίρνουν αποφάσεις, οι οποίες είναι καθοριστικές για τα μέλη μιας μικρής κοινότητας ή για όλους τους ανθρώπους ενός συγκεκριμένου πληθυσμού. Η παροχή επιχειρημάτων, που βασίζεται σε ηθικά αποδεκτούς λόγους, πρέπει να έχει τέσσερα χαρακτηριστικά¹³⁶:

- Τα επιχειρήματα πρέπει να είναι προσβάσιμα και καθολικά. Τα επιχειρήματα που παρατίθενται πρέπει να αφορούν όλους τους ανθρώπους ενός πληθυσμού ή μίας κοινωνίας.
- Τα επιχειρήματα πρέπει να διαθέτουν ισχυρή ηθική τεκμηρίωση. Κάθε επιχείρημα πρέπει να περιβάλλεται από τον απαιτούμενο σεβασμό ως προς την κάθε περίπτωση.
- Η διαδικασία απόδοσης λόγων πρέπει να είναι αμοιβαία σεβαστή. Οι συμμετέχοντες εκπροσωπούν τις τεχνικές, επιστημονικές και ηθικές προεκτάσεις του ζητήματος. Χρειάζεται προσεκτική ανάλυση και παρουσίαση των πληροφοριών. Οι απόψεις που θα εκφραστούν, όσο κι αν εκφράζουν διαφορετικές και αντίθετες κατευθύνσεις, πρέπει να είναι σεβαστές. Ακόμη κι οι απόψεις της μειοψηφίας πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψιν.
- Τα συμπεράσματα της διαβουλευτικής διαδικασίας πρέπει να είναι εν δυνάμει αναθεωρητέα. Ουσιαστικά, πρέπει να τεθεί ένας μηχανισμός που θα επανεξετάζει τις ελλημμένες αποφάσεις υπό το φως των νέων πληροφοριών (π.χ. σε περίπτωση που ευρεθεί μία μέθοδος παραγωγής μοσχευμάτων που καλύπτουν τους ασθενείς μιας περιοχής). Τα συμπεράσματα της διαβουλευτικής διαδικασίας πρέπει να είναι ανοιχτά

¹³⁵ Gutmann A. (2016), Bioethics for every generation. Delliberation and Education in Health, Science and Technology σελ.22

¹³⁶ Gutmann A. (2016), Bioethics for every generation. Delliberation and Education in Health, Science and Technology σελ.26

σε μελλοντικές προκλήσεις και να είναι δεκτικά ενδεχόμενης απόρριψης ή αναθεώρησης.

Αυτά τα τέσσερα στοιχεία είναι απαραίτητα στις Επιτροπές που γνωμοδοτούν για ζητήματα ζωής ή θανάτου. Στις Εθνικές Επιτροπές Βιοηθικής, η διαβούλευση είναι ο πιο αποδοτικός και δημοκρατικός τρόπος νομιμοποίησης του αποτελέσματος. Η δημοκρατική διαβούλευση συνεισφέρει σε μια εποικοδομητική ηθική συζήτηση όπου υπάρχουν πολλές απόψεις και αντιλήψεις. Βέβαια, η διαβούλευση, ως διαδικασία λήψης αποφάσεων, εμπερικλείει στάδια¹³⁷, όπως:

1.Θέτοντας ένα ανοιχτό ερώτημα

Η διαβούλευση ξεκινάει από ένα πρακτικό ερώτημα «τι πρέπει να γίνει» (π.χ. σε περίπτωση που επιθυμεί ένας ασθενής το ανώδυνο του θάνατο ή ένας ασθενής αρνείται τη μετάγγιση αίματος (λόγω θρησκευτικών του αντιλήψεων), με αποτέλεσμα η ζωή του να βρίσκεται σε κίνδυνο). Σε πρώτο επίπεδο, καλούνται οι συμμετέχοντες να αποσαφηνίσουν το ερώτημα και να εκφράσουν αρχικά τις απόψεις τους. Γίνεται ένα πρώτο debate. Οι αντιλήψεις των συμμετεχόντων βρίσκονται σε διαφωνία, η οποία προκύπτει από το περιεχόμενο των ηθικών αξιών που έχει υιοθετήσει ο καθένας.

2.Χρόνος για Διαβούλευση¹³⁸

Αφού προκύψουν οι διαφωνίες, προσδιορίζεται ο χρονικός ορίζοντας των Επιτροπών που θα παρακολουθήσουν το συγκεκριμένο ζήτημα (βλ. περ. Κεφ.3). Η διαβούλευση δεν είναι μία διαδικασία γρήγορη. Αλλά , απαιτεί χρόνο, υπομονή και διεξοδική συζήτηση. Επίσης, υπάρχουν περιπτώσεις που ο χρόνος αναγκάζει τους συμμετέχοντες να διαβουλευτούν και να συζητήσουν όσο το δυνατόν πιο έκτακτα. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι ο ιός Έμπολα, ο οποίος ξεκίνησε στη Δυτική Αφρική και έφτασε να απειλή τις δυτικές χώρες. Οι Επιτροπές Βιοηθικής που συστάθηκαν έθεσαν το ζήτημα του περιορισμού της ελευθερίας των προσώπων, που μολύνθηκαν από τον ιό, ώστε να μην αποτελέσει κίνδυνος για τη Δημόσια Υγεία. Σε αυτήν την περίπτωση, οι συμμετέχοντες των Επιτροπών Βιοηθικής έπρεπε να διαβουλευτούν το γρηγορότερο δυνατό

3.Πρόσκληση σε Ειδικούς για Τεκμηρίωση και Επαλήθευση των Αντιλήψεων των Συμμετεχόντων

Πολλές φορές, κατά τη διάρκεια των διαβουλεύσεων προκύπτουν νέα στοιχεία. Τα νέα αυτά στοιχεία πρέπει να ελεγχθούν, ειδάλως η Επιτροπή μπορεί να οδηγηθεί σε λανθασμένα συμπεράσματα και εν τέλει η διαβουλευτική διαδικασία να μετατραπεί σε αποτυχία. Πρέπει να εξασφαλιστεί ένας μηχανισμός ή μια επιτροπή από εμπειρογνώμονες, που θα επαληθεύουν τις νέες πληροφορίες που εισέρχονται στα

¹³⁷ Gutmann A. (2016), Bioethics for every generation. Delliberation and Education in Health, Science and Technology σελ.32-41

¹³⁸ Η διαβούλευση δε θα όφειλε να γνωρίζει χρονικούς περιορισμούς και να δύναται να συνεχίζεται ή να επαναλαμβάνεται στο διηνεκές. Επειδή όμως στη βιοηθική διαβούλευση υπάρχει η πίεση του χρόνου, προσωρινά και για λόγους σκοπιμότητας, υπερισχύει η άποψη της πλειοψηφίας. Ωστόσο, η μειοψηφία είναι σε θέση να θέσει εκ νέου το ζήτημα στο τραπέζι διαλόγου.

τραπέζια των συζητήσεων ή θα κάνουν πρακτικές συστάσεις για το τι συνιστά ακριβή την πληροφορία

4.Ενίσχυση της Ανοικτής Συζήτησης και Debate

Αφού τέθηκε το ανοιχτό ερώτημα, δόθηκε το χρονικό πλαίσιο και δημιουργήθηκε μία Επιτροπή από Ειδικούς για την επαλήθευση των στοιχείων, η διαβούλευση παίρνει τη μορφή του δημόσιου forum¹³⁹. Η διαβούλευση περιλαμβάνει τον αμοιβαίο σεβασμό. Ο σεβασμός αυτός εξυπηρετεί κατά βάση εργαλειακούς και ηθικούς λόγους. Εμπλουτίζει την επικοινωνία και οδηγεί σε παραγωγικές απαντήσεις. Ο καθένας παρέχει επιχειρήματα, επικαλούμενος το γενικό συμφέρον της κοινότητας. Καμία απόφαση δε θεωρείται επιζήμια και οι απόψεις που μπορεί να εκφράσει μία μειοψηφία θεωρούνται ανεκτές και άξιες προς συζήτηση.

5.Εξασφαλίζοντας τη Συναίνεση

Η διαβούλευση οδηγεί σε έναν συμβιβασμό απόψεων, ο οποίος υιοθετείται από τα μέλη της Επιτροπής. Η τελική απόφαση συνιστά προϊόν διαλόγου όλων των συμμετεχόντων. Και εφόσον προήλθε η τελική απόφαση από το σύνολο των μελών της Επιτροπής, εξασφαλίζεται έτσι και η νομιμοποιητική βάση της συναίνεσης.

4.6.Επιχειρήματα που Τάσσονται Κατά της Διαβουλευτικής Δημοκρατίας στη Βιοηθική

Τα επιχειρήματα που αντιτάσσονται τη διαβουλευτική δημοκρατία στη Βιοηθική έχουν τις ρίζες τους σε μια επιχειρηματολογία η οποία ανάγεται σ' έναν πρώιμο φιλελεύθερο φιλόσοφο, τον Τόμας Χομπς. Υπό αυτό το πρίσμα, η βιοηθική πρέπει να προσδιοριστεί ως ένα κίνημα κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, που έχει ανάγκη από την ορθή λειτουργία δημοκρατικών διαδικασιών. Αυτές οι διαδικασίες είναι διαβουλευτικού χαρακτήρα και εστιάζονται περισσότερο στην ικανότητα συνομολόγησης κριτηρίων που διέπουν τη φιλοσοφία της πράξης σε ζητήματα του βίου.

Ο Τόμας Χομπς ήταν ο φιλόσοφος εκείνος που είχε μία κριτική στάση απέναντι στη δημοκρατία¹⁴⁰. Σε πλήρη αντίθεση με άλλους διαφωτιστές φιλοσόφους, ασπάστηκε την ιδέα πως ο άνθρωπος δεν είναι λογικός, αλλά ένα ον με πάθη που στον αγώνα του να επιβιώσει, βρίσκεται σε συνεχή ανταγωνισμό με τους άλλους. Επομένως, η

¹³⁹ Dodds S. and Thimpson c. (2006) Bioethics and Democracy: The Competing Roles of National Bioethics Organisations, σελ. 17-18

¹⁴⁰ Ο Χομπς θεωρούσε πως η μοναρχία ήταν η επιθυμητή μορφή διακυβέρνησης της εποχής του. Πίστευε πως είναι ουτοπικό να οραματίζεται κανείς ένα δημοκρατικό πολίτευμα. Ο φιλελεύθερος στοχαστής εναντιώθηκε στη συμμετοχή του πολυπληθή δήμου(τον οποίο θεωρούσε αδύναμο να διαμορφώσει μια γνήσια πολιτική βούληση) στη λήψη αποφάσεων. Πίστευε πως το κάθε άτομο μέσα στο δήμο θα επιδιώξει το ατομικό συμφέρον. Επομένως, η δημοκρατία, με τη μορφή της πολυφωνίας, θα μετατραπεί σε μία σύγκρουση απόψεων και αντιπαραθέσεων. Άρα, η δημοκρατία κρίνεται για τον ίδιο μία ασταθή μορφή διακυβέρνησης, βλ. περ. Schmidt C., Θεωρίες της Δημοκρατίας, εκδόσεις Σαββάλας, 2004, σελ. 67 (σε ελληνική μετάφραση Δεξκαβάλλα Ε.)

διαβουλευτική δημοκρατία είναι ένα ιδεατό εγχείρημα ,που δεν ενθαρρύνεται από τον ίδιο.

Εάν θέλουμε να δούμε το βαθμό που η διαβουλευτική δημοκρατία είναι όντως ανέφικτη στα τραπέζια των βιοηθικιστών ,πρέπει να λάβουμε υπ 'όψιν μας τις ιδέες του Βρετανού φιλόσοφου:

1) Η Βιοηθική είναι ένας πολιτικοποιημένος χώρος¹⁴¹. Η πολιτικοποίηση της Βιοηθικής εναπόκειται στην ανάδυση των ηθικών διαμαχών που προκύπτουν μέσα από τις διαφορετικές αξιακές αντιλήψεις που φέρει το κάθε πρόσωπο. Ο Χομπς έχει επιφυλακτική στάση στην πολιτικοποίηση των ανθρώπινων όντων, καθώς το κάθε άτομο κρίνει και διαμορφώνει τις αντιλήψεις του με βάση το εγωκεντρικό του σύστημα. Αυτό το εγωκεντρικό σύστημα δε λείπει στο πεδίο της Βιοηθικής. Η παράταση ζωής, η διαπίστωση κριτηρίων με σκοπό τη δωρεά οργάνων, οι αμβλώσεις είναι θέματα που αναδεικνύουν πολύπλευρες απόψεις, οι οποίες έχουν έντονο το υποκειμενικό στοιχείο. Για τον Χομπς, οι άνθρωποι δεν πρόκειται να παραιτηθούν από τις υποκειμενικές τους αντιλήψεις¹⁴². Επομένως, ο χώρος της Βιοηθικής είναι ένα συγκρουσιακό περιβάλλον που η ελάχιστη δυνατή συναίνεση είναι ανέφικτη.

2) Είναι ορατός ο κίνδυνος να υπάρχει αδυναμία συνεννόησης μεταξύ των ειδικών που αποτελούν την Επιτροπή Βιοηθικής. Η χρήση διαφορετικών όρων μπορεί να δημιουργήσει εμπόδια στη συνεννόηση των ειδικών. Πολλές φορές, παρατηρείται αδυναμία επίτευξης κοινών στόχων και ο κάθε ειδικός εκτιμάει μια συγκεκριμένη πλευρά του βιοηθικού ζητήματος και όχι το σύνολό του. Ως προς το τελευταίο, πρέπει να επισημανθεί πως υπάρχει ο κίνδυνος από τους φιλοσόφους να καταπιαστούν με τις νοηματοδοτήσεις των λέξεων και να χειραγωγήσουν το διάλογο, δημιουργώντας ατέρμονες συζητήσεις.

4.7 Επιχειρήματα που Τάσσονται Υπέρ της Διαβουλευτικής Δημοκρατίας στη Βιοηθική

Η διαβουλευτική Δημοκρατία έχει ένα κανονιστικό πλεονέκτημα. Βασικός πυλώνας της είναι η συζήτηση, η οποία ενθαρρύνεται από τους συμμετέχοντες, πάνω στις βασικές αξίες που έχει ο καθένας. Η δημοκρατία συνδέεται αναπόφευκτα με τη διαφωνία. Το διαβουλευτικό μοντέλο ενισχύει την πολυμορφία απόψεων, με αποτέλεσμα οι πολίτες, οι δημόσιοι λειτουργοί και οι επαγγελματίες να συνεισφέρουν στην υγεία της δημοκρατικής κοινωνίας μέσω της διαφωνίας τους. Επομένως, σε μέρη που λαμβάνει χώρα μία βιοηθική συζήτηση , η διαβούλευση, ως αιτία και πηγή νομιμοποίησης, είναι αναγκαία. Γιατί, όμως;

1) Για να ενισχύσουν τη νομιμοποίηση των συλλογικών αποφάσεων. Οι σύγχρονες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από μία γενικότερη έλλειψη πόρων¹⁴³. Στις Επιτροπές Βιοηθικής, όταν διεξάγεται συζήτηση για την μεταμόσχευση οργάνων ή

¹⁴¹ Brown M. (2009), Three Ways to Politicize Bioethics, Bioethics Councils Not Bioethicists σελ. 48

¹⁴² Brown M. (2009), Emphasize Public Deliberation Over Policy Recommendations, Bioethics Councils Not Bioethicists σελ 49-50

¹⁴³ Trotter Griffin (2006), Bioethics and Deliberative Democracy: Five Warnings from Hobbes, Second Thesis Thesis: Participatory Democracy begets unproductive disputes, σελ.239-240

ιστών σε ένα πρόσωπο, καταδεικνύει πως υπάρχει έλλειψη σε όργανα. Η συζήτηση περιστρέφεται γύρω από τα κριτήρια (π.χ. χρονική διάρκεια εισαγωγής στο νοσοκομείο, σε ποιο βαθμό το χρειάζεται ο δότης κτλ.). Εάν δεν υπήρχε έλλειψη σε όργανα, τότε δε θα διεξαγόταν βιοηθικός διάλογος. Η διαβούλευση μπορεί να λειτουργήσει ευεργετικά και πειστικά. Εάν η απόφαση είναι αποτέλεσμα συζήτησης πολλών ειδικών, τότε λειτουργεί ως πειστικό επιχείρημα για εκείνους που νιώθουν πως αδικήθηκαν. Όσο περισσότερα άτομα συμμετάσχουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, τόσο νομιμοποιημένο θα θεωρείται το τελικό αποτέλεσμα από τους αδικημένους, οι οποίοι δε θα λάβουν το όργανο. Εκείνοι, οι οποίοι δε θα λάβουν την έγκριση για μεταμόσχευση, θα θεωρήσουν πειστικό το επιχείρημα εκείνο ή τους λόγους της μη έγκρισής τους, αφού στηρίχθηκε σε μία συναίνεση πολλών προσώπων. Επομένως, μια απόφαση, ύστερα από διαβούλευση των συμμετεχόντων, έχει μια νομιμοποιητική βάση στη συνείδηση εκείνων που αυτοπροσδιορίζονται ως αδικημένοι ένεκα της μη επάρκειας οργάνων.

2) Η διαβουλευτική δημοκρατία προτάσσει μία μορφή δημοκρατικής νομιμοποίησης, που μπορεί να μεταποιήσει την ανθρώπινη προσωπικότητα. Σε ένα βιοηθικό debate, ο κάθε ειδικός επιχειρηματολογεί με βάση την πληροφόρηση που έχει στο συγκεκριμένο ζήτημα, τις προτάσεις που θα διατυπώσει σχετικά με τη διανομή των πόρων και το πόσο ανοιχτόμυαλος θα είναι κατά τη διάρκεια της συζήτησης να προσαρμόσει ή όχι την αντίληψή¹⁴⁴. Η διαβουλευτική δημοκρατία έχει ένα χαρακτήρα μεταποιητικό. Υποστηρίζει την ακρόαση και την ελεύθερη έκφραση. Έτσι, όσο πιο πολλά άτομα συμμετέχουν σε μια διαδικασία λήψης αποφάσεων, τόσο πιο πολλές πιθανότητες υπάρχουν ώστε ακόμη και ο πιο απαιτητικός ειδικός που δεν επιζητάει την προσαρμογή των πεποιθήσεών του, να αποποιηθεί κάποιες από τις αξιώσεις του προς χάριν της συναίνεσης. Όπως γράφει ο Παρούσης στο βιβλίο του Διαβουλευτική Δημοκρατία και Επικοινωνιακή Ηθική:

Η ισχύς της θέλησης για διάλογο διαμορφώνει πολίτες αλληλέγγυους, αφού υπάρχει ανταλλαγή των προβληματισμών τους, ενημερωμένους, υπεύθυνους και ευαίσθητους για τα κοινά, ικανούς να διαχωρίσουν το ατομικό από το γενικό συμφέρον¹⁴⁵

3) Η διαβούλευση επιδιώκει έναν ηθικό συμβιβασμό¹⁴⁶. Σε ένα διαβουλευτικό τοπίο, οι διαβουλευόμενοι αγνοούν τις εγωιστικές τους τάσεις και αναγνωρίζουν και στους άλλους συμμετέχοντες την ικανότητά τους να διατυπώσουν επιχειρηματολογία πάνω σε κάποιες κοινές ηθικές αρχές¹⁴⁷. Στη διαβουλευτική δημοκρατία, είναι αντιληπτός αυτός ο αμοιβαίος σεβασμός αλλά και η επιδίωξη μίας απόφασης, που πέρα από συναινετική, θα έχει και ηθική βαρύτητα. Στις Επιτροπές Βιοηθικής, τα συμπεράσματα έχουν ισχυρή ηθική δικαιολόγηση από το σύνολο των διαβουλευόμενων και δεν είναι αποτέλεσμα μιας τυχαίας πλειοψηφίας.

4) Η διαβούλευση έχει παιδαγωγική αξία. Σε μια Επιτροπή Βιοηθικής, ο κάθε ειδικός παραθέτει το επιχείρημά του. Η παράθεση επιχειρημάτων συντηρείται στη

¹⁴⁴ Gutmann A. and Thompson D. (1997) , Deliberating about Bioethics,,σελ. 3-4

¹⁴⁵ Παρούσης Μ., Διαβουλευτική Δημοκρατία και Επικοινωνιακή Ηθική, Ινδίκτος, Αθήνα, σελ. 32

¹⁴⁶ Brown M. (2009), Emphasize Public Deliberation Over Policy Recommendations, Bioethics Councils Not Bioethicists σελ 49-50

¹⁴⁷ Gutmann A. and Thompson D. (1997) , Deliberating about Bioethics,,σελ. 4-5

βάση δούναι-λαβείν. Οι συμμετέχοντες αναπτύσσουν ιδέες και πολιτικές , έρχονται σε αμφισβήτηση ή ακόμη και σε σύγκρουση αξιακών αντιλήψεων για την εύρεση μιας ικανοποιητικής λύσης σε ένα ζήτημα εφαρμοσμένης ηθικής¹⁴⁸. Η διαβουλευτική διαδικασία στο πλαίσιο της Βιοηθικής έχει έναν παιδαγωγικό ρόλο, καθώς οι ενδεχόμενες παρανοήσεις ή εσφαλμένες αντιλήψεις απορρίπτονται εξαιτίας της ενδημούσας ηθικής διαφωνίας.

Πέραν των Εθνικών Επιτροπών Βιοηθικής, είναι άξιο αναφοράς πως το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέσα από Οδηγίες και Κανονισμούς, επιτρέπει ένα είδος άμεσης συμμετοχής των πολιτών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων για γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς. Η απελευθέρωση στο περιβάλλον οργανισμών που το γενετικό τους υλικό έχει τροποποιηθεί με τη χρήση γενετικής μηχανικής έχει προκαλέσει αμφίρροπα αισθήματα στους πολίτες. Το δίκαιο της Ε.Ε. αφήνει ένα μη ειδικό κοινό να συμμετάσχει σε διαδικασίες διαβούλευσης για την ελευθέρωση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών.

¹⁴⁸ Gutmann A. and Thompson D. (1997) , *Deliberating about Bioethics*,σελ. 5-6

5.Κοινωνία των Πολιτών και Γενετικά Τροποποιημένοι Οργανισμοί

Ο άνθρωπος από πολύ νωρίς κατάφερε και πέτυχε να δημιουργήσει νέα είδη με σκοπό να ικανοποιήσει με τον καλύτερο τρόπο τις πιο σύνθετες ανάγκες. Η επιστημονική μελέτη της φύσης, η καλύτερη κατανόηση των ζωντανών οργανισμών και η ταξινόμησή τους οδήγησαν τους ερευνητές στη δημιουργία νέων οργανισμών. Σήμερα, μπορούμε με μεγάλη ευκολία να ισχυριστούμε πως η μεγάλη πλειονότητα των φυτών και των ζώων έχουν την καταγωγή τους από τέτοιες ανθρώπινες παρεμβάσεις.

Η δεκαετία του 1970 είναι εκείνη που μπορεί να προσδιοριστεί ως μία δεκαετία επανάστασης, αφού για πρώτη φορά γίνονται εμφανή τα πρώτα επιτεύγματα της γενετικής μηχανικής, ως εξελισσόμενου κλάδου της βιοτεχνολογίας. Η ανακάλυψη του DNA, δύο δεκαετίες νωρίτερα, αποτέλεσε σημαντικό εργαλείο στη νέα αυτή επιστήμη, η οποία αντιμετωπιζόταν με ενθουσιασμό από εκείνους που θεωρούσαν πως η βιοποικιλότητα δε μπορεί να αντιμετωπισθεί σαν μια πραγματικότητα «έξω» από τη δραστηριότητα του πολιτισμού και κατ' επέκταση του ίδιου του ανθρώπου¹⁴⁹.

Ο επόμενος σταθμός ήταν η ευκαιρία σχεδιασμένης παρέμβασης απευθείας στα γονιδιώματα, στηριζόμενη στη γνώση όπως την παρέχει η αποκωδικοποίηση των λειτουργιών γονιδίων και τη συγκεκριμένης έκφρασής τους σε φαινοτυπικά χαρακτηριστικά¹⁵⁰. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργήθηκαν νέα είδη. Η παραγωγή νέων ειδών ουσιαστικά προσδιόρισε την κατάσταση της βιοποικιλότητας αλλά και την ανάγκη των ανθρώπων να χαλιναγωγήσουν τη φύση. Η Φύση πλέον παρουσιάζεται να είναι υποταγμένη στις ανθρώπινες ανάγκες και να έχει το ρόλο του εργαλείου. Ας δούμε, όμως, συγκεκριμένα τα προϊόντα της γενετικής μηχανικής που είναι οι γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί.

Γενετικά Τροποποιημένοι Οργανισμοί

¹⁴⁹ Βιδάλης Τ., Βιοδίκαιο, Δεύτερος Τόμος: Από τη βιοποικιλότητα στις έξυπνες μηχανές, Αθήνα-Θεσσαλονίκη Εκδόσεις Σάκκουλα, 2017,σελ. 72

¹⁵⁰ Βιδάλης Τ., Βιοδίκαιο, Δεύτερος Τόμος: Από τη βιοποικιλότητα στις έξυπνες μηχανές, Αθήνα-Θεσσαλονίκη Εκδόσεις Σάκκουλα, 2017,σελ. 97

Το «ανασυνδυνασμένο DNA» σήμαινε και το ξεκίνημα μιας νέας εποχής της σύγχρονης βιοτεχνολογίας. Πλέον ο άνθρωπος καθίσταται ικανός να δημιουργεί νέες μορφές ζωής, οι οποίες δε θα μπορούσαν να υπάρξουν από τις παραδοσιακές διασταυρώσεις. Βάση των νέων εφαρμογών είναι είτε η τεχνητή αφαίρεση γονιδίων από συγκεκριμένες περιοχές του DNA είτε η τεχνητή μεταφορά γονιδίων από άλλο είδος στο DNA ενός μικροοργανισμού ή ενός φυτού ή ζώου με σκοπό την ανάπτυξη επιθυμητών φαινοτύπων στους απογόνους¹⁵¹.

Η τροποποίηση του γονιδιώματος σε μικροοργανισμούς είχε άμεσα οφέλη για την επιστήμη. Δημιουργήθηκαν νέα είδη ικανά να δρουν ως απορρυπαντές στο περιβάλλον, ως εντομοκτόνα και παρασιτοκτόνα ή να παράγονται φαρμακευτικές ουσίες αποδοτικότερες και αποτελεσματικότερες.

Στα φυτά, οι γενετικές τροποποιήσεις επιχειρούνται για να δημιουργήσουν νέα είδη, ανθεκτικότερα σε ασθένειες ή στην έλλειψη νερού, καθώς και είδη που θα είναι ικανά να ενισχύσουν ή να αυξήσουν την παραγωγή.

Στα ζώα παραγωγής, η επιστημονική δραστηριότητα επικεντρώνεται σε γενετικές τροποποιήσεις με σκοπό τη μεγαλύτερη απόδοση προϊόντων του οργανισμού (μαλλί, γάλα, κτλ.) αλλά και την παραγωγή προϊόντων με φαρμακευτικές ιδιότητες. Παρ' όλα αυτά, η αξιοποίηση της γενετικής υπάρχει και στα ζώα εργαστηρίου. Έχουν δημιουργηθεί νέα διαγονιαδικά μοντέλα τα οποία αξιοποιούνται στην προκλινική έρευνα σε νέα φάρμακα(π.χ. η δημιουργία ποντικών ώστε να εκδηλώνουν ταχύτερα καρκινικούς όγκους ή κώφωση ώστε να διευκολύνεται η επιστημονική έρευνα).

Παρ' όλα αυτά, θα ήταν άστοχο εάν δε τονιστεί πως οι επεμβάσεις στο γονιδίωμα ζώων ή φυτών συνοδεύεται από μεγάλο βαθμό αβεβαιότητας. Οι γνώσεις μας για τον τρόπο λειτουργίας των γονιδίων παραμένουν ανεπαρκείς. Η μερικώς κατανόηση των γονιδίων αναμένεται να διαρκέσει παρά την πρόοδο της Γενετικής. Οι όποιες ανεπιθύμητες παρενέργειες σε άλλους φαινοτύπους δε μπορούν να αποκλεισθούν αφού δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία σε βάθος χρόνου για τις ιδιότητες ή τη συμπεριφορά του νέου είδους που γεννήθηκε.

Στα τέλη του 20ου αιώνα ο ενθουσιασμός μετατράπηκε σε αβεβαιότητα από μεγάλο μέρος της επιστημονικής γνώμης και κατ' επέκταση της κοινωνίας. Οι λόγοι ανιχνεύονται στους ενδεχόμενους κινδύνους που εμπεριέχουν, αλλά και στη συνεχή έλλειψη γνώσης για τη λειτουργία γονιδίων.

Η γενετική μηχανική δημιούργησε νέους φυτικούς οργανισμούς, οι οποίοι ήταν ανθεκτικότεροι σε ασθένειες ή σε ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από έλλειψη νερού. Αυτοί οι οργανισμοί ήταν εμφανώς αποδοτικότεροι και οι παραγωγές ήταν σαφώς πιο ανθεκτικότερες και παραγωγικότερες.

Δημιουργήθηκαν γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί και στο ζωικό βασίλειο με σκοπό τη μεγαλύτερη απόδοση προϊόντων του οργανισμού τους. Έτσι, γεννήθηκαν ογκώδεις αγελάδες με μεγάλες ποσότητες γάλακτος. Δημιουργήθηκαν και ζώα

¹⁵¹ Το ίδιο

εργαστηρίου τα οποία αποτέλεσαν αντικείμενο προ-κλινικής έρευνας ώστε να εφαρμοστούν νέα φαρμακευτικά παρασκευάσματα με σκοπό την αντιμετώπιση θανατηφόρων νοσημάτων.

Έτσι, τα οφέλη για την οικονομία πολλαπλασιάστηκαν, ενώ παρήχθησαν παραγωγικότερες προϊόντα στη βιομηχανία τροφίμων, φαρμάκων κτλ. Κάθε φορά που ελευθερώνονταν στη βιοποικιλότητα γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί, οι κίνδυνοι ήταν φανεροί τόσο για το οικοσύστημα όσο και τη δημόσια υγεία.

Από τη μία πλευρά, οι ενδεχόμενες βλάβες μπορούν να θίξουν την κατάσταση της βιοποικιλότητας μέσω πιθανών επιμολύνσεων φυσικών ειδών από γενετικά τροποποιημένα είδη, αλλά και την πρόκληση εξαφάνισης ειδών (π.χ. ζώα με μικρό πληθυσμό). Από την άλλη πλευρά, οι βλάβες στη δημόσια υγεία μπορεί να είναι άμεσες (π.χ. με την ανάπτυξη παθογόνων μικροοργανισμών) ή έμμεσες (π.χ. με την κατανάλωση τροφών από ζώα που τρέφονται με γενετικά τροποποιημένες ζωοτροφές).

5.1. Αρχή της προφύλαξης

Η αρχή της προφύλαξης σε γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς συνδέεται με τη σύνεση και την προνοητικότητα¹⁵². Μέσω αυτής της αρχής η επιστημονική απροσδιοριστία κοινωνικοποιείται. Η αρχή αυτή συνδέεται με το γεγονός πως η επιστήμη δεν έχει προσδιορίσει με ακρίβεια: α) αν υφίστανται ενδεχόμενες αρνητικές συνέπειες από μια τεχνολογική εφαρμογή και β) ποιες είναι αυτές και πώς μπορούν να προληφθούν¹⁵³. Αν η προστασία του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας τίθενται εν αμφιβόλω, τότε η γνώμη των πολιτών είναι καθοριστικής σημασίας.

Σε περιπτώσεις που η ελευθέρωση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών στο περιβάλλον ενδέχεται να προκαλέσει αρνητικές συνέπειες, η Οδηγία προβλέπει μια διαδικασία διαβούλευσης με το κοινό¹⁵⁴. Ουσιαστικά ξεκινάει ένας δημόσιος διάλογος μεταξύ επιστημονικής κοινότητας και κοινωνίας των πολιτών. Η εκτίμηση των αρνητικών συνεπειών για την τελική λήψη της απόφασης δεν ανήκει σε ειδικούς-εμπειρογνώμονες αλλά είναι πλέον υπόθεση των πολιτών.

Προβλέπεται ένα νέο είδος «κοινωνικού συμβολαίου» ανάμεσα στην επιστήμη και την κοινωνία, με την έννοια πως οι πολίτες πλέον θα συμμετέχουν στις επιστημονικές προτεραιότητες και στα σχετικά διλήμματα και θα έχουν τον τελευταίο λόγο, ακόμα και την πλήρη απόρριψη ενός τεχνολογικού επιτεύγματος. Με αυτόν τον τρόπο, η τεχνοεπιστήμη αναγκάζεται σε μια αυτοκριτική¹⁵⁵ από την ίδια την κοινωνία, η οποία

¹⁵² Νικολόπουλος Τ., Η συμμετοχή των πολιτών στη διαχείριση των αβέβαιων τεχνολογικών κινδύνων. Η περίπτωση των ΓΤΟ, σελ. 160

¹⁵³ Βιδάλης Τ., Βιοδίκαιο, Δεύτερος Τόμος: Από τη βιοποικιλότητα στις έξυπνες μηχανές, Αθήνα-Θεσσαλονίκη Εκδόσεις Σάκκουλα, 2017, σελ.100

¹⁵⁴ Βιδάλης Τ., Βιοδίκαιο, Δεύτερος Τόμος: Από τη βιοποικιλότητα στις έξυπνες μηχανές, Αθήνα-Θεσσαλονίκη Εκδόσεις Σάκκουλα, 2017, σελ. 110

¹⁵⁵ Νικολόπουλος Τ., Η συμμετοχή των πολιτών στη διαχείριση των αβέβαιων τεχνολογικών κινδύνων. Η περίπτωση των ΓΤΟ, σελ. 166

επικυρώνει η απορρίπτει το τεχνολογικό αποτέλεσμα. Αρμόδιος κριτής για την επιστημονική γνώση καθίσταται η κοινωνία των πολιτών. Παράλληλα, το σύνολο των πολιτών αποκτά το δικαίωμα στην επιστημονική πληροφόρηση, αλλά και στη συμμετοχή στην επιστημονική διαδικασία και έρευνα πριν τη λήψη της απόφασης¹⁵⁶. Η διάχυτη γνώση κοινωνικοποιείται και η έρευνα δημοκρατικοποιείται. Αναπόφευκτα τη επιστημονική αβεβαιότητα μετασχηματίζεται σε κοινωνική βεβαιότητα.

Ένα πρόβλημα

Ο «κίνδυνος» συνιστά πρόβλημα και πρακτικά σημαίνει ότι ο κίνδυνος περιορίζεται σε πιθανές βλάβες είτε του περιβάλλοντος είτε της δημόσιας υγείας. Τίθεται, όμως, ένα ζήτημα που αφορά το εύρος του κινδύνου, σε ποιο βαθμό είναι μεγαλύτερος και σε ποιο βαθμό η γνώμη της κοινωνίας των πολιτών έχει μεγαλύτερο βάρος από εκείνη των τεχνοκρατών και των εμπειρογνομόνων. Οι επιφυλάξεις αναφέρονται παρακάτω.

Επιφυλάξεις υπέρ του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας

Η ελευθέρωση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών συνδέεται με τη χρήση τους στα προϊόντα διατροφής. Υπό αυτήν την έννοια, ενδιαφέρει κυρίως αγρότες και εμπόρους και το ερώτημα που τίθεται είναι εάν πρέπει να ελευθερώνονται στο περιβάλλον γενετικά τροποποιημένοι οργανισμοί, που οι κίνδυνοι που εγκυμονούν είναι απλά ένα σενάριο?

Προτού απαντηθεί το ερώτημα αυτό, είναι αναγκαίο να διαχωρίσουμε τις σοβαρές από τις ήπιες βλάβες.

1) Όσον αφορά το περιβάλλον, οι βλάβες μπορεί να θίξουν την κατάσταση της βιοποικιλότητας. Πρόκειται για επιμολύνσεις φυσικών ειδών από γενετικά τροποποιημένα είδη που μπορεί να επηρεάσουν συμβατικές καλλιέργειες ή να διαταράξουν τη διατροφική αλυσίδα.

Όταν οι βλάβες στο περιβάλλον μπορούν να χαρακτηριστούν ως σοβαρές, τότε ουσιαστικά μιλάμε για την εξαφάνιση του πληθυσμού που να οδηγήσει σε μελλοντική απειλή για το είδος. Κίνδυνοι ήπιων βλαβών είναι όσοι αφορούν επιδράσεις σε πληθυσμούς χωρίς ευρύτερες συνέπειες για τη χλωρίδα ή την πανίδα.

Σε κάθε περίπτωση, μιλάμε για επιβάρυνση του οικοσυστήματος.

2) Όσον αφορά τη δημόσια υγεία¹⁵⁷, οι βλάβες μπορεί να είναι άμεσες (με τη δημιουργία παθογόνων μικροοργανισμών) ή έμμεσες (π.χ. με απρόβλεπτες

¹⁵⁶ Νικολόπουλος Τ., Η συμμετοχή των πολιτών στη διαχείριση των αβέβαιων τεχνολογικών κινδύνων. Η περίπτωση των ΓΤΟ, σελ. 166

¹⁵⁷ Βιδάλης Τ., Βιοδίκαιο, Δεύτερος Τόμος: Από τη βιοποικιλότητα στις έξυπνες μηχανές, Αθήνα-Θεσσαλονίκη Εκδόσεις Σάκκουλα, 2017, σελ. 109

επιπτώσεις στην υγεία από την κατανάλωση συγκεκριμένων τροφίμων που περιέχουν γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς).

Επιφυλάξεις υπέρ της «αντίληψης της κοινωνίας»

Σε περίπτωση επιστημονικής απροσδιοριστίας, η Οδηγία προβλέπει μια «διαδικασία διαβούλευσης με το κοινό» που οργανώνεται από τα εθνικά αρμόδια όργανα. Σύμφωνα με τη διάταξη της 386, «οι απόψεις του κοινού {για την προτεινόμενη ελευθέρωση} λαμβάνονται υπόψη και συνεκτιμώνται από την επιτροπή κατά την εκπόνησή της εισήγησης της προς τον Υπουργό ΥΠΕΧΩΔΕ». Η όποια διαβούλευση με το κοινό σε περιπτώσεις γενετικά τροποποιημένων οργανισμών συνδέεται με την ανάγκη να «ζυγιστούν» οι απόψεις τόσο της κοινής γνώμης όσο και των μη ειδικών.

Η υπερίσχυση των μη ειδικών μπορεί να οφείλεται είτε σε σ' ένα αίσθημα δυσπιστίας απέναντι στο συγκεκριμένο πόρισμα που η επιστημονική δραστηριότητα έχει εξάγει είτε σε μια γενική δυσπιστία απέναντι στην επιστήμη .

Η πρώτη περίπτωση καλύπτει ενστάσεις που είναι επιδεικτικές ορθολογικού ελέγχου είτε επιστημονικού είτε πολιτικού¹⁵⁸. Η δεύτερη περίπτωση ενέχει μια διάσταση που τίθεται ενάντια της τεχνολογίας. Η αντίρρηση μπορεί να εκφραστεί σε μια διαδικασία διαβούλευσης από τους συμμετέχοντες, δε μπορεί να ιδωθεί παρά υπό το πρίσμα του ορθολογικού της ελέγχου. Η διαφωνία τοποθετείται απέναντι στην οικονομική ελευθερία των παραγωγών των προϊόντων αυτών, που διεκδικεί σεβασμό.

Τα φαινόμενα της γενικευμένης δαιμονοποίησης της βιοτεχνολογίας από τη μια πλευρά αλλά και της υποβάθμισης υπαρκτών κινδύνων από την άλλη δείχνουν τον ευαίσθητο ρόλο που πρέπει να διαδραματίσει εν προκειμένω η ερμηνεία του νόμου.

Η εισήγηση οφείλει λαμβάνει υπόψη αφ' ενός τεκμηριώνει τον ορθολογικό χαρακτήρα της γνώμης και αφ' ετέρου να τη συγκρίνει με τη γνώμη των επιστημόνων καταλήγοντας στο ποια από τις δύο πρέπει να υπερισχύσει στην τελική απόφαση¹⁵⁹.

Επιφυλάξεις υπέρ του καταναλωτή

Η κατανάλωση προϊόντων που περιέχουν γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς ενέχουν κίνδυνο, πράγμα που αποτελεί παράδειγμα εφαρμογής της αρχής της προφύλαξης. Αυτό έχει συνέπειες στην οικονομική ελευθερία του παραγωγού αφού το προϊόν εμφανίζεται στην αγορά με την προειδοποίηση για πιθανές αρνητικές επιπτώσεις στον καταναλωτή. Τέτοιες επισημάνσεις έχουν και προϊόντα όπως καπνού, φάρμακα ή και καλλυντικά.

Στην περίπτωση που συζητάμε, η ενημέρωση του καταναλωτή προδίδει απλώς μια αμηχανία της επιστήμης που αρκεί για να δημιουργήσει την εντύπωση πραγματικού κινδύνου στο ευρύ κοινό και να το αποτρέψει από την κατανάλωση συγκεκριμένων

¹⁵⁸ Βιδάλης Τ., Βιοδίκαιο, Δεύτερος Τόμος: Από τη βιοποικιλότητα στις έξυπνες μηχανές, Αθήνα-Θεσσαλονίκη Εκδόσεις Σάκκουλα, 2017,σελ. 111

¹⁵⁹ Βιδάλης Τ., Βιοδίκαιο, Δεύτερος Τόμος: Από τη βιοποικιλότητα στις έξυπνες μηχανές, Αθήνα-Θεσσαλονίκη Εκδόσεις Σάκκουλα, 2017,σελ. 112

προϊόντων. Τίθεται ευθέως το ερώτημα εάν θίγεται η οικονομική ελευθερία του παραγωγού ή του εμπόρου.

Σε κάθε περίπτωση, μια τέτοια δραστική παρέμβαση στην αγορά από το Κράτος δε μπορεί να βασίζεται σε μια αβεβαιότητα. Η επιμονή στην έρευνα για τον εντοπισμό συγκεκριμένων κινδύνων είναι αναγκαία, κυρίως για να μη μεταφέρεται η ευθύνη της απόφασης όσον αφορά την κατανάλωση από τους αρμόδιους επιστήμονες στο μη ειδικό καταναλωτή¹⁶⁰.

Όταν επικρατεί γενικότερα αμηχανία σε μια δεδομένη στιγμή, τότε καταλήγει να είναι δυσανάλογο μέτρο περιορισμού της οικονομικής ελευθερίας. Το δυσανάλογο του μέτρου δεν έγκειται στο ότι οι συγκεκριμένοι οργανισμοί αναφέρονται στην ετικέτα των συστατικών του προϊόντος αλλά ότι εμφανίζονται με ειδική επισήμανση, προκαλώντας την εντύπωση του κινδύνου στον καταναλωτή.

Επιφυλάξεις υπέρ του παραγωγού

Το τελευταίο ζήτημα αφορά τη δυνατότητα ελέγχου της αναπαραγωγής των καλλιεργούμενων φυτών από τον παραγωγό, με τη δωρεάν συλλογή και εκμετάλλευση των σπόρων.

Η ανάπτυξη γενετικά τροποποιημένων φυτών έχει κατηγορηθεί ότι αναιρεί αυτό το προνόμιο, καθώς η τεχνολογία δημιουργεί στείρα φυτά. Το αποτέλεσμα είναι να υποχρεώνεται ο καλλιεργητής σε προμήθεια σπόρων από την παραγωγό εταιρεία για κάθε νέα καλλιεργητική περίοδο, επομένως να χάνει μεγάλο μέρος της παραγωγής¹⁶¹.

Επομένως, τίθεται ένα ερώτημα που είναι αν η απώλεια του ελέγχου της αναπαραγωγής των φυτών από τον καλλιεργητή προσβάλλει σε τέτοιο βαθμό την οικονομική ελευθερία που θα δικαιολογούσε και την απαγόρευση της χρήσης στη γεωργία τέτοιων σπόρων.

Η εμφάνιση κάθε νέας τεχνολογίας προκαλεί αναστατώσεις σε παραδοσιακές οικονομικές δραστηριότητες. Θα ήταν, όμως, άτοπο να υποστηριχθεί ότι γι' αυτόν τον λόγο οι τεχνολογικές εφαρμογές απορρίπτονται. Η τεχνολογική καινοτομία αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο κάθε οικονομικής δραστηριότητας και, υπό αυτήν την έννοια, προστατεύεται από την οικονομική ελευθερία.

Υπάρχει, όμως ένα όριο¹⁶². Αν η καινοτομία οδηγεί σε σοβαρή υλική ζημία, τότε υπερβαίνει το πλαίσιο του δικαιώματος της οικονομικής ελευθερίας εκείνου που εφαρμόζει καθώς θίγει «δικαιώματα άλλων». Ο περιορισμός της συγκεκριμένης εφαρμογής έχει νόημα αφού η αποζημίωση του βλαπτόμενου παραγωγού δεν αποκαθιστά τη θέση του στην οικονομική δραστηριότητα..

¹⁶⁰ Βιδάλης Τ., Βιοδίκαιο, Δεύτερος Τόμος: Από τη βιοποικιλότητα στις έξυπνες μηχανές, Αθήνα-Θεσσαλονίκη Εκδόσεις Σάκκουλα, 2017,σελ. 114

¹⁶¹ Βιδάλης Τ., Βιοδίκαιο, Δεύτερος Τόμος: Από τη βιοποικιλότητα στις έξυπνες μηχανές, Αθήνα-Θεσσαλονίκη Εκδόσεις Σάκκουλα, 2017,σελ. 115

¹⁶² Βιδάλης Τ., Βιοδίκαιο, Δεύτερος Τόμος: Από τη βιοποικιλότητα στις έξυπνες μηχανές, Αθήνα-Θεσσαλονίκη Εκδόσεις Σάκκουλα, 2017,σελ. 117

Ο καλλιεργητής οδηγείται εκ των πραγμάτων στη χρήση γενετικά τροποποιημένων φυτών και στην απώλεια τόσο του καλλιεργητικού προνομίου όσο και άλλων πιθανών πλεονεκτημάτων της θέσης του στην αγορά.

Η επιβολή τέτοιων μέτρων πρέπει να συνδέεται με τη «διαδικασία διαβούλευσης» με το κοινό. Η γνώμη μη ειδικών θα μπορούσε να έχει προτεραιότητα στις αποφάσεις για το επιτρεπτό καλλιεργειών γενετικά τροποποιημένων φυτών.

Η γενική απαγόρευση τέτοιων καλλιεργειών είναι η έσχατη μέθοδος προστασίας των παραδοσιακών παραγωγών. Αποφυγή της πραγματικής ζημιάς τους μπορεί να επιτευχθεί και με μέτρα προστασίας των καλλιεργειών τους από επιμολύνσεις αυτού του είδους. Η αρχή της αναλογικότητας είναι το κριτήριο για την ισόρροπη άσκηση της οικονομικής ελευθερίας των εμπλεκόμενων καλλιεργητών και των μονάδων βιοτεχνολογίας ή εμπορίας των σπόρων¹⁶³.

Επομένως, η απελευθέρωση γενετικά τροποποιημένων οργανισμών στο περιβάλλον συνδέεται άμεσα με το ζήτημα της δημοκρατίας και με το ερώτημα: Μπορεί ο πολίτης να εκφέρει γνώμη και η άποψή του να διαθέτει μεγαλύτερο βάρος από εκείνο που διαθέτει η εξειδικευμένη γνώση?

Η απάντηση είναι: ασφαλώς. Αλλά, πρέπει εκ προοιμίου να τεθούν κάποια όρια. Οι όποιες αντιρρήσεις των πολιτών δεν πρέπει να είναι τεχνοφοβικές, δηλαδή να πορεύονται με ένα γενικευμένο αίσθημα αβεβαιότητας και δεισιδαιμονίας απέναντι στην επιστημονική γνώση. Οι αντιρρήσεις πρέπει να είναι συγκεκριμένες και να είναι επιδεικτικές ορθολογικού στοχασμού είτε από την επιστήμη είτε από την πολιτική.

¹⁶³ Βιδάλης Τ., Βιοδίκαιο, Δεύτερος Τόμος: Από τη βιοποικιλότητα στις έξυπνες μηχανές, Αθήνα-Θεσσαλονίκη Εκδόσεις Σάκκουλα, 2017,σελ. 118

Επίλογος

Πρωτεύον μέλημα της παρούσας εργασίας ήταν να εξεταστεί ο ρόλος των Εθνικών Επιτροπών Βιοηθικής και εάν οι επιτροπές αυτές θεωρούνται δημοκρατικά νομιμοποιημένες.

Μια Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής θεωρείται δημοκρατικά νομιμοποιημένη εφόσον λειτουργεί ως διαβουλευτικός χώρος. Είναι τρία τα κριτήρια τα οποία προσδίδουν δημοκρατική νομιμοποίηση σε μια Επιτροπή Βιοηθικής.

Το πρώτο είναι η συμμετοχή των πολιτών είτε άμεσα είτε έμμεσα. Άμεση συμμετοχή του πολίτη σε μια Επιτροπή Βιοηθικής σημαίνει να είναι μέλος της Επιτροπής και να συμμετέχει ισότιμα στη λήψη απόφασης. Οι Εθνικές Επιτροπές Βιοηθικής, όπως τις μελέτησα, δεν έχουν κανένα μέλος στη σύνθεση τους. Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα πως η συμμετοχή των πολιτών είναι επιθυμητή αλλά όχι στο βαθμό που οι πολίτες θα είναι περισσότεροι από τους ειδικούς. Σε μια τέτοια περίπτωση караδοκούν οι κίνδυνοι των Συμμετοχικών Επιτροπών Βιοηθικής. Εάν μια Επιτροπή Βιοηθικής έχει περισσότερους πολίτες απ'ότι ειδικούς, ελλοχεύει ο κίνδυνος να συσπειρωθούν οι πολίτες γύρω από μια αντίληψη, η οποία προέρχεται από μη αντικειμενικές πηγές πληροφόρησης ή να παρασυρθούν από κάποια μορφή συναισθηματισμού. Γι' αυτό, κρίνεται αναγκαίο ο αριθμός των τεχνοκρατών να υπερβαίνει εκείνο των πολιτών.

Έμμεση συμμετοχή του πολίτη στις Επιτροπές Βιοηθικής σημαίνει συμμετοχή με τη μορφή ακροατηρίου ή του αναγνώστη. Ο πολίτης ενημερώνεται και σχολιάζει. Η όποια κριτική του λαμβάνεται σοβαρά υπ' όψιν. Το γεγονός πως τα πρακτικά των Επιτροπών είναι ανοικτά και προσβάσιμα σε όλους αναδεικνύει το «φιλελεύθερο πνεύμα» και τη δημοκρατική νομιμοποίηση που διακρίνει μια Επιτροπή. Εάν οι Επιτροπές Βιοηθικής ανοίξουν εντελώς τις πόρτες και μπορεί ο κάθε πολίτης να συμμετέχει ως ακροατής, σχολιάζοντας τα πορίσματα των Επιτροπών, τότε η συγκεκριμένη Επιτροπή αποκτάει ακόμη μεγαλύτερη δημοκρατική νομιμοποίηση. Η Επιτροπή Βιοηθικής της Πορτογαλίας είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που διαθέτει ακροατήριο σε κάθε συνάντηση των μελών.

Το δεύτερο είναι η ανεξαρτησία που απολαμβάνει η Επιτροπή από την εκτελεστική εξουσία. Τυπική και απόλυτη ανεξαρτησία δεν απολαμβάνει καμία Επιτροπή

Βιοηθικής, καθώς μια τέτοια επιτροπή δε γεννιέται απροϋπόθετα. Η εκτελεστική εξουσία διορίζει την Επιτροπή Βιοηθικής στο πλαίσιο μιας ανάγκης να δοθούν απαντήσεις σε ζητήματα που αφορούν τη κοινή γνώμη, όπως η άμβλωση. Ωστόσο, αυτό δε κρίνεται ως αναγκαίο ώστε να στερήσει την ταυτότητα της δημοκρατικής νομιμοποίησης από μια Επιτροπή Βιοηθικής.

Η δημοκρατική νομιμοποίηση της Επιτροπής Βιοηθικής τίθεται εν αμφιβόλω μόνο όταν η εκτελεστική εξουσία διορίζει μέλη με συγκεκριμένη ιδεολογική και πολιτική ταυτότητα με σκοπό οι αποφάσεις να κινηθούν προς αυτήν την κατεύθυνση. Για παράδειγμα, η προεδρική Επιτροπή Βιοηθικής των Η.Π.Α. θα έχανε εντελώς το δημοκρατικό της χαρακτήρα αν μια ρεπουμπλικανική κυβέρνηση διόριζε μέλη που έβαζαν φρένο στην άμβλωση, θεωρώντας την αμάρτημα.

Τέτοιες περιπτώσεις δεν έχουν καταγραφεί, οπότε η όποια παρέμβαση της εκτελεστικής εξουσίας συντελείται στο διορισμό των μελών.

Και το τρίτο στοιχείο έχει ένα βαθύτερο πυρήνα και σχετίζεται με εκείνο της διαβούλευσης ως μιας θεωρητικής διαδικασίας που αναζητάει την απάντηση μέσα από το διάλογο. Τα μέλη της Επιτροπής Βιοηθικής οφείλουν να αναμορφώσουν τις πεποιθήσεις τους.

Οι προ-πολιτικές τους διαθέσεις και προτιμήσεις πρέπει να πααραμερίζονται. Όπως προείπαμε, η διαβουλευτική δημοκρατία δε θα καταργούσε την αντιπροσώπευση, θα υπερέβαινε όμως κατά πολύ τις περιορισμένες εκτάσεως σύγχρονες πρακτικές της συμμετοχικής δημοκρατίας. Έτσι, η διαβουλευτική δημοκρατία καταλήγει σε έναν πολιτικό αλλά βαθύτατα πολιτιστικό πυρήνα της δημοκρατίας, αφού η ισχύς για διάλογο δημιουργεί τις προϋποθέσεις ώστε τα άτομα να αγνοήσουν τις ατομικές τους επιδιώξεις και στόχους και να αναμορφώσουν τις πεποιθήσεις τους σε μια νέα βάση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ:

Ανδρουλιδάκης, Κ. Καντιανή Ηθική, Αθήνα: Ιδεόγραμμα

Βασιλόγιαννης Φ. «Αρχή της πλειοψηφίας, ηθικός σχετικισμός και δημοκρατίας», Ισοπολιτεία 9-10 (2005-2006), σελ. 93-108

Βιδάλης Γ., Βιοδίκαιο, Δεύτερος Τόμος: Από τη βιοποικιλότητα στις έξυπνες μηχανές, Αθήνα- Θεσσαλονίκη Εκδόσεις Σάκκουλα, 2017

Δραγώνα-Μινάχου, Μ., «Βιοηθική και Φιλοσοφία», στο Βούλα Τσινόρεμα και Κίτσος Λούης, Θέματα Βιοηθικής, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2013, σελ. 27-52

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΘΕΣΗ 2015-2016, Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής

Νικολόπουλος Γ., Η συμμετοχή των πολιτών στη διαχείριση των αβέβαιων τεχνολογικών κινδύνων. Η περίπτωση των ΓΤΟ,

Σούρλας, Π, Δημοκρατία και Αυτονομία- Δοκίμια Πολιτικής Φιλοσοφίας, Εκδόσεις Πόλις, 2017

Σούρλας, Π. «Φιλοσοφία και Δημοκρατία, Ο φόβος του Πλατωνισμού στους Rawls και Habermas», Ισοπολιτεία τομ. 4 (2000), σελ.29- 95

Σούρλας Π., Δίκαιο, ηθική, βιοηθική Μέρος πρώτο, 2015, Θεωρητική Θεμελίωση

Παπαγεωργίου Κ., Η πολιτική δυνατότητα της δικαιοσύνης, Αθήνα, Εκδόσεις: νήσος, 1994

Παρούσης Μ., Διαβουλευτική Δημοκρατία και Επικοινωνιακή Ηθική, Αθήνα, Εκδόσεις: Ίνδικτος, 2003

Πελεgrίνης Θ., Εισαγωγή στη Φιλοσοφία, Αθήνα, Εκδόσεις: ΠΕΔΙΟ, 2010

Σταμάτης Κ.-Τάκης Α., Εισαγωγή στην Επιστήμη του Δικαίου, Αθήνα, Εκδ.:Σάκκουλα, 2015

Τσινόρεμα, Σ. «Βιοηθική και η σύγχρονη κριτική της πράξης», Δευκαλίων, 24/2, (Δεκ. 2006): 213-250

Ball T. and Dagger R., Πολιτικές Ιδεολογίες και το Δημοκρατικό Ιδεώδες, μτφρ. Χειλά Μ., Αθήνα: εκδόσεις ΤΟΥΡΙΚΗ, 2011

Coleman, J, Ιστορία της Πολιτικής Σκέψης, Τόμος 'Α, μτφρ. Χρηστίδης Γ., Αθήνα: εκδόσεις ΚΡΙΤΙΚΗ, 2004

Dworkin, R. Η Επικράτεια της Ζωής: Αμβλώσεις, Ευθανασία και Ατομική Ελευθερία, μτφρ. Βασιλόγιαννης Φ., επίμετρο: Σούρλας Π.Αθήνα, Εκδόσεις: Αρσενίδη, 2013

Hobbes. , Τ. ΛΕΒΙΑΘΑΝ ή Ύλη, Μορφή και Εξουσία μιας Εκκλησιαστικής και Λαϊκής Κοινότητας, μτφρ. Πασχαλίδης Γρ., Μεταξόπουλος Αιμ., Αθήνα: εκδόσεις ΓΝΩΣΗ, 2006

Kant, I. Τα Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών, μτφρ.Τζαβάρας Γ., Αθήνα: εκδόσεις Δωδώνη, 1984

Kelsen H., Περί της ουσίας και της αξίας της δημοκρατίας, το πρόβλημα του Κοινοβουλευτισμού, μτφρ, -εισαγωγή Κυπραίος Μ., Αθήνα: ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ,1998

Mill, J.S., Περί Ελευθερίας, μτφρ. Μπαλής Ν., Αθήνα: εκδόσεις ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ, 2014

Onora O' Neill, Αυτονομία και εμπιστοσύνη στη βιοηθική, μτφρ. Θεοδωρής Δρίτσας, Αθήνα: εκδόσεις Αρσενίδη, 2011

Rachels, St. Στοιχεία Ηθικής Φιλοσοφίας, μτφρ. Μπαμιατζόγλου Ξ., Αθήνα: εκδόσεις Οχτώ,2012

Rawls, J. Θεωρία της Δικαιοσύνης, μτφρ. Βασιλόγιαννης Φ., Βουτσάκης Β., κ.α., επίμετρο Παπαγεωργίου Κ., Αθήνα: ΠΟΛΙΣ, 2001

Rawls, J, Πολιτικός Φιλελευθερισμός, μτφρ, Μαρκέτος Σ., Αθήνα: εκδόσεις: ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, 2004

Swift, A. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, μτφρ. Λαμπράκος Γ., Αθήνα: εκδόσεις Οχτώ, 2014

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ:

Albert W. Dzur, Daniel Lessard Levin (2004), The "Nation's Conscience:" Assessing Bioethics Commissions as Public Forum, Kennedy Institute of Ethics Journal,

Brown Mark (2009),Three Ways to Politicize Bioethics, The American Journal of Bioethics, 9:2, 43-54

Friele Bernadette Minou (2003), Do committees ru(i)n the bio-political culture; On the democratic legitimacy of bioethics committees, Blackwell publishing

Gutmann A. and Thompson D., Deliberating about bioethics, Hastings Center Report, May/June 1997, 38-41

Gutmann A. (2016), Bioethics for Every Generation, Deliberation and Education in Health, Science and Technology, Presidential Commission for the Study of Bioethical Issues,

Habermas J., the theory of communicative action Volume 1, Reason and the rationalization of society, Beacon Press

Kim Y. H. Scott (2009), Wall F. Ian, Aimee Stanczyk, Raymond De Vries, Assessing the Public's Views in Research Ethics Controversies: Deliberative Democracy and Bioethics as Natural Allies, University of Michigan,

May Thomas, Bioethics in a liberal society, the political framework, the Johns Hopkins University Press, 2002

Summer Johnson (2006), Multiple Roles and Successes in Public Bioethics: A Response to the Public Forum Critique of Bioethics Commissions, Kennedy Institute of Ethics Journal, Volume 16, Number 2, June 2006

Trotter Griffin (2006), Bioethics and Deliberative Democracy: Give Warnings from Hobbes, Journal of Medicine and Philosophy, 31:3, 235-250

Vidalis Takis, Public awareness for bioethical issues

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΗ ΠΗΓΗ:

docplayer.gr/7302954-I-diavoyleysi-os-filosofiki-theoria-tis-dimokratias.html

www.bioethics.gr/